IX 630 11. em. Széchenyi

ÚJ FOLYAM XXV. 3–4. SZÁM BUDAPEST 2016. ÁPRILIS

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

Rendszerváltozás Magyarországon 1990–1994: KÓNYA IMRE: Taxis-blokád III. • HIERONYMI OTTÓ: Az Antall-kormány gazdaságpolitikája • SZMODIS JENŐ: Az Antall–SZDSZ „paktum" alkotmányjogi előzményeiről • SZENT-IVÁNYI DOMOKOS: Visszatekintés 1941–1972 – részletek • GRÓH GÁSPÁR ÉS SZEKÉR NÓRA ESSZÉI Szent-Iványi Domokosról • FÁY ZOLTÁN: Európa megkísértése és elrablása

ESEMÉNYEK

A SZERKESZTŐTŐL: Az Antall-kormány 1990-es évéről érkezett értékes emlékezések utolsó lapszámainkban nagy hangsúllyal vannak jelen. Mivel a más témájú, kiváló írásokat – és bizonyos megszokott rovatainkat is – terjedelmi korlátaink miatt nyomtatott formában csak később tudjuk olvasóink elé tárni, szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A *Magyar Szemle* honlapján, az *Online Írások* című új rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt találhatók olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetők. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magyarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

HÍREK

Tájékoztatjuk kedves olvasóinkat, hogy a Magyar Posta honlapján működő webáruházon keresztül (www.posta.hu. WebShop elérése: https://eshop.posta.hu) is előfizethetnek lapunkra.

Április hóban megjelenő könyveink:

Tóth Klára: Első generációs szabadság
M. Szebeni Géza: Giesswein Sándor kereszténységszocializmusa
Szent-Iványi Domokos: Visszatekintés 1941–1972. Szerkesztette Kodolányi Gyula és Szekér Nóra, fordította Németh Orsolya. Gróh Gáspár előszavával és Szekér Nóra bevezetőjével.

A könyvek bemutatóiról előzetesen emailen és honlapunkon értesítjük majd olvasóinkat.

Könyveinket – az újakat is – a Budapesti Könyvfesztiválon a Nap Kiadó pavilonjában árusítjuk. Dedikálnak: M. Szebeni Géza (április 22-én, pénteken 13 órától), Szekér Nóra, Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula (április 23-án, szombaton 12 órától), Tóth Klára (április 24-én, vasárnap 15 órától).

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK:
Főszerkesztő: kodolanyigyula@magyarszemle.hu
Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu
Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

Emberi Erőforrások Minisztériuma

PADA

Nemzeti Kulturális Alap

Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Alapítvány

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT
A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

18055067-2-42

A kedvezményezett neve:

(Ennek kitöltése nem kötelező)

MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY

.....

FONTOS TUDNIVALÓK!

E rendelkező nyilatkozattal Ön a fenti civil szervezet javára rendelkezhet.
A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.
E rendelkező nyilatkozat akkor érvényes, ha a borítékon az Ön nevét, lakcímét és adóazonosító jelét pontosan feltünteti, a boríték ragasztott felületére átnyúlóan saját kezűleg aláírja.
A lezárt borítékot:

- *csatolhatja adóbevallásához, vagy*
- *el juttathatja munkáltatójához, vagy*
- *közvetlenül postai úton vagy személyesen az adóhivatalhoz*

A rendelkező nyilatkozatát elektronikus úton is megteheti, amelyet elektronikus úton továbbíthat a bevallásával együtt az adóhatósághoz.

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXV. 3–4. szám, 2016. április

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás**

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**
Szerkesztő: **S. Király Béla** Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**
Képszerkesztő: **Csejdy Virág** Tördelőszerkesztő: **Kátai Zsolt**
Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

KÓNYA IMRE: Az MDF-frakcióvezető memoárjából – Részletek egy készülő könyv anyagából (3. rész) 3

HIERONYMI OTTÓ: Rendszerváltozás Magyarországon, 1990–1994 – Az Antall-kormány gazdaságpolitikája 17

SZMODIS JENŐ: Az Alkotmánybíróság és a politikum néhány kérdéséről – Az Antall–SZDSZ „paktum" alkotmányjogi előzményei 30

M. SZEBENI GÉZA: Egy legenda nyomában – Schioppa nuncius és a „Giesswein-ügy" 38

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS: VISSZATEKINTÉS

GRÓH GÁSPÁR: Főszerep helyett tanúságtétel 48

SZEKÉR NÓRA: Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom 59

Szent-Iványi Domokos: Visszatekintés 1941–1972 – Részletek 68

MŰHELY

FLICK LÁSZLÓ: Konzervatív kreativitás (1. rész) 84

PERGE PÉTER: Változó erőtérben –
Törökország a választások után (1. rész) 94

KÖRKÉP

BOGNÁR ZSÓFIA – RÓZSAVÖLGYI ANDREA:
A Szépművészeti Múzeum középkori
és reneszánsz gipszgyűjteménye 102

KODOLÁNYI GYULA: Tóth Kláráról 115

BRENNER JÁNOS: A két örök vetélytárs –
Tér és társadalom a dunai metropoliszokban 119

FÁY ZOLTÁN: Európa megkísértése és elrablása 121

SZERZŐINK 125

ONLINE ÍRÁSOK

CSEJDY LÁSZLÓ: Merre tovább?

MÓROCZ GÁBOR: Madonna árvái

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Egyszer volt Budán kutyavásár?

ROMANO RÁCZ SÁNDOR: Önfenntartó közösségi struktúra egy magyarországi cigány közösségben

MIRÁK KATALIN: „... esetleg jegesmedvéket legeltethet..." –
Egyházüldözés szovjet módra Kárpátalján. Gondolatok Bendász István – *Öt év a szögesdrót mögött című könyvének széles margóira*

ÉLES CSABA: Balatonfüred és Debrecen közös kulturális öröksége

A borítón: a Szépművészeti Múzeum Román Csarnoka a felújítás előtt (2015), középen Donatello: Gattamelata című szobrának gipszmásolatával.

AZ MDF-FRAKCIÓVEZETŐ MEMOÁRJÁBÓL

Részletek egy készülő könyv anyagából

3. rész

Kónya Imre

A közvélemény egy része tényként fogadta el...

A Parlamentben, a kormány üléstermében voltam éppen, amikor eljutott hozzánk a hír, hogy kormánypárti tüntetők jelentek meg a Kossuth téren. A XI. kerületi emdéefesek lehetnek, mondtam a többieknek. Otthagytuk az üléstermet, és átmentünk a Parlament Kossuth tér felőli frontján lévő folyosóra. Az ablakpárkányokra felkapaszkodva néztük, ahogy a Parlament lépcsőin álló tüntetők a kormányt éltetik, velük szemben a téren tülköléssel tiltakozó taxisok, a két csoport között rendőrkordon.

Egyik képviselőtársunk, Zacsek Gyula kapacitálja a belügyminisztert, hogy köszöntse a kormánypárti tüntetőket. Horváth Balázs szabadkozik, hogy túl magas az ablak, ezért segítő kezek a combjánál fogva felemelik. Alulról hatalmas ováció és erősödő tülkölés fogadja a nyitott ablakban imbolyogva egyensúlyozó belügyminisztert, aki a győzelem jelét mutatja fel híveinek. A televízióban látott és többször megismételt jelenet alapján kész a rosszhiszemű interpretáció, amit sikerült mélyen bevésni az emberek agyába: Horváth Balázs a taxisblokád alatt részegen imbolyogva integetett a Parlament ablakában...

Ennél durvább volt, amikor Eörsi Mátyás, az SZDSZ prominens politikusa, jó másfél évvel az események után egy televízió-műsorban kijelentette, hogy Göncz Árpádnak azért kellett a taxisok oldalán fellépnie, mert *„Horváth Balázs, akkori belügyminiszter azt fontolgatta, hogy a tömeg közé lövet"*. Hiába szolgáltatott a bíróság később elégtételt az ügyet perre vivő Antall-kormánynak és az igaztalanul megvádolt Horváth Balázsnak, a közvélemény jelentős része tényként fogadta el az SZDSZ politikusának hamis állítását.

* * *

Szombaton este hét óra előtt Pálffy G. István, a *Híradó* főszerkesztője egymás után kétszer is keresett telefonon. Gondoltam, érdekli őket a frakció álláspontja, gyorsan átmegyek a Szabadság térre, hátha beférek még a fél nyolcas *Híradó*ba.

A televízióban a szokásosnál is nagyobb az izgalom. Pálffynak megjegyzem, itt aztán igazán peng a kard, talán még inkább, mint nálunk, a frakcióban. Hamar kiderül, nem az álláspontunkra kíváncsiak, hanem azt remélik tőlem, sikerül rábeszélnem Antallt arra, amire eddig senkinek, hogy szólaljon meg a Magyar Televízióban.

Mondom, délután már beszéltem vele, és egyértelműen kijelentette, akkor fog csak nyilatkozni, ha már helyreállt a rend, de ha akarják, megpróbálom még egyszer. Akarták, meg is próbáltam, de elsőre nem értem el a miniszterelnököt. Viszont mindjárt kezdődik a *Híradó*, jegyeztem meg, nem tudnám-e beolvasni a frakció rövid állásfoglalását? Így az utolsó pillanatban már elég nehéz, felelte a főszerkesztő, de üljek be a stúdióba, és legyek készenlétben, hátha adódik valamilyen lehetőség.

Így aztán bementem a stúdióba, leültem a Regős Sándor ügyeletes szerkesztő mellett lévő székre, és vártam, mikor kerülök sorra. Regős ugyan nem sok jóval biztatott, de ha Pálffy azt mondta, hogy legyek készenlétben, akkor maradok, gondoltam, s ha már itt vagyok, legalább végignézem a *Híradó*t. Végül a műsorba ugyan nem sikerült bekerülnöm, viszont felkerültem a *Beszélő* vasárnapi különkiadásának címlapjára. Az SZDSZ nagy múltú lapját nem sokan olvassák, a *Kurír*t viszont annál többen, amely a *Beszélő*t idézve beszámolt arról, hogy az MDF frakcióvezetője az ügyeletes szerkesztő mellett végigülte a *Híradó* teljes műsoridejét. *„Annak idején a telefon dívott, most már a személyes jelenlét?"* – tette fel a sokatmondó költői kérdést a lap. Pálffy G. Istvánnal együtt hiába mondtuk el többször is az igazságot, újra meg újra megjelent a különböző fórumokon, hogy a taxisblokád alatt az MDF frakcióvezetője személyesen irányította a Magyar Televíziót.

Sajtótájékoztató Csengey Dénessel

A *Híradó* után sikerült elérnem a miniszterelnököt, aki azt üzente Pálffynak, hogy amint helyreállt a rend, jöhetnek. Aztán siettem át a Parlamentbe, mert a televízióban hallottam, hogy egy óra múlva kezdődik a külügyminiszter és a kormányszóvivő közös sajtótájékoztatója, gondoltam, ott majd módom lesz ismertetni a frakció állásfoglalását.

Jeszenszky Géza át is engedte nekünk a sajtótájékoztató első részét, amelyet az MDF képviselőcsoportja nevében, Csengey Dénessel együtt tartottunk meg.

A frakció állásfoglalása alapján a sajtótájékoztatón kijelentettem, hogy az MDF parlamenti képviselőcsoportja teljes egyértelműséggel támogatja a kormány törekvéseit, és azt is, hogy az áremeléssel kapcsolatos kormánydöntés megalapozott volt, annak visszavonására nincs lehetőség.

Miután a frakcióülésen újra meg újra felmerült, és része volt az állásfoglalásnak is, nem kerülhettem meg a köztársasági elnök felelősségének kérdését sem. Leszögeztem, hogy Göncz Árpád péntek esti nyilatkozatával túllépte hatáskörét, mivel a blokádot emelő taxisokkal azonosult, ahelyett, hogy a közrend helyreállítására szólította volna fel a demonstrálókat. A köztársasági elnöknek tisztában kellett lennie azzal is, tettem hozzá, hogy a benzináremelés kérdése a kormányzat hatáskörébe tartozik. Megjegyeztem, hogy a taxisok és a kormány képviselői közötti megállapodást végül is az elnöki nyilatkozat akadályozta meg.

A frakció álláspontjaként hangsúlyoztam, hogy egy jogellenes megmozdulásról van szó, és a kormány részéről nem a gyengeség, hanem a politikai tolerancia megnyilvánulása, hogy nem számolta fel erőszakosan a törvénytelen akciót. A frakció támogatja a kormánynak azt a törekvését, hogy erőszakra a továbbiakban se kerüljön sor, jelentettem ki, azonban a törvénytelen helyzet sokáig nem tartható fenn.

Csengey Dénes a sajtótájékoztatót felhasználva úgy akart mozgósítani az MDF Bem téri központjából másnapra szervezett kormánypárti tüntetésre, hogy közben parlamenti képviselőként a formális jogellenességgel sem azonosul. Ezért kijelentette, hogy vasárnap a temetőbe igyekvő civilek sokkal többen lesznek, mint a blokádot fenntartó taxisok. Nagyon fontos, folytatta, hogy az MDF aktivistái és hívei akkor az utcán legyenek, és jelenlétükkel, esetleges közbelépésükkel megakadályozzák azt, hogy erőszakos összecsapásokra kerüljön sor.

Puhul a kormány álláspontja

Szombaton egyébként nemcsak a frakció, hanem kisebb-nagyobb megszakításokkal a kormány is ülésezett, amelyre engem is meghívtak. Ha egyfolytában nem is voltam ott, de összességében néhány órát szombaton is eltöltöttem a kormányülésen.

A magánfuvarozók képviselőivel tárgyaló delegáció összetételében teljes volt az egyetértés, Rabár Ferenc pénzügyminiszter, Kis Gyula kisgazda tárca nélküli miniszter és Szabó Tamás munkaügyi politikai államtitkár személyében mindenki egyetértett. Annál hevesebb vita alakult ki abban a kérdésben, hogy a tárgyalások – miként azt Szabó Tamás már a tegnapi napon is újra meg újra javasolta – kiterjedjenek-e az árcsökkentés lehetőségére is. A kormányülésen végül 7-6 arányban olyan döntés született, hogy az üzemanyag fogyasztói árának csökkentéséről nem lehet szó. A kormány határozatot hozott abban is, hogy az Érdekegyeztető Tanács keretében vasárnap délelőtt folytatandó tárgyalások megkezdésének előfeltételeül szabja, hogy az útelzárások addig megszűnjenek.

Vasárnap reggel viszont jelentős elmozdulás következett be a kormány álláspontjában. Formálisan ugyan továbbra is a szombat este elfogadott nyilatkozatát tekintette tárgyalási alapnak, de a magyar gépkocsi-tulajdonosoknak nyújtandó literenkénti 10-12 forintos kedvezménynek nevezve, tulajdonképpen lehetővé tette az árcsökkentést, és már nem tekintette előfeltételnek az útelzárások megszüntetését, csupán a létrehozandó megállapodás megerősítésének szabta feltételéül, hogy a megállapodás elfogadását követő két órán belül szűnjék meg a blokád.

Az Érdekegyeztető Tanács ülésén részt vevő kormányküldöttség vezetésével a megegyezésre kész, addig is rugalmasan tárgyaló Rabár Ferenc pénzügyminisztert bízták meg, mégpedig teljes felhatalmazással. Mellette Bod Péter Ákost, Szabó Tamást, valamint a Pénzügyminisztérium politikai államtitkárát, Botos Katalint delegálták. A tárgyalásokhoz kapcsolódóan a kormány három munkacsoportot hozott létre, valamint javasolta az Érdekegyeztető Tanács ülésének televíziós nyilvánosságát.

Ennek megfelelően vasárnap délelőtt 11 órától kezdve a televízió kamerái előtt folytak a tárgyalások a Munkaügyi Minisztériumban. A munkavállalók képviseletében ott ült Nagy Sándor, az állampárthoz kötődő szakszervezet első számú embere, a munkaadók szóvivője pedig a VOSZ képviseletében Palotás János volt. A televízió nézői nyilván csodálkozva kísérhették figyelemmel, miként alakul egy sajátos összjáték a pártállami szakszervezeti vezető és az emdéefes országgyűlési képviselő között, szemben az MDF által vezetett koalíciós kormány minisztereivel.

* * *

A Magyar Demokrata Fórum képviselőcsoportjának tagjai a vasárnapot is együtt töltötték. Miután a szabaddemokraták egyértelműen a blokád mellett álltak ki, ugyanakkor a Fidesz vezetői távol tartották magukat a torlaszoktól, s megnyilatkozásaikban mérsékelt álláspontot fogadtak el, indokoltnak láttuk, hogy valamiféle közös akciót kezdeményezzünk a legkisebb ellenzéki párttal.

A téma adott volt: a parlament nyugodt munkájának biztosítása a rend helyreállítását követően. Az ötlet Csengey Dénesé volt, de én is egyetértettem azzal, hogy egy MDF–Fidesz közös nyilatkozat azon túl, hogy fricska lehet a szabaddemokratáknak, akár a légkör javításához is hozzájárulhat. Én megyek tárgyalni, mondta Csengey, ha kosarat kapunk, ne a frakcióvezetőt érje visszautasítás. Hálás voltam neki, bár – mint hamarosan kiderült – ezúttal felesleges volt az óvatosság. A fideszesek korrekt partnereknek bizonyultak. Egyetértettek abban, hogy a parlamentben minimálisra kell szorítani a taxisblokáddal kapcsolatos vitákat, és az év hátralévő időszakában arra kell koncentrálni, hogy az országnak 1991-re megalapozott költségvetése és működőképes önkormányzatai legyenek, továbbá abban is, hogy a megbeszélésről a két frakció közleményt adjon ki.

Azt hittük, hogy van nemzet

Amikor beléptem Antall József kórházi szobájába, a miniszterelnök, aki pizsamában ült az ágya szélén, rám nézett, és így szólt: *„Azt hittük, hogy van nemzet."* Belém hasított, hogy napok óta nekem is ez jár az eszemben, de csak annyit mondtam: nem gondoltam volna, hogy néhány hónappal a választások után szembefordulnak velünk az emberek. És nem a taxisok akciója az, ami elkeserít, tettem hozzá, hanem az azt övező szimpátia.

A jövőben mindent őszintén el kell mondanunk az embereknek, jelentette ki Antall, akkor is, ha belebukunk. De most mindenki megérezhette, hogy milyen törékeny ez az egész, folytatta, és akiben van felelősségérzet, az belátja, hogy a legfontosabb kérdésekben szükség van a parlamenti pártok együttműködésére.

A szomorú az, mondtam erre, hogy nem csak az MSZP és az SZDSZ, hanem a köztársasági elnök is a taxisok oldalára állt, ahelyett, hogy az úttorlaszok eltávolítására szólította volna fel őket. Ez így van, felelte a miniszterelnök, de akkor sem szabad támadnunk a köztársa-

sági elnököt. A frakcióban nagy a felháborodás Göncz Árpád szereplése miatt, vetettem közbe. Az lehet, mondta Antall, mi viszont felelősek vagyunk az ország alkotmányos működéséért, és ez alól nem mentesít bennünket az sem, ha mások figyelmen kívül hagyják saját felelősségüket.

Tudtam, hogy Antall a frakció sajtótájékoztatóján elhangzottakat kifogásolja, de nem akartam magyarázkodni. Pedig elmondhattam volna, ha majd helyreállt a rend, szerintem is mindent meg kell tennünk azért, hogy Göncz Árpád a kormánypártiak körében is visszaszerezze megtépázott tekintélyét, egyelőre azonban a frakció kormány iránti lojalitásának megőrzése a legfontosabb. Ezért én, mint frakcióvezető a nyilvánosság előtt sem hallgathattam el a köztársasági elnök felelősségét. Mindezt elmondhattam volna a miniszterelnöknek, hiszen a frakció lojalitása éppen neki a legfontosabb, de nem akartam magyarázkodni.

Magam sem vagyok biztos benne, mondtam ehelyett rövid hallgatás után, de talán mégis jó, ha tudod, hogy Göncznek volt egy mondata a pénteki kormányülésen, ami érzésem szerint ellened irányulhatott. Valami olyasmit mondott, folytattam, hogy *nem csak* gyalogáldozatra lesz szükség, hanem ennél többre is. Szerinted mire célozhatott? – kérdeztem, majd rögtön meg is adtam a választ: ha a gyalogáldozat miniszterek cseréjét jelenti, az *ennél több* a miniszterelnökét jelenti.

Kis Jánosék stratégiájába ez beleillik, ismerte el Antall, de nem hiszem, hogy Árpád ellenem fordulna. Majd – miután kérésére elismételtem, hogyan is hangzott az ominózus mondat – megjegyezte: ha nem vagyok is annyira otthon a sakkban, mint amennyire Kádár volt, annyit azért tudok, hogy a tisztáldozat az, ami több a gyalogáldozatnál. A vezér legfeljebb utána következik, tette hozzá, s elmosolyodott.

A beszélgetés során felvetettem, nem gondolja-e, hogy mégis neki kellett volna felszólítania a taxisokat az úttorlaszok eltávolítására, miután Göncz Árpád erre nem volt hajlandó. Ez szereptévesztés lett volna, felelte Antall. Én miniszterelnökként pártpolitikus vagyok, tette hozzá, nem játszhatom el a köztársasági elnök szerepét. Erre megjegyeztem, hogy a miniszterelnök fellépése is megnyugtathatja a kedélyeket, s talán most, hogy kezd helyreállni a rend, itt lenne az ideje, hogy nyilatkozzon a televíziónak, mire Antall kijelentette: csak akkor fogok megszólalni, ha megszületik a megállapodás. Akkor talán megnyugtatóak lehetnek a szavaim, tette hozzá, de azelőtt nem.

Megértettem a miniszterelnököt. Ha már így alakult, jobb ebből a konfliktusból kimaradnia.

Elmesélte még, hogy a bonni nagykövetségen felhívta Erdődy Gábort, hogy tájékoztassa Kohl kancellárt a kialakult helyzetről. Kohl éppen Rómában van, az Európai Közösség vezetőinek tanácskozásán, mondta a miniszterelnök, de munkatársai elérték telefonon. Megüzente, hogy Németország segíteni fog, és a tizenkettek többi vezetőjével is elfogadtat majd egy nyilatkozatot, amely támogatja a magyar kormányt.

Már felálltam, amikor Antall megkérdezte, hogy szerintem Boross Péter hogyan szerepelt a kritikus pillanatokban. Határozott volt és megfontolt, feleltem. És amikor a televíziónak nyilatkozott, akkor milyen volt? – faggatott tovább. Ahhoz képest, hogy nincs gyakorlata, mondtam, nagyon is jó volt, s láttam rajta, elégedett a válaszaimmal. Arra gondoltam, Borosshoz semmi közöm, Horváth Balázs pedig a barátom. De mi mást felelhettem volna, ha egyszer ez az igazság?

A kibontakozás

Vasárnapra a taxisok akciója kifáradni látszott. A kezdeti szimpátia az idő múlásával csökkent, a szabad mozgás korlátozását és a közellátás akadozását tapasztalva a közhangulat fokozatosan megváltozott. Ráadásul az emdéefes tüntetés láttán a taxisoknak szembesülniük kellett azzal is, hogy az utca sem az övék. Immár nem néhány tucat kormánypárti tüntetővel, hanem egy több tízezres tömeggel találták szemben magukat.

* * *

A Lezsák Sándor és Gyarmati Dezső által szervezett emdéefes tüntetés a képviselőcsoportot igencsak megosztja. Van, aki azért aggódik, hogy a taxisok törvénysértéséhez hasonlóan ezzel mi is letérünk a jogszerűség útjáról, van, aki attól tart, hogy összetűzésekre kerülhet sor. Egyik képviselőnk kijelenti, hogy a frakciónak le kellene tiltania az MDF által szervezett tüntetést, mire Kozma Huba, aki tagja az elnökségnek, felháborodottan vonul ki az ülésteremből, mondván, a pártnak van frakciója, s nem a frakciónak pártja.

Magam ambivalens vagyok a kérdésben. A taxisok akciója ma már nem elsősorban a gyülekezési törvényben megszabott határidő figyel-

men kívül hagyása miatt jogellenes, hanem azért, mert megbénították az ország normális életét. Ehhez képest eltörpül az a formális jogsértés, amelyet a kormánypárti tüntetés szervezőinek fel lehet majd róni. Amiért viszont én is aggódom, az az, hogy sikerül-e az atrocitásokat elkerülni, az esetleges provokációkat kivédeni.

Közben pontosan tudom, hogy a válság gyakorlatilag megoldódott, s ebben a tüntetőknek kevés szerep jutott. A taxisok kifáradtak, tárgyaló képviselőik legitimációja bizonytalan, akciójukat a politika fogja kihasználni, s a válság is a politika által, s nem az utcán fog megoldódni.

* * *

Az Érdekegyeztető Tanács arra van kitalálva, hogy a munkáltatók, a munkavállalók és a kormány megállapodásra jusson a szociális partnereket érintő kérdésekről. A dolog természeténél fogva az ellentétek a munkavállalók és a munkáltatók között feszülnek, a kormány pedig afféle kiegyenlítő szerepet tölt be. Nos, a taxisblokád feloldására irányuló tárgyaláson ez a képlet nem működött. A szakszervezet és a munkaadói érdekképviseletek egységbe tömörülve próbálták meg a kormányt visszavonulásra kényszeríteni, miközben a tárgyalások valójában a kormány elképzeléseinek megfelelően alakultak.

A felek megegyeztek abban, hogy előre kell hozni az üzemanyagárak liberalizációját, azaz olyan törvényt kell a parlamentnek elfogadnia, amely szerint a hazai üzemanyagárak a mindenkori világpiaci árak függvényében automatikusan változnak. Ettől kezdve a többi már csak arról szólt, hogy a kormány mennyire tudja megőrizni presztízsét, a másik oldalon pedig arról, hogy ki milyen tőkét tud kovácsolni a televízió nyilvánossága előtt folyó tárgyalásokból és az egész taxisblokádból.

Az egyértelmű nyertesek az állampárthoz kötődő szakszervezetek voltak, amelyekről azt képzeltük, hogy a régi rendszer bukásával ők is lekerülnek a színről. Most egyszerre a békebíró szerepében jelentek meg a közvélemény előtt, s hogy azt hitelesen tudták előadni, abban sokat segített az eszdéeszhez köthető Liga. Forgách Pál Liga-elnök radikális kormányellenessége mellett nem volt nehéz a mérsékelt hangot képviselni.

Az MDF-hez kötődő Munkástanácsok számára a szituáció kevés alkalmat kínált az érdemi szereplésre. Vezetőjük, Palkovics Imre

emdéefes képviselő volt, benne volt annyi mértéktartás, hogy egyik oldalon se exponálja magát. Nem így a szintén emdéefes Palotás János, aki a munkaadói oldalon fellépve a közvélemény megkülönböztetett érdeklődése mellett zajló ÉT-ülés főszereplőjeként keményen küzdött a kormány ellen, és ezáltal hosszú időre a politikusi népszerűségi listák élére került.

A képviselőcsoport persze kevésbé tudta honorálni Palotás vasárnapi szereplését. Másnap a parlamentben, az ülés megkezdése előtt egyik képviselőtársunk, az ötvenhatban meghurcolt Dénes János Palotás elé lépett, s közvetlen közelről súlyos szavakat sziszegett a szemébe. Néhány méterről láttam a jelenetet, s komikus volt, ahogy a kistermetű képviselő elállja az útját a nála fejjel magasabb Palotásnak, a vasárnap hősének, aki hosszú másodpercekig nem képes szabadulni a megalázó helyzetből. Amikor ez mégis sikerült neki, akkor vettem észre, hogy Dénes János egész idő alatt Palotás lábán taposott...

* * *

Antall József vasárnap este, ígéretéhez híven hosszabb interjút adott a televíziónak. Nagyon emberi és hiteles volt, ahogy a miniszterelnök kórházi ágyán, pizsamában elmondta, hogy ő csak szolgálni akar, s addig fog szolgálni, ameddig szükség lesz rá. A személyes hangvételű „pizsamás interjú" – ahogy a sajtóban később elnevezték – a kormány hívei számára a válság érzelmi feloldását jelentette. De Antallnak erről a szerepléséről még politikai ellenfelei is elismerően nyilatkoztak. Lehet ugyan, hogy csak azért, mert mindig is egy kiszolgáltatott, megtört Antallt szerettek volna látni, amint azt Boross Péter állította.

Mégis úgy vélem, Antall jól tette, hogy hallgatva az interjút készítő Feledy Péter rábeszélésére, nem húzott öltönyt a beszélgetéshez, s azt is, hogy szemérmességét félretéve, nem rejtette véka alá személyes érzelmeit. Mindez persze nem befolyásolhatta a „gőgös" és „az emberek problémái iránt érzéketlen" Antall Józsefről a média túlnyomó része által éveken át sulykolt, hamis képet. De a pizsamában az ágya szélén ülő, saját megrendülését sem leplező miniszterelnök láttán az emberek – a krízis súlya alól éppen hogy csak szabadulva – néhány pillanatra talán közelebb kerülhettek az ország választott vezetőjéhez, a rendszerváltó miniszterelnökhöz.

Amikor évekkel később Feledy Pétertől megkérdeztem, hogyan tudta Antallt lebeszélni arról, hogy átöltözzék az interjúhoz, szerényen

annyit mondott: a vita kompromisszummal végződött. Kompromisszummal? – kérdeztem csodálkozva. Igen, bólintott Feledy, a miniszterelnök úr ahhoz azért ragaszkodott, hogy pizsamáját tisztára cserélje.

Itt az ideje, hogy kimondjuk

2013-ban az egyik kutatóintézet konferenciát rendezett a kompromisszumoknak az osztrák, a lengyel és a magyar történelemben játszott szerepéről. A helyszín ugyanaz a tükörterem, ahol csaknem negyed századdal ezelőtt a Független Jogász Fórum létrejött. A rendszerváltás során megkötött kompromisszumokról Tölgyessy Péter mellett én tartok előadást.

Miután végigmentem a rendszerváltó megállapodásokon az Ellenzéki Kerekasztal létrehozásától az MDF–SZDSZ paktumig, leszögeztem, hogy a demokratikus magyar jogállam az akkori politikai erők kompromisszumkészsége révén jöhetett létre. A történelmi esély, hogy ez folytatódjék, jelentettem ki, Göncz Árpád kezében volt. Ő volt az egyetlen, aki elősegíthette volna, hogy ez a kompromisszumkészség a választások után is fennmaradjon, tettem hozzá.

Állításomat a köztársasági elnök közjogi szerepével, valamint azzal indokoltam, hogy az SZDSZ vezető politikusát az MDF elnöke javasolta a tisztség betöltésére, továbbá azzal, hogy az egész parlament, benne a koalíciós pártok elsöprő többséggel megválasztották. A rendszerváltás után több mint két évtizeddel itt az ideje, hogy kimondjuk, fejeztem be a gondolatsort: Göncz Árpád ennek az elvárásnak nem tett eleget. Még mindig nem mondtam ki, csak gondoltam: megmérettetett, s könnyűnek találtatott…

A romok eltakarítása

A rend helyreállt, s ez volt a legfontosabb. Ám azonnal szembesültünk a problémával: hogyan lehet egy jogállamban kezelni azt a helyzetet, amikor több ezer ember – ráadásul a legnagyobb ellenzéki párt támogatásával – napokon át megbénította az ország életét, s ezzel a büntető törvénykönyvbe ütköző cselekményeket is elkövetett. Györgyi Kálmán legfőbb ügyész különösen nehéz helyzetben volt, érthető módon ő szorgalmazta leginkább a probléma mielőbbi megoldását, amire egyetlen lehetőség kínálkozott: az amnesztia.

A blokádot követő hónapokban azonban csekély volt az esélye, hogy egy ilyen javaslat a parlamentben többséget kapjon. A koalíciós képviselőket az igazságérzet mellett az indulatok is fűtötték, és sokan voltak, akik a blokádot egy előre kitervelt és gondosan megszervezett akciónak tartották, amely mögött akár az SZDSZ egyes körei is állhatnak. Ők amnesztia helyett az igazi felelősök felderítését és megbüntetését szerették volna látni. De kezdetben az ellenzék sem támogatta az amnesztia gondolatát, hiszen szerintük nem történt bűncselekmény, a blokád egyszerű „polgári engedetlenség" volt.

Antall többször kifejtette: a blokád legfőbb tanulsága, hogy milyen törékeny az új demokrácia, milyen könnyen felborulhat a mindennapok nyugalma, és ezt most sokan megérezték. Úgy érvelt, ha volt is bizonyos szervezettség az akció mögött, ezzel most nem szabad foglalkozni. A blokád megítélése súlyosan megosztja a parlamentet, ezért mielőbb túl kell lépni rajta. Rengeteg a feladat, azok megoldásához pedig nyugalomra és viszonylagos egyetértésre van szükség kormányoldal és ellenzék között.

Az ő ötlete volt, hogy a köztársasági elnök terjessze az Országgyűlés elé azt a törvényjavaslatot, amely közkegyelmet hirdet a taxisblokád résztvevőinek. Göncz erre bizonyára hajlandó lesz, ha megkérem rá, magyarázta Antall, amikor először beszélt nekem az elgondolásáról, hiszen a blokád idején is védte a taxisokat. Ugyanakkor ezzel azt is elismeri, folytatta, hogy mindaz, amit a szabaddemokraták jogszerű polgári engedetlenségként állítanak be, tulajdonképpen közönséges bűncselekmény volt. Ha pedig ő az előterjesztő, tette hozzá, az ellenzék szavazata biztosítva lesz. Ez így is volt, de a koalíciós frakciókon elég nehéz volt átvinni a javaslatot. Végül mégis sikerült, s a taxisblokád után több mint három hónappal a demokratikus rendszer első és utolsó komoly megrázkódtatása jogilag is lezáródott.

A blokád áldozata

December 20-án Antall József leváltotta Horváth Balázst, és Boross Péter lett az új belügyminiszter. Amikor a miniszterelnök közölte velem a döntését, azt is elmondta, hogy Horváth Balázs tárca nélküli miniszteri funkciót kap, s emellett az MDF ügyvezető alelnöki pozíciójára is jelölni fogja. Amikor a Parlamentből visszamentem a Fehér Házba, Csengey Dénes várt rám a szobámban. Megkérdezte, mit tudok arról, hogy kiből akar Antall ügyvezető alelnököt csinálni.

Világos volt, hogy magára gondol. Miután elmondtam neki, hogy mit hallottam Antalltól, először megmerevedett, majd tárgyilagos hangon közölte, hogy ez szerinte is jó ötlet.

Hamarosan kiderült, hogy Horváth Balázs alelnöki megbízása jó ötlet lehetett ugyan, de tárca nélküli miniszternek történő kinevezése egyáltalán nem bizonyult annak, amit ő is szinte kezdettől így érzett. Bár vitatkoztam vele, amikor ezt mondta, magamban én is elismertem, hogy az ő személye folyamatos támadási felület Antall Józseffel, a kormánnyal és az MDF-fel szemben. Ezért végül is egyetértettem vele, hogy – miután a tömegbe lövetésre vonatkozó elképesztő vádaskodásért a bíróság elégtételt szolgáltatott a számára – lemondott tárca nélküli miniszteri pozíciójáról.

* * *

A leváltott miniszterek frakcióba történő beilleszkedésének elősegítését fontos feladatomnak tekintettem. Személyes kudarcnak érzem, hogy ez még Horváth Balázs esetében sem sikerült igazán. Pedig rendszeresen bejött hozzám, sokat beszélgettünk, de éreztem a feszültséget, ami a megváltozott helyzetből adódott.

A legnehezebb akkor volt, amikor Antall halála után én kerültem abba a pozícióba, amelyben ő kudarcot vallott. Ráadásul a miniszterelnök az a Boross Péter lett, aki a belügyminiszteri székben őt váltotta, s belső körökben nem rejtette véka alá az ő tevékenysége iránti kritikáját.

Igazságot akartam szolgáltatni Horváth Balázsnak, amikor a rendőrségi törvény parlamenti szavazását követően nem közvetlen elődömet, a miniszterelnököt, hanem őt hívtam meg az ünnepségre. A szavazásnál jelen volt az összes rendőri vezető, ideértve a megyei főkapitányokat is. Amikor megláttam őket a díszpáholyban, szóltam Soltész Istvánnak, az Országgyűlés főtitkárának, hogy szeretném a szavazás után a főrendőröket meghívni egy koccintásra, Horváth Balázst pedig arra kértem, jöjjön velem az ünneplésre.

Rövid bevezető után valami olyasmit mondtam, hogy most, amikor a demokratikus Magyarország rendőrségi törvényét ünnepeljük, az első pohárral azt köszöntsük, aki ezt az egész folyamatot elindította: emelem poharamat Horváth Balázs belügyminiszter úrra.

* * *

1996-ban aztán elváltak egymástól útjaink. Horváth Balázs maradt a Lezsák-féle MDF-ben, és veszprémi választókerületéből 1998-ban és 2002-ben is bejutott a parlamentbe, miközben én kiszorultam a politikából. A belső csaták során Dávid Ibolya pártelnökkel szemben a Fidesz-barát Lakitelek-csoport oldalára állt, amely csoport tagjait, köztük Horváth Balázst – jogilag enyhén szólva is vitatható módon – kizárták az MDF képviselőcsoportjából. 2006-ban továbbra is veszprémi egyéni képviselőként, de már a Fidesz színeiben, ismét bejutott a parlamentbe. Eközben mi, az immár meglehetősen súlytalan Magyar Demokrata Néppárt megmaradt antallistái egyesültünk a függetlenségét őrző Dávid Ibolya-féle MDF-fel.

* * *

2006 júniusának utolsó vasárnapján Somló-hegyen ünnepli az MDF a szovjet csapatok kivonulásának tizenötödik évfordulóját. 1991. június 30-án Antall József itt mondta el emlékezetes beszédét, amelyben azt is felidézte, hogy gyerekként erről a helyről kísérhette figyelemmel a megszállók bejövetelét. A veszprémi emdéefesek azóta szerveztek itt évről évre megemlékezést. 1996-tól a hagyományt a néppártiak folytatták, az egyesülés után mindez visszakerült az MDF-hez.

Dávid Ibolya beszédét követően végigkóstoljuk a helyi szervezetek sátrainál főzött pörköltet, gulyást, kortyoljuk boraikat, felidézzük a régi szép időket, s biztatjuk egymást, hogy ha nem is ugyanaz, de valami olyasmi egyszer még visszatérhet. Késő délután indulunk haza. Veszprém határához közeledve eszembe jut Horváth Balázs, akivel már évek óta nem találkoztam, s akiről nemrég hallottam, hogy tüdejét megtámadta a rák, és állapota súlyos.

Tóth László barátom évek óta antialkoholista, ő vezeti az autót. Látogassuk meg Balázst, mondom neki, és hívom a számot. Élettársa veszi fel a telefont, azt mondja, Balázs nagyon rossz állapotban van, nem tud kommunikálni senkivel. Akkor is megyünk, jelentem ki határozottan, mire megadja magát.

Balázs sápadtan, soványan, borostásan fekszik az ágyában, de mintha mosolyra rándulna az arca, amikor belépünk. Mellette az éjjeliszekrényen Eötvös József mellszobra, amelyből egy-egy példányt az önkormányzati törvény kidolgozásában játszott szerepünkért többünknek átadott. Antall dolgozószobájában haláláig ott volt a szobor, s nálam is ott van az ügyvédi irodámban.

Leülök mellé, kezembe fogom a kezét. Nehezen tartom vissza a könnyeimet. Tudod, a Fidesz... kezdené magyarázni, de közbeszólok, mert látom, milyen nehezen préseli ki magából a szavakat. Ne viccelj Balázs, mondom szelíden, te voltál Antall József első belügyminisztere. Mit számít ehhez képest a Fidesz? – kérdezem, és most már világosan látom, hogy elmosolyodik. Jó félóra múlva, amikor indulni készülünk, ragaszkodik hozzá, hogy kikísérjen bennünket. Felsegítjük az ágyból, egyik kezével élettársa vállát öleli át, a másikkal az enyémet.

A jóisten kiadta, mormoltam magam elé, miután beszálltunk a kocsiba. Elindultunk, s néhány percig szótlanul haladtunk az úton. Aztán Tóth Laci, anélkül, hogy rám nézett volna, megkérdezte: Mit is mondtál az előbb? Azt, hogy a jóisten kiadta, feleltem, majd hozzátettem: hogy utoljára még találkozhattunk. Egy héttel később meghalt a barátom.

(Kónya Imre 2008-ban kezdte el írni memoárját. Szándékairól akkor így fogalmazott: *„Az 1988 és '94 közötti időszak eseményeit akarom megírni. S persze azt is, ami minderről írás közben eszembe jut. Ez egy szubjektív könyv lesz. Tele személyes élményekkel. Nem történelemkönyvet akarok írni, de nem is legendáriumot. Emlékeimet több oldalról is ellenőrizni fogom. Szembesítem őket a dokumentumokkal, mások emlékezetével. Évekig fog tartani, amíg befejezem."* A *Magyar Szemlé*nek a szerző most úgy nyilatkozott, hogy még hosszú hónapokra, lehet, hogy egy évre is szüksége van ahhoz, hogy befejezze a könyvet, amelynek munkacíme: *„Az ünnep mindig elmaradt"*.)

RENDSZERVÁLTOZÁS MAGYARORSZÁGON, 1990–1994

Az Antall-kormány gazdaságpolitikája

Hieronymi Ottó

Rendszerváltozás: a kihívás jellege és az Antall-kormány gazdaságpolitikai mérlege

A kommunista rendszer összeomlása a válságokat és tragédiákat hozó 20. század egyik legkedvezőbb fejleményének tekinthető, melynek nyomán hatalmas lehetőség, s egyúttal óriási kihívás jelent meg Magyarország, a kelet-európai államok, s maga a Szovjetunió előtt.

Az erőpróba lényege pár szóval összefoglalható: hogyan lehet szilárd demokráciát és prosperáló piacgazdaságot építeni egy elnyomó, terméketlen és korrupt politikai és gazdasági rendszer romjain? A helyzet súlyát növelte a korábbi kommunista országok lakosságában élő jogos vágy, hogy a lehető leghamarabb utolérjék a szabad nyugati világ polgárainak életszínvonalát – azét a világét, amelyhez most végre csatlakozhattak.

Antall József, Magyarország első szabadon választott miniszterelnöke teljes mértékben tudatában volt ennek a lehetőségnek és a vele járó kihívásnak. Tisztában volt a hivatalával és kormányzással járó kivételes történelmi felelősséggel. Ez a hozzáállás fémjelezte államférfiúi működését, ami nagyrabecsülést váltott ki a fennálló demokráciák őt megismerő vezetői körében. Ezt a felelősségtudatot akarta örökül hagyni korai halála után utódaira, politikustársaira és a magyar népre.

Bár több mint két évtized telt el a kommunista rendszer bukása óta, az Antall-kormány gazdaságpolitikai gyakorlatáról elmondható, hogy nem csak a történészek érdeklődésére tarthat számot: nagy jelentőségű mind a jelenlegi magyar gazdasági helyzetről, mind az Antall utáni kormányok politikájáról folytatott viták szempontjából. Az 1990-et közvetlenül követő évek magyarországi tanulságai szélesebb kontextusban is megszívlelendők ma, amikor Európa és általában az OECD-térség politikai vezetői és gazdasági szakértői kiutat keresnek az elmélyült monetáris és gazdasági válságból.

Sokat írtak már Antallról és az „Antall-évekről", de többnyire sajnos nem azok, akik vele együtt dolgozva ismerték politikusi gondo-

latvilágát és különleges képességeit, melyek révén biztonsággal átvezette Magyarországot a „rendszerváltozás" izgalmas, ám felettébb nehéz évein.

Nem vitás, hogy az Antall-kormány politikája távolról sem volt hibátlannak mondható. A „próba-szerencse módszer" alkalmazása, a gazdag és „meggyökeresedett" demokráciák kormányainak a pénzügyi válság következményeinek felszámolására tett erőfeszítései, valamint a nyugati piacgazdaságok irányítói által elkövetett ballépések és mulasztások ékesen bizonyítják, hogy a sikeres gazdaságpolitika, illetve a gazdaság megreformálása még normális körülmények között – azaz „rendszerváltozás" nélkül – is meglehetősen nehéz feladat.

Ugyanakkor a levonható legfontosabb következtetések igazolják az Antall-kormány gazdaságpolitikáját. Ezek három pontban foglalhatók össze.

Először is ki kell jelentenünk, hogy a későbbi kormányok eredményei és a magyar gazdaság jelenlegi helyzete tükrében az Antall-kormány gazdasági célkitűzései és erőfeszítései úgyszólván napról napra kedvezőbb fényben tűnnek fel.

Másodszor meg kell jegyeznünk, hogy egy meglehetősen elterjedt téveszmével szemben – miszerint a miniszterelnököt nem érdekelte volna a gazdaság – Antall igenis tudatában volt a gazdaságpolitika fontosságának. Az energikusan megvalósított kormányzati politika az általa képviselt értékeket, meggyőződéseket és elgondolásokat tükrözte, melyeket a legfontosabb kormánytagok és főtanácsadói is magukénak vallottak. Világosan kijelölte a célokat és a prioritásokat, és gazdaságpolitikai téren is vezető, illetve kezdeményező szerepet játszott. Miközben a legkülönbözőbb vélemények fogalmazódtak meg, az Antall-kormány koherens elgondolásokat és kiegyensúlyozott módszereket követett mind az előző rendszerben csődközeli helyzetbe jutott gazdaság rövid távú válságmenedzselése, mind a hosszú távú gazdasági újjáépítés és a piacgazdaság kialakítása terén. Ezek az elgondolások és módszerek határozták meg mindvégig a kormány gazdaságpolitikáját és ezzel kapcsolatos törvényjavaslatait.

Harmadszor le kell szögeznünk, hogy kétségkívül jó irányba tartottak Antall és kormánya azon kezdeményezései is, amelyek belső vagy külső támogatás hiányában nem valósulhattak meg. Az évek múltával egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ezekkel a rendszerezett elgondolásokkal és módszerekkel való szakítás a rendszerváltozás első négy évében tett lépésekénél jóval súlyosabb problémákat okozott a magyar gazdaság számára az egymást követő szocialista-liberális kormányzatok idején. Ez mindenki számára nyilvánvalóvá vált a 2008-ban kitört világméretű pénzügyi válság során.

A továbbiakban három példát mutatok be az imént felvázolt következtetések igazolására és illusztrálására. Ezek a következők:

(1) a választott gazdasági és társadalmi modell (a „szociális piacgazdaság");

(2) a külső államadósság kérdése;

(3) a bankprivatizációs stratégia.

Más fontos, ide kapcsolódó témákkal – így a Gazdaságstratégiai Munkacsoport (GAM) szerepével, a privatizáció átfogó mérlegével, valamint a „negyven év kommunizmus gazdasági és társadalmi örökségének" Antall miniszterelnök személyes kezdeményezésére 1993-ben megkezdett, de csak halála után elkészült felmérésével – egy későbbi írásomban foglalkozom majd.

A gazdasági és társadalmi modell: a szociális piacgazdaság mint cél

A szocialista gazdaság modern piacgazdasággá való átalakítása során az Antall József vezette Magyar Demokrata Fórum a szociális piacgazdaság kiépítését jelölte meg céljául.

Ez a döntés úgyszólván magától értetődő volt. A második világháború után egyértelműen a szociális piacgazdaság bizonyult a gazdasági újjáépítés és átalakítás legsikeresebb modelljének: növekedés és stabilitás, társadalmi haladás, verseny és hatékonyság jelentkezett ezen keretek között. Ugyanakkor a korábbi kommunista országok közül Magyarország volt az egyetlen (és persze az újraegyesült Németország keleti fele), mely jövőbeli gazdasági és társadalmi berendezkedését a szociális piacgazdaság égisze alatt képzelte el.

Ezek az elképzelések „nemzetközi szakértői körökben" nem sok megértésre találtak – méghozzá nem csak az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában, hanem az európai kontinensen sem. A gazdaságpolitikai szakértelmüket hangoztató nemzetközi szervezetek – az IMF, az IBRD (Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank), az UNCTAD (az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája), az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) vagy az Európai Bizottság – nemigen voltak tisztában a „szociális piacgazdaság" lényegével, és nem is nagyon érdekelte őket ez a modell. Ugyanez volt a helyzet az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal (EBRD), melyet pedig éppen azért hívtak életre, hogy segítséget nyújtson a korábbi kommunista országoknak az „európai típusú" piacgazdaság felé vezető átmenet útján. Furcsamód még Theo Waigel német pénzügyminiszter is azt vallotta, hogy a szociális piacgazdaság nem „exportcikk".

Ma viszont Németország határain belül és kívül Európában nagyon sokan egyetértenek abban, hogy a jelenlegi mély válság elkerülhető lett volna, ha az Európai Unió tagországai következetesebben tartották volna magukat a szociális piacgazdaság alapelveihez.

A jelek szerint sem a közgazdászok, sem a politikacsinálók nem vették észre (vagy talán elfelejtették), hogy a német modell megvalósítása az EU alapvető céljai közé tartozik. A Lisszaboni Szerződés 3. cikkelyében ez áll: *„Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző* szociális piacgazdaság*on alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul."* (Kiemelés tőlem, H. O.)

A külső államadósság kérdése

A korábbi kelet-európai kommunista országok közül Magyarországon volt a legmagasabb az egy főre jutó külföldi államadósság és az éves adósságszolgálat. A hatalmas külső adósságteher azok közé a tényezők közé tartozott, amelyek behatárolták a kormányzat döntési lehetőségeit. Fékezte a beruházásokat és a magánfogyasztást, és döntő mértékben hozzájárult a magyar gazdaság makroökonómiai kiegyensúlyozatlanságához. Unos-untalan ezt hallottuk: nemcsak konzervatív fiskális és monetáris politikára van szükségünk, hanem egyenesen „meg kell szeretnünk a megszorításokat", különben ideges reakciókat válthatunk ki a hitelezők körében, aminek következtében tovább nőnének a finanszírozási költségek és maga az adóteher.

Az 1980-as évek végére felgyűlt külföldi államadósság (ennek mértéke államtitok volt, mivel a nyugati kormányok, nemzetközi szervezetek és bankok erre kötelezték a magyar kommunista kormányt) jól tükrözte a gazdaságirányítás alapvetően elhibázott voltát, és egyre szaporodó káros következményei voltak, mivel az 1980-as évek során az adósságszolgálat jelentős részét tőkésítették.

A kommunista Magyarország hitelképességének első számú ügynöke Fekete János volt, aki hosszú évekig tevékenykedett a Magyar Nemzeti Bank alelnökeként, miközben (a kommunista világban egyedül) „magánemberként" tagja volt a Harmincak Csoportjának, mely a nemzetközi pénzügyi és monetáris élet vezetőiből állt. Fekete ugyanolyan folyékonyan és meggyőzően beszélte a Wall Street-i nemzetközi bankárok nyelvét, amikor biztosítani akarta a piacokat Magyarország piaci reformok iránti elkötelezettségéről, mint a magas rangú kom-

munista apparatcsikokét (akik közé maga is tartozott), amikor Kádár Jánost, a magyar kommunista párt vezetőjét, vagy a Kreml hatalmasságait igyekezett meggyőzni a magyarországi kommunizmus szilárd jövőjéről.

A magyar államadósság növekedését közvetett módon az úgynevezett „Volcker-sokk" is előidézte, mely az 1970-es években megállította az amerikai inflációt és a dollár folyamatos gyengülését. Az 1982-es mexikói válságot követően „a nemzetközi közösség" a „nemzetközi adósságválság" kezelésének terhét jórészt áthárította az adósok vállaira ahelyett, hogy a terhet megosztotta volna a helyzetért éppúgy felelős hitelezőkkel (a nemzetközi bankokkal) és kormányaikkal (továbbá nemzetközi szervezetekkel, így az IMF-fel, mely az 1970-es években tapssal ünnepelte „a petrodollárok sikeres visszaforgatását").

A megoldást abban látták, hogy a hivatalos vagy hivatalosan szavatolt adósságokat átütemezik, miközben nyomást gyakorolnak az adós országokra azzal a céllal, hogy azok megszorítási politikát és „strukturális kiigazítási programokat" vezessenek be. Sok tekintetben már régóta esedékesek voltak ezek a lépések, de mind gazdasági, mind politikai szempontból rövidlátásról tanúskodott az a terv, hogy egyedül az adós országok viseljék a petrodollárok felelőtlen „visszaforgatásának" terhét. A tehermegosztás gondolata csíráiban sem szerepelt azokban a programokban, amelyeket a két republikánus pénzügyminiszterről „Baker Plan"-nek, illetve „Brady Plan"-nek neveztek el.

Az Antall-kormány számára a külső államadósság volt a negyvenéves kommunista uralom egyik leglátványosabb és egyben legterhesebb öröksége. Egy sor kérdés merült föl ennek kapcsán: ne ismerjük el a Kádár-rendszertől örökölt adósságot? Kérjen a kormány moratóriumot vagy adósságcsökkentést, esetleg jelentsen nyíltan államcsődöt? Mibe kerülnének ezek a lépések, és milyen következményekkel járnának? Milyen alternatívák állnak előttünk?

Antall miniszterelnök és munkatársai szükségesnek tartották, hogy mind az adósságszolgálat, mind a hiteltőke terén megpróbálják az adósságteher csökkentését elérni. Ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy az egyoldalú lépések mind külpolitikai, mind belpolitikai szempontból súlyos kockázatokat hordozhatnak.

Végül úgy ítélték meg, hogy nagyobb a veszteségek kockázata, mint amilyen nyereségeket hoznának azok az előnyök, amelyek akár „a legjobb forgatókönyv" alapján bekövetkezhetnének. Álláspontjuk nem csak az 1980-as évek „nemzetközi adósságválságának" és a Baker-, illetve Brady-terv „eredményeinek" fényében nyert igazolást: azok az események is mellettük tanúskodnak, amelyek 1990 után következtek be. Ezek között említendő a lengyel és a jugoszláv pénz-

ügyi és monetáris válság, illetve összeomlás, valamint az utóbbi húsz év nemzetközi pénzügyi krízisei, melyek sorát jelenleg Görögország és Ciprus zárja.

Az Antall-kormány tagjai egyetértettek abban, hogy a pénzügyi összeomlást csak akkor lehet elkerülni, ha a nyugati kormányok részt vállalnak az adósságkérdés megoldásának felelősségéből, és egyértelműen kinyilvánítják, hogy magukra vállalják az adósságcsökkentés terhét. Efféle garancia hiányában Magyarországnak a gyors tárgyalásos megegyezés legcsekélyebb reménye nélkül kellene szembenéznie hitelezőivel. Márpedig a megegyezésnek gyorsnak és véglegesnek kell lennie ahhoz, hogy elkerüljük a pénzügyi pánikot, ami nem csak a forint hazai és külföldi értékére mérne súlyos csapást, de egyben szűk korlátok közé szorítaná az importfinanszírozást, sőt a már így is túl törékeny magyar gazdaság működését.

Amikor azonban (az első Bush-kormány idején) a magyar küldöttek azt kérdezték az USA pénzügyminisztériumának főtisztviselőitől, hogy a kelet-európai országok esetében (melyek közül többen is jelentősen hozzájárultak a kommunista rendszer bukásához) más megoldásra is sor kerülhetne-e, mint amilyent az 1980-as években alkalmaztak, a legkülönbözőbb reakciókkal találkoztak. A megkérdezettek hol a visszafizetések egyoldalú felfüggesztését javasolták (ami időlegesen csökkentette volna Magyarország adósságszolgálatát, de nem apasztotta volna a hiteltőkét), hol pedig meg sem akarták hallani a kérdést – amikor például Brady pénzügyminiszter kerek-perec elutasította más megoldás megvitatását.

Az Antall-kormány már csak azért sem volt hajlandó egyoldalú lépésekre az államadósság kérdésében, mert nem csak az IMF-től és a Világbanktól, hanem a pénzügyminisztériumi bürokráciától és a Magyar Nemzeti Banktól sem kapott volna támogatást ezen a téren.

A nemzetközi pénzügyi intézményeknek az 1970-es években mutatott szánalmas teljesítménye (a petrodollárok visszaáramoltatása), valamint a következő évtized adósságválsága fényében nem számíthattunk arra, hogy az IMF és a Világbank – vagyis az a két szervezet, mely vezető szerepet követelt magának a kelet-európai „átmeneti folyamat" levezénylésében – kellő megértést tanúsít Magyarország iránt gazdasági és politikai téren.

Az említett intézmények munkatársai, illetve irányító testületei a velük folytatott számtalan megbeszélés során következetesen elzárkóztak a korábbi kommunista országok erőforráshiányának megvitatásától, és elutasították azt a felvetést is, hogy a fennálló nemzetközi bank- és pénzügyi rendszer csak tovább súlyosbítja ezt az erőforráshiányt. A nemzetközi szervezetek bürokratái következetesen azzal

érveltek, hogy „a magántőke majd mindent rendbe hoz". Nem ismerték, vagy nem értékelték megfelelően azokat a módszereket, amelyek Nyugat-Európa és Japán második világháború utáni sikeres újjáépítéséhez vezettek, és nem voltak hajlandók figyelembe venni a kommunista rendszer összeomlása után jelentkező egyetlen kivételt, vagyis a Németország újraegyesítése során alkalmazott tehermegosztást (mely nem csak a két országrész, hanem az EB/EU és Németország között is érvényesült).

Az EB/EU által a korábbi Német Demokratikus Köztársaság tizenhétmillió polgárának juttatott közvetlen és közvetett segély összege magasabb volt, mint az összes egykori KGST-tagországnak nyújtott közvetlen támogatás. A nemzetközi szervezetek egyik-másik tisztségviselőjének rövidlátását és cinizmusát jól érzékelteti az a megjegyzés, amellyel egyikük kommentálta ezt az aránytalanságot: *„Sonderfall Deutschland"* – vagyis „Németország különleges eset". A szóban forgó hivatalnok – aki történetesen német volt – ezzel tetézte arrogáns kijelentését: *„Egy olyan ország, mint Magyarország, egyébként sem tudna mit kezdeni jelentősebb, a piacgazdaság kiépítését szolgáló erőforrásokkal."* (!)

Kétoldalú kísérletek

A kérdés, miszerint *„reménykedhet-e Magyarország abban, hogy (a privatizáció során befolyt összegeken túl) olyan erőforrásokhoz juthat, amelyek nem növelik a külső államadósságot"* – ami végül és megkésve az ország EU-tagságával bekövetkezett –, sohasem került le az Antall József és legközelebbi munkatársai előtt álló feladatok listájáról. A kérdés nem csak gazdasági és pénzügyi, hanem egyben politikai és erkölcsi vetületű is volt. A miniszterelnök úgy vélte, ő maga és kormánya tartozik azzal a magyar népnek, hogy nem adja föl a próbálkozásokat.

Minthogy az államcsőd gondolatát közvetlen és közvetett következményei miatt elvetették, és mivel a multilaterális megoldás útját elállta a „hagyományos bölcsesség" és a nemzetközi bürokrácia, a kormány csak valamilyen kétoldalú megállapodásban reménykedhetett.

Az első kísérletre a „taxisblokádot" közvetlenül követő napokban került sor. Az üzemanyagárak emelésének bejelentése nyomán a taxisofőrök koordinált akciója gyakorlatilag teljesen megbénította a közlekedést és következésképp a gazdaság működését az egész országban, ami komoly aggodalmat keltett a nyugati, és elsősorban az európai fővárosokban.

Bonnban Kohl kancellár attól tartott, hogy ez a rendkívül jól szervezett kormányellenes megmozdulás destabilizálja a magyar kor-

mányt és a fiatal magyar demokráciát, ráadásul azokban a napokban, amikor a miniszterelnök súlyos műtét után kórházi kezelésre szorul. A kormányzati válságot tovább fokozta Göncz köztársasági elnök beszéde és a kulisszák mögötti mesterkedései. Az elnök megnehezítette a kormány dolgát azzal, hogy a blokád szervezőinek oldalára állt: az üzemanyag-áremelés visszavonására szólította föl a hatóságokat, és „nagykoalíció" létrehozását várta a parlamenti pártoktól.

Kohl kancellár nagy létszámú, kormánytisztviselőkből álló küldöttséget indított Budapestre, hogy politikai, lélektani és materiális segítséget nyújtsanak az „ostromlott" magyar kormánynak, és kipuhatolják a politikai élet főszereplőinek szándékait. A delegáció élén Otto Schlecht, a német gazdasági minisztérium államtitkára állt, aki korábban hosszú éveken át volt „a német gazdasági csoda atyjának", Ludwig Erhardnak közeli munkatársa.

A magyar és német kormányhivatalnokok plenáris ülésén a magyar delegáció vezetője azonnal a tárgyra tért, és kijelentette: ha az európai országok azt szeretnék, hogy a magyar lakosság nagyobb lelkesedéssel támogassa a piacgazdaság kialakítását, akkor konkrét lépéseket kell tenniük az átmenet költségeinek csökkentése érdekében. 1991-től kezdődően évi egymilliárd dollár folyósítását javasolta a következő három évre, amelyet Magyarország az infrastruktúra modernizálására, szociális beruházásokra, a hitelélet konszolidálására stb. fordított volna az adományozó országok ellenőrzése mellett.

Az ülést követő vacsora során a magyar kormánytisztviselők megvitatták az elhangzott javaslatot Schlechttel, aki az 1948–1952-es időszak tapasztalatai és a korábbi Kelet-Németországnak nyújtott nagylelkű segítség fényében az összes nyugati kormánytag közül a legjobban tudhatta, hogy egy ilyen lépés összhangban állna a szociális piacgazdaság hagyományával és szellemével, és nagymértékben előmozdítaná a demokrácia és a piacgazdaság fejlődését. A német államtitkár udvariasan meghallgatta a magyarok felvetéseit, majd másnap kora reggel küldöttségével együtt visszarepült Bonnba, ahonnan azután semmiféle választ nem küldött a magyar javaslatra. Mindössze annyit tett, hogy szerény összegű hiteleket folyósíttatott a Kelet-Németországban kitermelt barnaszén Magyarországra történő szállításához. Ugyanis a szigorú környezetvédelmi előírások miatt ezt a szenet Németországban már nem használhatták föl, de úgy gondolták, jó lesz Magyarországnak.

A „bilaterális rábeszélés" terén tett második komolyabb kísérletet az 1991-es év elejétől készítették elő a Gazdasági Kabinet közreműködésével. Részletes dokumentumban ismertették Magyarország erőforráshiányát, és bemutatták, milyen eredményesen szolgálhatná

a hárommilliárdos összeg az ország átalakulását. Erre azért volt szükség, mert bizonyos körök alábecsülték az átmenet költségeit és a kommunizmusból éppen kilábaló ország nehézségeit.

Antall miniszterelnök maga vállalkozott arra, hogy Helmut Kohl elé tárja a kérdést, s arra próbálta rábeszélni a kancellárt, hogy még a londoni csúcs előtt terjessze azt a G7 országai elé. De az Antall–Kohl találkozót éppúgy csönd követte, mint a Schlechttel folytatott tárgyalást.

A G7 országainak 1991-es csúcstalálkozója beérte azzal, hogy dicséretekkel halmozza el az IMF-et és a Világbankot, és üdvözli az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank létrehozását. Amint a tanácskozást lezáró kommünikéből is kiviláglik, a fiatal demokráciák gazdasági problémái nem sok figyelmet kaptak: *„Tisztelettel adózunk az óriási akadályok közepette demokráciát és piacgazdaságot építő közép- és kelet-európai országok bátorságának és eltökéltségének. Üdvözöljük a régióban végbemenő politikai és gazdasági átalakulást. Ezek a változások nagy történelmi jelentőségűek. Bulgária és Románia is követi már Lengyelország, Magyarország és Csehszlovákia úttörő erőfeszítéseit, miközben Albánia kezd kilépni hosszú ideje tartó elszigeteltségéből.* [Úgy véljük,] *hogy az átalakulás sikere elsősorban az érintett országok kitartó erőfeszítéseitől függ [...]".*

A történelmi hűség kedvéért meg kell említenünk, hogy a Clinton-adminisztráció sem szentelt több figyelmet Kelet-Európa gazdasági problémáinak, mint a Bush-kormányzat. Így például Larry Summers, az USA pénzügyminisztériumának második embere (később pénzügyminiszter) az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank 1994. évi közgyűlésén kijelentette, hogy minden korábbi kommunista országnak a modern piacgazdaság alapelveit eltökélten magáévá tevő Albánia példáját kell követnie. (Ez a buzdítás nem sokkal azelőtt hangzott el, hogy az albán gazdaság egy Ponzi-sémát követően gyakorlatilag összeomlott.)

A következtetést, miszerint a G7-kormányok 1990 őszi kezdeményezése és memoranduma nem tekinthetők felületes elképzelésekre épített, előreláthatóan is kudarchoz vezető kísérletnek, legalább négy súlyos érv igazolhatja:

(1) az Európa újjáépítését szolgáló 1948–1952-es amerikai segélyprogram (Marshall-terv) mérlege;

(2) a német kormány által a korábbi keletnémet területekre átutalt közvetlen segélyek összege;

(3) a korábbi Jugoszláviában és a felbomlott Szovjetunió egyes utódállamaiban bekövetkező sikertelen rendszerváltozás által mind az ottani lakosság, mind Európa és az egész nyugati világ számára előidézett hatalmas költségek;

(4) valamint hogy mi minden forgott kockán a rendszerváltozás sikerével vagy kudarcával. A logikának és a történelmi tapasztalatnak már a jugoszláviai krízis bekövetkezése előtt azt kellett volna diktálni az európai (és amerikai) vezetőknek, hogy a kudarc megelőzése kevesebb költséggel és több előnnyel jár, mind a gazdasági és pénzügyi összeomlás következményeinek kezelése.

A német (valamint az EU és USA) statisztikák nem igazán átláthatóak a külföldi segélyösszegek, sőt még egy adott országon belül végbement pénzátutalások vonatkozásában sem. Politikai szempontból biztonságosabb, ha alacsonyabb számokat adnak meg, miközben egyes tranzakciókat nehezen értelmezhető kategóriákba sorolnak. Ez a helyzet azokkal az összegekkel is, amelyeket Németország (és az EU más tagállamai) juttattak – közvetlenül vagy közvetve – a keletnémet országrésznek. Megbízható becslések szerint az első tizenöt évben ide irányuló pénzösszegek nagysága meghaladta az 1500 milliárd márkát (ami ma nagyjából 1,5 trillió USA dollárnak felel meg). Egyedül a német privatizációs ügynökség által négy év alatt fölhalmozott nettó adósság összege több mint 200 milliárd márkát tett ki.

Az Antall-kormány adósságkezelési stratégiája számos figyelemre méltó vonást tartalmazott, és több jótékony utóhatással járt. Mindenekelőtt hozzájárult egy nemzetközi és hazai pénzügyi válság elkerüléséhez. A pénzügyi csődök gazdasági és társadalmi következményeit jól példázza a (még a fölbomlás előtti) Jugoszláviában, valamint Lengyelországban és az Orosz Föderációban bekövetkezett krízis. Ugyanakkor az Antall-kormány gazdaságpolitikája ösztönzően hatott a közvetlen magánberuházásokra, valamint a magyar ipari és szolgáltatói szektor modernizálására. Végül pedig Magyarország – legalábbis elvben – többé-kevésbé egyenlő félként tárgyalhatott az IMF, a Világbank és a nem sokkal korábban létrejött Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank vezető tisztségviselőivel (mellesleg ezen utóbbi intézmény képviselői éppolyan rövidlátásról tettek tanúbizonyságot, mint a két előbbi vezetői). Sajnos azonban az 1994 után hatalomra került kormányok nem mindig éltek kellő körültekintéssel az antalli évek alatt felhalmozott erkölcsi és pénztőkével.

A bankprivatizációs stratégia

Az utolsó kérdés, amelyet jelen írásomban tárgyalok, az Antall-kormány bankprivatizációs stratégiája.

Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy az összes korábbi kommunista ország közül az Antall-kormány által irányított Magyarország

tette a legteljesebben a magáévá a piaci privatizáció alapelveit. Antall miniszterelnök gazdasági, politikai és etikai okokból egyaránt gondosan ügyelt arra, hogy ne alakulhasson ki a negyvenes évek végén végrehajtott államosítások – sok esetben pazarló kisajátítások – fordított tükörképe, vagyis ne kerüljön sor az állami vagyon ellentételezetlen eltékozlására. A piaci irányultságú privatizáció megvalósítása volt a cél, ami azt jelentette, hogy a vevőknek magyar és külföldi beruházók közül kellett kikerülniük. A két legfontosabb szempont a következő volt:

(1) mekkora eladási ár érhető el;

(2) milyen kilátások vannak a privatizálandó cégek modernizálására és versenyképessé tételére a hazai és a nemzetközi piacokon.

A kormány maga határozta meg a nemzetgazdaság kulcságazataiban végbemenő privatizáció sajátos feltételeit és stratégiáit. Ennek egyik legfontosabb eleme a bankprivatizációs stratégia volt.

Az 1992 tavaszán elfogadott tervben két alapvető követelmény fogalmazódott meg:

(1) a bankok kötelesek a privatizáció megkezdése előtt megtisztítani mérlegüket, méghozzá anélkül, hogy ennek költségeit jelenlegi vagy jövőbeni ügyfeleikre hárítanák;

(2) a nagy magyar bankoknak stratégiai partnereket kell találniuk a vezető nemzetközi bankok közül; *„ugyanakkor azonban el kell kerülni, hogy a magyar bankrendszer külföldi ellenőrzés alá kerüljön"*.

A stratégiában szereplő ütemterv lehetővé tette volna, hogy jóval a kormány mandátumának lejárta előtt legalább egy-két, vagy akár három magyar bank is stratégiai partnerséget alakítson ki vezető nemzetközi bankokkal. Azonban egy sor hazai és külföldi fejlemény következtében az ütemterv már kezdetben súlyos késedelmet szenvedett.

Az első ilyen tényező a pénzügyminisztérium és néhány hazai bankár (ezek között elsősorban a Budapest Bank akkori elnöke említendő, aki aztán az Antall-kabinetet váltó Horn-kormány pénzügyminisztere lett...) ellenállása volt: különböző eszközökkel állandóan késleltették a tervezett hitelkonszolidációs alap létrehozását, mely a bankok mérlegének egyensúlyba hozását szolgálta volna. Minthogy nem számíthattunk semmiféle hivatalos külső finanszírozásra, a szóban forgó politika előrevetített költségvetési hatása jó ürügyként szolgált azoknak, akik már kezdettől ellenezték a bankprivatizációs stratégiát – mégpedig alapvetően azért, mert az Antall-kormány dolgozta ki azt.

Egy másik súlyos probléma abból eredt, hogy egyes külföldi kormányok (jelesül a brit és az amerikai kormány), továbbá az Európai Bizottság és a Világbank annak a kívánságuknak, sőt követelésüknek adtak hangot, hogy közvetlenül vegyenek részt a magyarországi

bankprivatizáció folyamatában, és gyakorlatilag ellenőrizzék azt. Amikor tudatták velük, hogy a bankprivatizáció kizárólag a magyar kormány illetékességi körébe tartozik, az US AID és a brit kormány azonnal visszavonta korábbi ígéretét, melynek értelmében hozzájárult volna a költséges bankprivatizációs folyamat finanszírozásához (valójában a magyar kormányt tanácsokkal ellátó nyugati beruházási bankok számláit fizették volna). Ez volt az egyik legkirívóbb példája annak, amikor nyugati államok és szervezetek be akartak avatkozni a magyar kormányzat szuverenitásába.

Mindez azt eredményezte, hogy az Antall-kormány mandátuma alatt egyetlen jelentősebb bank privatizációjára sem került sor. Ekképp a fentebb említett második stratégiai követelmény – *„el kell kerülni, hogy a magyar bankrendszer külföldi ellenőrzés alá kerüljön"* – sohasem állhatta ki a valóság próbáját.

Tegyük azért hozzá, hogy ha ezt a stratégiát (a nemzetközi pénzvilág felé nyitást a magyar bankok külföldi ellenőrzése nélkül) a következő kormányok is a magukévá tették volna, akkor lehetséges, hogy Brüsszel ideológiai vétójába ütköznek, vagy – mint Olaszországban láthattuk – még büntetőeljárást is indítanak a stratégia megvalósításán dolgozó kormányhivatalnokok ellen.

Sokan emlékeznek még Antonio Faziónak, az olasz központi bank sokáig hivatalban levő és nagy tisztelettel övezett kormányzójának szerencsétlen történetére. (Jegyezzük meg, hogy a Banca d'Italia tisztviselői mindig komoly nemzetközi hírnévnek örvendtek magas fokú szakértelmük és feddhetetlenségük folytán.)

Faziónak 2005-ben le kellett mondani tisztjéről, miután (lehallgatott beszélgetései alapján) büntetőeljárást indítottak ellene: a vád szerint arra használta fel pozícióját, hogy megakadályozza egy olasz bank külföldi tulajdonba kerülését. Régóta gyanították, hogy Fazio nemigen lelkesedik az európai bankszektorban és úgyszólván az egész világban kitört fuzionálási és bekebelezési mánia ellen, és nem békült meg azzal a tendenciával, amely az olasz bankszektor külföldi ellenőrzéséhez vezethetett volna.

A Fazio becsületét és szakmai karrierjét leromboló külföldi bank a holland ABN Amro volt.

„Minden jó, ha a vége jó." Miután 2006-ban Mario Draghit nevezték ki Fazio helyére, az ABN Amro mindjárt elérte, amivel Fazio bukása előtt hiába próbálkozott. (Mellesleg Draghi azóta az Európai Központi Bank elnöke lett…)

Ám a történet sajnos nem ezzel ért véget. A végkifejlet nem csak az ABN Amrót érintette hátrányosan, hanem a holland, brit és belga adófizetőket és megtakarított pénzüket, valamint az egész európai

bankrendszert. Ugyanis nem sokkal itáliai kalandja után a második legnagyobb holland banknak számító ABN Amro egy jóval szélesebb körű és szerteágazóbb M&A (összeolvadási és cégfelvásárlási) műveletbe bonyolódott, melynek eredményeként a Royal Bank of Scotland ellenőrzése alá került. Mielőtt még a tinta megszáradt volna a hivatalos iratokra biggyesztett aláírásokon – vagyis jóval azelőtt, hogy az új európai megabank komplex struktúrája működésbe léphetett volna, hogy teljesítse az alapító okiratban megfogalmazott, együttműködést, hatékonyságot és jövedelmezőséget kilátásba helyező, hagyományosan optimista ígéreteit –, kitört a nemzetközi pénzügyi válság.

A „Royal Bank of Scotland & ABN Amro" esete mára jól példázza és jelképezi mindazokat a káros következményeket, amelyek az illetékes kormányok által támogatott, illetve elnézett nagyszabású bankösszeolvadásokból eredhetnek. Ezek a gyökértelen bankóriások megvetően bánnak az átlagos kölcsönfelvevőkkel és megtakarítókkal, miközben hamis biztonságtudatban élnek, abban a hiszemben, hogy „túl hatalmasak ahhoz, hogy megbukjanak".

Ezzel az utólagos bölcsességgel, valamint a jelenlegi pénzügyi válság következményeinek és az eljövendő fejlemények kiváltotta általános aggodalom ismeretében talán nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy az azóta bekövetkezett események alapvetően igazolták az Antall-kormány óvatos bankprivatizációs stratégiáját és Fazio bankkormányzó nézeteit – jóllehet a maguk idejében azért bírálták őket, mert szembehelyezkedtek a korszellemmel.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG ÉS A POLITIKUM NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Az Antall–SZDSZ „paktum" alkotmányjogi előzményei

Szmodis Jenő

A probléma természete

Az alkotmánybírósági normakontroll – mivel politikai közegben született termékek, jogszabályok sorsáról dönt – szükségképpen releváns politikai szempontból is. Az alkotmánybírósági tevékenységnek ez a természetes politikai relevanciája azonban koronként, országonként igencsak eltérő mértéket mutathat. A 20. század utolsó harmadában meghonosodott „aktivista alkotmánybíráskodás" kifejezés egyaránt fedi mind az úgynevezett konzervatív, mind pedig a progresszív aktivizmust. A társadalmi-politikai folyamatokat fékezni, illetve gyorsítani igyekvő aktivista gyakorlattal szemben az alkotmánybíráskodás „normál" ügymenete áll, ami jellemzően az alkotmány szövegét tekinti döntései elsődleges alapjának.

Sajátosan alakult a magyar alkotmánybíráskodás első évtizede, amely egyfelől fokozottan aktivista, politikai jellegű volt, másfelől gyakran normapozitivista érvelés jellemezte. Az azonban bizonyos, hogy a magyarországi rendszerváltozás módjára, a változások mértékére markáns módon nyomta rá a bélyegét az Alkotmánybíróság munkája. Az Alkotmánybíróságnak ugyanis közvetett módon abban is szerepe volt, hogy az első szabadon megválasztott Országgyűlés gyakorlatilag nem kezdhette meg a munkáját a parlamentáris demokráciák logikája szerint, hanem ezt meg kellett előznie a legnagyobb kormánypárt, a Magyar Demokrata Fórum és a legerősebb ellenzéki párt, a Szabad Demokraták Szövetségének híres-hírhedt paktumának. Hogy a magyar Alkotmánybíróság korai munkásságának tényleges – az ideáltipikusan szükségszerű mértéken túlmutató – politikai relevanciájáról képet kapjunk, érdemes felidézni 1989 őszének, 1990 tavaszának-nyarának eseményeit, tehát az Ellenzéki és Nemzeti Kerekasztal tárgyalások időszakát, az e tárgyalások nyomán született alkotmánymódosítást, és annak következményeit.

Viszonylag kevés szó esik arról a közjogi helyzetről, ami a paktumot – gyakorlatilag illegitim módon – szükségessé tette. Arról van

ugyanis szó, hogy az úgynevezett Nemzeti Kerekasztal tárgyalások lezárását követően a még pártállami Országgyűlés törvénybe iktatta mindazokat a közjogi változásokat, amelyek a polgári demokratikus átalakuláshoz szükségesek voltak. E jogalkotási munka bizonyos új törvények – például választójogi törvény – elfogadását jelentette, nem kis részben pedig a kommunista Alkotmány módosítását.

A gépezetbe azonban porszem került, ami hosszú hónapokig, egészen a választásokig senkinek sem tűnt fel. Ám ez a porszem aprónak nemigen nevezhető, hiszen ennek következtében a parlamentáris kormányzás lehetősége vált kérdésessé. 1989-90 tájékán minden, a politikával akár csak felszínesen is foglalkozó ember derültségét váltotta ki a lengyel nemzeti kerekasztal-tárgyaláson született „eredmény", amelynek értelmében előre felosztották a parlamenti helyeket a regnáló kommunista hatalom és az ellenzék között. Függetlenül tehát a megtartandó választás végeredményétől. „Mi végre akkor a választás?" – kérdezte mindenki. Nem sejtve, hogy Magyarországon kifejezett megállapodás nélkül egy ehhez hasonló helyzet, a parlamentáris demokrácia logikája szerinti működés ellehetetlenülése várható.

Az 1989. őszi alkotmánymódosítás

1989. október 23-án Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke kikiáltotta a köztársaságot, és aznap hatályba léptek az Alkotmányt módosító rendelkezések[1] is. Az alkotmányjogi csapdát jelentő rendelkezésekkel együtt. A csapda két apró szabályból állt. A módosított Alkotmány 24. § (3) bekezdése kimondta, hogy az alkotmányerejű törvények elfogadásához a képviselők kétharmadának szavazatára van szükség. A problémát az jelentette, hogy a módosított Alkotmány taxatíve nem jelölte ki azt a törvényhozási kört, amelyre vonatkozóan alkotmányerejű törvényeket kell alkotni. Ezzel szemben a módosított Alkotmány 8. § (2) bekezdése kimondta, hogy alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg. Mindkét rendelkezés egyaránt 1989. X. 23-tól 1990. VI. 24-ig volt hatályban: a köztársaság kikiáltásának napjától az MDF–SZDSZ paktum nyomán végrehajtott alkotmánymódosításig, amely már taxatíve felsorolta az úgynevezett kétharmados törvényeket.

A közjogi csapdának az önmagukban ártalmatlannak tűnő rendelkezéseken kívül volt egy harmadik komponense. Nevezetesen az Alkotmánybíróság jogértelmezése, amely – egyébként szövegszerűen összhangban az Alkotmány előírásaival – konkrét tartalommal töltötte ki az „alapvető jogok és kötelezettségek" fogalmait. Az Alkotmány-

bíróság 5/1990 (IV. 9) AB számú határozatával 1990. március 14-én az úgynevezett kamatadóról szóló jogszabályok[2] megsemmisítése kapcsán úgy foglalt állást, hogy az adózási kérdések alapvető jogokat és kötelezettségeket érintenek. A megsemmisített törvény és a végrehajtásra kiadott rendelet a lakáscélú kedvezményes állami kölcsönök vonatkozásában irányoztak elő kamatfizetést, mivel lényegesen megnőtt az infláció és az alapkamat a szerződéskor megállapított kamatmértékhez képest. Az Alkotmánybíróság indoklásában rámutatott, hogy az adózás kérdése az Alkotmány *Alapvető jogok és kötelességek* című XII. fejezetében szerepel, így e körben is szükséges a törvények kétharmados többséggel való elfogadása.

Az érvelés hibátlan, és önmagában, illetve logikailag éppúgy nem kifogásolható, mint az Alkotmány hivatkozott két rendelkezése (8. § (2) és 24. § (3) bekezdése), illetve ahogyan önmagában az sem, hogy az Alkotmány az arányos közteherviselést alapvető kötelességként határozta meg. E rendelkezések egymással való összefüggésükben azonban valóban olyan helyzetet teremtettek, hogy egyszerű többséggel még egy költségvetési törvény sem volt elfogadható, hisz annak bevételi oldala az adótörvényeket óhatatlanul érinti.

Megkésett, de talán jogos kérdések

Joggal merül fel több kérdés. Látta, láthatta-e az Alkotmánybíróság a döntésének, valamint az Alkotmány sajátos rendszert alkotó szabályainak következményét, nevezetesen a többségi kormányzás lehetetlenségét? Feltette-e a kérdést az Alkotmánybíróság, hogy egy többségi parlamentáris kormányzást lehetővé nem tevő Alkotmány jogállami-e, és ez a helyzet hogyan egyeztethető össze az Alkotmány azon rendelkezésével (mely nem pusztán deklaráció), hogy a Magyar Köztársaság demokratikus jogállam? Következésképpen milyen Alkotmány és milyenfajta alkotmányosság őrzésének a feladatát látja el az Alkotmánybíróság? Nem utolsósorban, valóban a véletlenek szerencsétlen összjátékáról volt-e szó az alkotmánymódosítás esetében? Utóbbi kérdés a „lengyel modell" és a hatalomátmentési technikák itthon sem ismeretlen jelenségeinek fényében aligha teljesen indokolatlan.

Az első három inkább csupán költői kérdés, amelyek azonban talán segítenek leszámolni az illúzióval, hogy az Alkotmánybíróság első éveinek tevékenységét kizárólag az alkotmányosság kiépítésének, az alkotmányos értékek hazai megteremtésének tekintsük. Ha ugyanis az Alkotmánybíróság az alkotmányos helyzetben rejlő anomáliát – tudniillik a többségi demokrácia elvének negligálását – nem látta, úgy

szakmai alkalmassága kérdőjelezhető meg. Ha azonban látta, és azt említésre méltónak nem tartotta, úgy jóhiszeműségéhez fér kétség.

Az alkotmánybírák egykori tudattartalmánál jobban vizsgálható az a kérdés, hogy vajon véletlenek szerencsétlen összjátékának tekinthető-e a kormányozhatatlanság kialakulása. S noha erre a kérdésre sem tudunk egyértelmű, csupán valószínűségeket felmutató választ adni, mégis, ezek a valószínűségek megvilágítják, hogy ama három költői kérdésre mi lehet a válasz.

Visszaemlékezések

Az elmúlt években az 1989-90-es események három kulcsszereplője is megnyilatkozott a témában. Tölgyessy Péter éppúgy jelen volt az Ellenzéki, majd Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon, mint Sólyom László. Balsai István szerepe inkább a következmények hatékony elhárítása, az MDF–SZDSZ paktum megkötésének idején volt fontos és jelentős. Tölgyessy egy 2011 októberében tartott konferencián a következőképpen beszélt az elrontott Alkotmányról: *„És még egy nagy alkotmányrevízió történt '89 után, amit sok minden más ok miatt két praktikus ok tett szinte kötelezővé. Az egyik, az az igazság, de nem tudok mást mondani, de ez a valóság, egy nagyon súlyos kodifikációs hiba. Nevezetesen bekerült az Alkotmány elején egy utaló szabály, nem én írtam bele, én éppen szabadságon voltam, de utána nem vettem észre, hogy mi lesz a következménye, ami nevezetesen úgy szólt, hogy a kétharmados törvényekre egy tág kör volt, és benne volt, hogy az állampolgári kötelezettségekre is kétharmad vonatkozik. Most a választás két fordulója közt bekerült egy nagyon kényes jogi kérdés, a kamatadóról szóló jogi kérdés (...) És az Alkotmánybíróság azt mondta, hogy ő nem is foglalkozik a dolog meritumával, érdemével, hanem mivel nem kétharmaddal fogadták ezt el, megsemmisíti az egészet, mert az adótörvények kétharmadosak. Na most hátborzongató élmény volt ezt olvasni, mert számomra azt jelentette már aznap, hogy Magyarországot nem lehet parlamentárisan kormányozni. Ez a többségi elv megkérdőjelezését jelentette. Volt közben egy nemzeti csúcs, még Németh Miklós hívott össze, és én már ott javasoltam, hogy még most, a választás előtt egyezzünk meg, hogy hogyan kell ezeket módosítani, hogy visszatérhessünk a parlamentarizmushoz. És volt egy másik dolog is, ami nagyon csúnya dolog volt..."*[3]

Tölgyessy itt aztán áttér a köztársasági elnök közvetlen megválasztásának kérdésére, ami témánk szempontjából kevéssé bír jelentőséggel. Tölgyessy egyébként rosszul emlékszik a kamatadóról szóló alkotmánybírósági döntés időpontjára, az ugyanis nem a két választási forduló (1990. március 25. és április 8.) közé esett, hanem 1990. március 14-én volt, noha a Magyar Közlönyben[4] való közzétételére április

9-én, éppen a választás második fordulóját követő napon került sor. Nyilatkozatának lényegén mindez azonban nem változtat. Tölgyessy *„nagyon súlyos kodifikációs hibának"* minősíti az országot kormányozhatatlanná tevő szabályrendszert. Ettől függetlenül sem ő, sem pedig pártja, a Szabad Demokraták Szövetsége nem igyekezett kiküszöbölni a hibát, hanem a politika kőkemény logikájának megfelelően a paktumban meghatározott árat kért a „hibás termék" kijavításáért. Sokáig úgy hírlett, hogy az ellenzéki stratégia részét képezte a sok kétharmados törvény, arra az esetre, ha az MSZMP utódpártja, az MSZP megnyerné a választásokat. Erről az interpretációról az MDF szemszögéből Balsai István így vélekedett: *„Olyan nagy félelemről nem lehetett szó, mert az ellenzék, konkrétan az MDF jelöltjei minden időközi választást megnyertek 1989-ig. Egy kivételével, ott is maga a fórum engedte át a siker lehetőségét az SZDSZ-nek, jóindulatú gesztust gyakorolva. Az MSZP az 1990-es választáson is csupán két egyéni mandátumot nyert, az egyik a függetlenként induló Németh Miklós miniszterelnöké, a másik pedig Szűrös Mátyásé volt."*[5]

Kevéssé valószínű tehát, hogy az ellenzék, különösen, hogy az MDF mint szervezet lett volna a „megrendelője" az őt kvázi béna kacsává tevő „kodifikációs hibának." Itt jegyezzük meg egyúttal, hogy Tölgyessy terminológiája („kodifikációs hiba") azt sugallja, hogy az inkriminált szabályok felbukkanására már a nemzeti kerekasztal tárgyalások végén vagy lezárulását követően, a parlamenti elfogadást közvetlenül megelőző szakaszban kerülhetett sor. Kérdés azonban, hogy miért utal arra, hogy a hibát nem vette észre, és mikor vehette volna észre? Ám mikor kerültek elő először az inkriminált szabályok? Balsai István erre így emlékezik. *„Még a pártállami időkben, azaz 1987-ben módosították az alkotmányt. Ennek értelmében az emberek életkörülményeit érintő kérdéseket kétharmados törvényekkel kell szabályozni. Ilyen módon például a költségvetési törvényhez is a képviselők kétharmados hozzájárulása kellett volna. Ezt a passzust az 1989-es módosításnál nem bántották, akkor azok a sarkalatos törvények kerültek reflektorfénybe, amelyek lehetővé tették a szabad választások kiírását, ilyen volt a választójogi törvény, a párttörvény s a köztársasági elnök kiválasztásának módja. Mondom, ez volt a fontos, a kétharmados jogszabályok ügye az EKA-n és a NEKA-n sem merült fel."*[6] Balsai ugyanebben a nyilatkozatában helyesen mutat rá a paktum közjogi elkerülhetetlenségére. Az alkotmányerejű törvények előkerülésének időpontja azonban máskor lehetett, hiszen az Alkotmány 8. § (2) bekezdése és 24. § (3) bekezdése 1989. október 23-tól 1990. június 24-ig volt hatályban. A nyilatkozatkor valószínűleg a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény emléke merülhetett fel.

A Nemzeti Kerekasztal tárgyalások megkezdéséről 1989. június 10-én állapodott meg egymással az MSZMP és az ellenzék. Némi előre-

haladást követően az MSZMP magatartása megmerevedett, majd nyár végén ismét érdemi tárgyalások kezdődtek, hogy aztán 1989. szeptember 18-án sor kerüljön a megállapodás aláírására, melytől azonban az SZDSZ és a Fidesz távolmaradt. Továbbra is kérdés azonban, hogy mikor kerültek elő azok a normatervezetek, ha egyáltalán a Nemzeti Kerekasztal elé kerültek[7], amelyek a későbbi parlamentáris kormányzást lehetetlenítették. Sólyom László egy 2003-as nyilatkozatában így emlékszik erre: *„Az 1989-es szocialista alkotmánykoncepció vezette be az alkotmányerejű törvény fogalmát, az állam egyes alapintézményei szabályozásának részletezésére. Az alkotmányerejű törvény elfogadásához az összes képviselő kétharmadának szavazata kellett. Ilyen törvény szólt volna az alapvető jogok legfontosabb biztosítékairól, és korlátozásuk módjáról is. A kerekasztal csak arról tárgyalt, mely intézmények részszabályai kerüljenek alkotmányerejű törvénybe – például a képviselők jogállása, vagy az állami tulajdon. Döbbenetes, hogy az az előírás, amely szerint az alapvető jogokra vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg, 1989. szeptember 4-től kezdve jelent meg munkaanyagként szolgáló minisztériumi szövegtervezetekben, anélkül, hogy a változás a kerekasztal-tárgyalásokon szóba került volna. Pedig jószerivel nincs olyan területe az életnek, ami ne érintene alapjogot; vagyis e szabály alapján az ellenzék gyakorlatilag minden kérdésben vétójogot kapott."*[8]

Sólyom nyilatkozatát a problematikus részek *1989.* szeptember 4-i felbukkanásáról semmi sem cáfolja. A nyilatkozatból azonban nem derül ki, hogy a dátum pontos megjelölése pusztán emlékezetén, vagy korabeli iratokon, saját feljegyzésein nyugszik-e. Tölgyessy előadásából úgy tűnik továbbá, hogy a választójogi törvény és az Alkotmánynak választójoggal és a jogalkotással összefüggő módosítása mellett a tárgyalásokon csupán mellékes mozzanatként szerepelt az Alkotmánybíróság létrehozása. Tölgyessy így interpretálja az eseményeket: *„Mikor úgy kezdett felállni az egész* [ti. az alkotmányos szabályozás – Sz. J.], *akkor még egy intézményről kellett dönteni. Ez az Alkotmánybíróság volt. Látszott, hogy a pártállamiak már olyan nagyon nem akarják. Tulajdonképpen erről az ellenzék döntött, hogy legyen-e már Alkotmánybíróság. (…) Az alkotmány már védendőnek látszott. (…) És sikerült olyan személyi fölállításban megegyezni, ami alapján bele lehetett ebbe is egyezni."*[9]

Itt kérdésként merül fel, hogy ha az Alkotmánybíróságot nem a „pártállamiak" akarták, hanem arról az „ellenzék döntött", akkor ki egyezett bele mibe? Tölgyessy előadásából ugyanis úgy tűnik, hogy az ellenzék, miután meg tudott állapodni a „pártállamiakkal" a „személyi fölállításban", tulajdonképpen beleegyezett saját indítványába. Sokkal valószínűbb lehet, hogy a dolog nagyjából úgy történt, ahogyan némi szarkazmussal Gavra Gábor és Miklósi Gábor a *Magyar Narancs-*

ban összegzi a történteket a Nemzeti Kerekasztal 15. évfordulóján: *„A fennmaradt közjogi kompromisszumok közül a legjelentősebbek egyike az alkotmánybíróság létrehozása, melyet (Pozsgay államfői fixációjához hasonló vehemenciával) Kilényi Géza igazságügyi miniszterhelyettes, későbbi alkotmánybíró szorgalmazott."*[10]

Zárógondolatok

Amikor a korszak eseményeit kutatjuk, nehéz elvonatkoztatnunk attól a jól ismert ténytől, hogy 1989-ben még mindent behálózott – így a minisztériumokat is behálózta – a titkosszolgálatok tevékenysége. Somogyvári többször idézett összefoglalásából arról is tudunk, hogy az MSZMP Politikai Bizottságának álláspontja szerint *„a választások lebonyolítását és az új kormány megalakítását magában foglaló közjogi folyamat irányításához egy új, erős és legitim hatalmi tényező szükséges."* Ez – az eredeti elképzelés szerint – a közvetlenül választott köztársasági elnök lett volna. Ez a lehetőség – mint ismeretes – meghiúsult. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a változások idején itthon és a többi úgynevezett szocialista országban igencsak aktívak voltak a jól kiépített helyi kapcsolatrendszerrel rendelkező külföldi – keleti és nyugati – szolgálatok is. Az első szabadon választott Országgyűlés által felállított kormánnyal szembeni nemzetközi bizalmatlanság (amit jól érezhetővé tett a tőkekivonás és több hasonló gazdasági lépés), nem utolsósorban pedig az 1990 őszén történt, „taxisblokádnak" nevezett, erősen puccskísérletnek tűnő akció képet adhat arról, hogy nem jelentéktelen hazai és külföldi erők voltak érdekeltek a békés és valóban demokratikus, parlamentáris átmenet megzavarásában. Hogy a korabeli szereplők közül ki miről tudott, e tekintetben alapvetően az érintettek nyilatkozataira vagyunk kénytelenek hagyatkozni. A közjogi bomba mindenesetre létrejött és robbant, függetlenül attól, hogy azt létrehozták-e, vagy merőben véletlenül állt elő. Az is nyilvánvaló, hogy a működését 1990 januárjában megkezdő Alkotmánybíróság hallgatott abban a kérdésben, hogy a parlamentáris rendszert veszély fenyegeti.

2010 novemberében megszólalt a demokráciát a második Orbán-kormány tevékenységétől féltő egykori miniszterhelyettes és volt alkotmánybíró, Kilényi Géza is. Saját szerepét illetően az újságíróknak a következőket mondta: *„Nézzék, Kulcsár Kálmán 1988 júliusában bízott meg – többedmagammal együtt – azzal, hogy terjesszük a kormány elé az alkotmány felülvizsgálatának koncepcióját. Nekem az országgyűlés, az elnöki tanács és az akkor még nem létező alkotmánybíróság jutott. Két hónap múlva ott volt a koncepció, amelynek lényege: az önkény intézményes kizárása*

érdekében nincs más lehetőség, mint a fékek és egyensúlyok [feltehetően *ellensúlyok.* A szerk.] *rendszerének kialakítása."*[11] Az ország parlamentáris kormányzását lehetetlenné tevő, „nagyon súlyos kodifikációs hibá"-ról Kilényi az interjúban nem beszélt. A második Orbán-kormány tevékenységével kapcsolatban azonban leszögezte: *„A magyarok többsége észre sem veszi, hogy átverték."*[12] De vajon ez nem illik-e jobban történelmi félmúltunk más történéseire?

JEGYZETEK

[1] Ezeket a 1989. évi XXXI. törvénnyel hirdették ki.
[2] Az 1990. évi adófizetésről szóló 1989. évi XLIX tv. és a végrehajtására kiadott 40/1990 (III. 6.) MT rendelettel módosított, a lakáscélú kölcsönök utáni 1990. évi adófizetési kötelezettséggel kapcsolatos jövedelemigazolásról szóló 4/1990 (I. 18.) MT rendelet.
[3] Tölgyessy Péter: *Az alkotmányosság helyreállítása Magyarországon* – előadás a Történelemtanárok Egylete által szervezett, *Alkotmány és történelem* című, 2011. október 8-án a Kossuth Klubban tartott konferencián https://www.youtube.com/watch?v=eYQEAqziqP0 A 46 perc 36 másodperces felvételnek a 32:33-tól kezdődő része.
[4] *Magyar Közlöny* 1990. évi 32. szám
[5] *A kormányzáshoz paktumot kellett kötnie a győztesnek.* http://magyarhirlap.hu/cikk/23592/A_kormanyzashoz__paktumot_kellett__kotnie_a_gyoztesnek
[6] Lásd ugyanott
[7] Dr. Kónya Imre szíves tájékoztatása szerint a Nemzeti Kerekasztal megállapodásnak mellékletét képezték a jogszabály-módosítások tervezetei, és gyakorlatilag kizártnak tekinthető, hogy a problematikus részek fizikailag ne kerültek volna a Kerekasztal elé.
[8] *„Miért kellene mindenáron konszenzus?"* (Sólyom László, az Alkotmánybíróság első elnöke). Bundula István interjúja Sólyom Lászlóval 2003/51. (12. 18.) http://magyarnarancs.hu/belpol/miert_kellene_mindenaron_konszenzus_solyom_laszlo_az_alkotmanybirosag_elso_elnoke-63823
[9] Tölgyessy Péter: *Az alkotmányosság helyreállítása Magyarországon* – előadás a Történelemtanárok Egylete által szervezett, *Alkotmány és történelem* című, 2011. október 8-án a Kossuth Klubban tartott konferencián https://www.youtube.com/watch?v=eYQEAqziqP0
[10] Gavra Gábor – Miklósi Gábor: *A Nemzeti Kerekasztal-megállapodás 15. évfordulója: Született szeptember 18-án.* In *Magyar Narancs,* 2004/39. (09. 23.) http://magyarnarancs.hu/belpol/a_nemzeti_kerekasztal-megallapodas_15_evforduloja_szuletett_szeptember_18-an-53850
[11] *Népszabadság* 2010. 11. 14. http://nol.hu/belfold/a_magyarok_tobbsege_eszre_sem_vesz__hogy_atvertek-881041
[12] Uo.

EGY LEGENDA NYOMÁBAN

Schioppa nuncius és a „Giesswein-ügy"

M. Szebeni Géza

A kiváló történész, Gergely Jenő a hetvenes évek derekán úttörő Giesswein-tanulmányt tett közzé[1]. Ennek nyomán vált toposszá a prelátusról írt munkák többségében ama állítás, miszerint a húszas évek elejének politikai porondján Giesswein egyedül maradt, elszigetelődött, s ellene fordult az egyház is, a nuncius is. Az értékelés úgy tűnik, rímelt a Kádár korabeli egyházpolitika egyik alapgondolatára, mely szerint a klérusnak a rezsimmel együttműködő tagjai voltak a „jó papok", az ő előfutáruk a „baloldalon szövetséget kereső Giesswein", míg a másik oldalon álltak a rezsimet opponáló „rossz papok", kiknek zászlóvivője Prohászka Ottokár.

A budapesti nunciatúra magyar helyzetről készített jelentései azonban meggyőzően bizonyítják, hogy az „egyháztól elhagyatott Giesswein" képe nem felel meg a valóságnak, s bár volt – elsősorban politikai – ellentéte a magyar katolikus egyház néhány fontos személyiségével, ez nem jelentette azt, hogy „az egyházzal" került volna ellentétbe. Giesswein tudományos és közéleti tevékenységére mindig az egyház tanításai, a pápai enciklikák tételei voltak az irányadók, legyen szó a „modernizmus" elleni fellépésről, vagy az embernek ember általi kizsákmányolása elítéléséről, vagy Krisztus békéjének hirdetéséről a háború idején.

A Giesswein „magányáról", „kirekesztéséről" szóló fejtegetések cáfolatát adják az írói munkásságának 40. évi jubileumáról szóló megemlékezések is. A korszak egyik legrangosabb lapja, a *Világ* 1921. április 3-i számában köszöntötte azzal, hogy Giesswein Jézus papja, s kiállotta a nehéz idők próbáját. Majd a hónap utolsó napján a függetlenségi és 48-as párt Giesswein tiszteletére társasvacsorát rendezett, melyen megjelentek a Schioppa nuncius által (állítólag) bírált és elfogadhatatlannak minősített Munkások és Polgárok Szövetségének a vezetői, gróf Batthyány Tivadar, Bárczy István, Ábrahám Dezső, s a szociáldemokraták képviseletében Vanczák János és Farkas István. A függetlenségi párt nevében Ábrahám Dezső köszöntötte Giessweint, hangsúlyozva, hogy *„ma olyan időket élünk, amikor a kiváló egyéniségeket elnyomják"*, hogy leplezzék saját kicsinységüket. Vele is ez történik,

mert *„egyházát a haladás szellemében szolgálja." [...] „Éppen ezért ne keserítse őt a meg nem értés a mostani hatalmasok részéről"*. Batthyány Tivadar köszöntőjében kiemelte a Munkások és Polgárok Szövetségének fontosságát „ma, a legsötétebb reakció" idején. A szövetség az országot a haladás útjára akarja vezetni – mondta. Szerinte azért kellett távoznia Giessweinnek a Szent István Társulat alelnöki székéből, mert ellenfelei szerint a „destrukciót" – vagyis az októberi forradalmat – támogatta, és tagja volt a Nemzeti Tanácsnak. (Mire Giesswein közbeszólt, hogy nem volt tagja.) Batthyány azzal folytatta, hogy utódja, Turi Béla a Szent István Társulatnál viszont igen, és a Károlyi-kormány egyik legbuzgóbb támogatója éppen ő volt. Olyannyira, hogy 1919. március 21-én a Berinkey-kormány utolsó minisztertanácsán elhatározta, hogy kanonokká nevezi ki, de ezt a „kommunizmus megakadályozta". Giesswein megköszönte a támogató szavakat, s kijelentette, hogy az ünneplést azoknak a „bátor férfiaknak" nevében fogadja el, akik a nyilvánosság előtt jelentették ki, hogy elérkezett a magyar alkotmányosság helyreállításának az ideje. Magyarország fennmaradása és boldogulása – folytatta – attól függ, hogy *„győzni fog-e nálunk a nyugati demokrácia szelleme."*[2]

A prelátus azért volt kívül a hatalom körein, mert az semmit nem alakított úgy az ország helyzetében, ahogy szerinte kellett volna. Nem rokonszenvezett az éppen regnáló hatalommal, minek következtében pártjának az 1921. június 18-ra, majd szeptember 24-re tervezett gyűléseit betiltották. Ettől függetlenül népszerűsége töretlen maradt. A tiszteletére rendezett díszvacsorán például az erzsébetvárosi körben 300 résztvevő volt.[3] Ez alkalommal is kifejtette, hogy nem érthet egyet azokkal, akik szerint a kereszténység szellemével csak a konzervativizmus egyeztethető össze. Ő úgy gondolja, hogy a kereszténységnek a haladás útját kell mutatnia, s aki nem abba az irányba megy, az nemzetének és a kereszténységnek is ártalmára van.[4]

A legendába forduló történet Giesswein „magányáról" nem sokkal Schioppa nuncius megérkezését követően kezdődött azzal, hogy 1921. február 22-én nála járt Mészáros János érseki helytartó. Ami ezek után történt, azt kizárólag Mészáros János verziójából ismerjük, ugyanis az esemény más forrásban nem szerepel. A helytartó elmondta Csernoch hercegprímásnak, hogy a nuncius a *Pester Zeitung* február 20-i számát lobogtatva közölte vele, hogy megbotránkozással értesült: Giesswein a Munkások és Polgárok Szövetsége nevű liberális csoporthoz csatlakozott. A kérészéletű lapocska azt hangoztatta, hogy Giesswein zsidókkal, szabadkőművesekkel, szocialistákkal és karlistákkal adta össze magát. (Tehát mindazokkal, akik a keresztény kurzussal – Giessweinhez hasonlóan – szemben álltak.)

Az új és nem jelentős politikai formáció hosszú tárgyalásokat követően állt össze, és meghirdetett célja volt, hogy *„közös politikai akcióra tömörítse mindazokat a társadalmi rétegeket, amelyek a liberális gondolat erejével békét, konszolidációt, hamisítatlan demokráciát kívánnak teremteni a sokat hányatott országban."* A szövetség az ország józanul gondolkodó lakosságára akart támaszkodni azért, hogy beindítsa a termelőmunkát, és *„bekapcsolja az országot a nyugati kultúrállamok törekvéseibe."* Olyan meglévő kis pártok tömörültek az új szövetségben, mint a „liberális városi polgárság képviselői", a Balthazár püspök vezette kálvinisták, a Keresztény Gazdasági Párt Giesswein vezetésével, a Sándor Pál vezette „kereskedő-világ", a gyáripar és az ipari munkaadók képviselői, a függetlenségi és negyvennyolcas párt.[5]

A Munkások és Polgárok Szövetségének megalakulása a kurzus oldalán is nagy visszhangot keltett. A kurzuspárti keresztényszocialisták szerint *„a zsidó liberális lapok bábáskodása mellett egy szörnyszülött jött a világra"*, amelynek egyedüli célja az ország újabb szétrombolása, *„ne beszéljenek tehát nekünk az ország gyilkosok a liberalizmusról és demokráciáról, mert ez a mi halálunkat jelenti."*[6] (A lap és a mögötte álló politikai szereplők a későbbi nyilas beszéd szinte minden elemét használták, „testvér" megszólításukat a nyilasok valószínűleg átvették.) Ezzel az erősen antiszemita kereszténységszocializmussal – legyen bármennyire is munkáspárti, antikapitalista – Giesswein nem vállalhatott közösséget, hiszen ellenéte volt mindannak, amit ő egy modern, nyugati demokráciákra hasonlító Magyarországról gondolt.

Schioppa nuncius elfogadhatatlannak tartotta Giesswein jelenlétét e politikai táborban. Megbízta a helytartót, hogy erről számoljon be Csernochnak azzal, hogy ez utóbbi intse meg Giessweint, és szólítsa fel a liberális formáció elhagyására. Az érseki helynök hozzáfűzte, hogy *„megbotránkozást keltő közéleti szereplése"* méltatlanná teszi őt arra, hogy a Szent István Társulat alelnöke, a Szent István Akadémia elnöke legyen, valamint, *hogy „egyéb katholikus jellegű egyesületekben vezérszerepet játsszék"*. A terjengő híreket a sajtó is felkapta azzal, hogy Giessweinnek a liberális blokkhoz történő csatlakozása miatt a „Szent István Társulat kebelében" mozgalom indult, hogy a prelátust az alelnökségből kibuktassák. A másik cél – a sajtó szerint –, hogy őt a Szent István Akadémia elnökségéről is lemondásra kényszerítsék, remélve, hogy a „kibuktatás" után Giessweint egyházi főhatósága Győrbe rendeli, s el kell hagynia a Szent István Társulat palotájában lévő lakását.[7]

Az ellene indított akciók kivédésére a prelátus Csernoch hercegprímásnál, régi barátjánál keresett támogatást 1921. március 14-én írt levelében. Látta, hogy elvei miatt a felső klérus bizalmát nem sikerült elnyernie, s az ellene folytatott kampány mögött egy „reakciós kle-

rikális, soviniszta klikk" áll. *„Én ezt a fekete páholyt ismerem, mely veszedelmesebb a szabadkőműves páholyoknál, s mely aknamunkáját immár az egész országra kiterjeszti. Kegyelmes uram, még te sem vagy biztos, ha nem deferálsz neki. Ezt a veszedelmet kell az országról elhárítani."* A támadásokra Giesswein egy 1921. március 23-án kelt röplapon reagált, kifejtve, miként jutott a néppárttól a Munkások és Polgárok Szövetségéhez, feltárva, hogy 1917-ben a német Centrum javasolta neki a szociáldemokratákkal és a polgári progresszióval történő együttműködést, amit a Centrum végre is hajtott, s ő csak a német párt gyakorlatát akarta meghonosítani.[8]

A prímás-érsek Giessweinnek írt levelében a csendes visszavonulást javasolta. Sugallták neki, hogy mondjon le a Szent István Társulat alelnökségéről és a Szent István Akadémia elnökségéről. Előbbire való újabb jelölését nem fogadta el, majd 1921. április 22-én lemondott a Szent István Akadémia elnökségéről is. Ezt az akadémia tagjaihoz intézett levelében indokolta meg, s kijelentette, hogy politikusi eszményképe *„mindig a nagy Montalembert volt, akit sokan liberális katolikusnak neveztek."* Helyére Apponyi Albert került, aki a tisztségnél fogva átvette Giesswein helyét a székesfőváros törvényhatóságában is.

A *Pesti Napló* szerint Giessweinnek azt vetették a szemére, hogy nem csatlakozott a kurzushoz, hogy nyíltan a kurzussal szemben álló liberális politikát hirdetett, hogy pacifista, hogy politikai ideáljának Montalembert-t vallotta, és zászlaján a kereszténydemokrácia jelmondata volt – szabad egyház szabad államban. Ő hosszabb nyilatkozatban reagált, kijelentve, hogy politikailag valóban exponált, hiszen nyíltan hirdeti a liberalizmus (de nem a gazdasági liberalizmus) és a kereszténydemokrácia tanait, de utódjául is politikailag exponált személyt támogatnak ellenfelei. A pacifizmusnak, nem a defetizmusnak a híve továbbra is. Igaz, hogy a béke keresésében összekerült radikális körökkel, de úgy kereste a békét, ahogy a pápa és az ifjú király, vagy Czernin külügyminiszter. S akik – mint utólag kitűnik – nem zárkóztak el a különbéke gondolatától sem. *„Utamról* – folytatta –, *amelyet kijelöltem számomra, nem térek le és attól engem el nem tántoríthatnak. A pápától felmentésem van, hogy mint nemzetgyűlési képviselő itt tartózkodhatom Pesten, bár győri kanonokként ott, Győrben lenne a helyem. Ebből a lakásból, amely a társulat alelnökének járt, kitehetnek, de nem tehetnek ki a nemzetgyűlésből és nem akadályozhatják meg, hogy továbbra is megfeszített erővel dolgozzam politikai eszméimért."*[9] Nem tették ki a lakásából, bár Gergely Jenő szerint három évvel később a halál a Szent István Társulat egy cselédszobájában érte, ahol kénytelen volt meghúzni magát.

Némely jeles történész szerint tehát *„Giesswein ellen fordult az egyház is"*. A Vatikán Titkos Levéltárában, illetőleg az Államtitkárság le-

véltárában fellelhető dokumentumok tanúsága szerint ez nem felel meg a valóságnak.[10] Ugyanakkor Lorenzo Schioppa konstantinápolyi érsekről, budapesti nunciusról olyan kép alakult ki a történet nyomán, amelyik őt mint a „klerikális reakció" megtestesítőjét ábrázolta.

Ezzel szemben a nuncius egy rendkívül éles eszű diplomata volt, igen jó politikai elemzőkészséggel, aki mellesleg a megérkezése után (1920. október) azonnal jótékonykodással igyekezett enyhíteni a magyarországi, budapesti nyomort – mint erről a hozzá intézett köszönő levelek tucatjai tanúskodnak, illetőleg az a tény, hogy az adományokkal kapcsolatos iratcsomó a legterjedelmesebb a budapesti nunciatúra Schioppa idejéből származó iratanyagában.[11] Mi több, a nuncius igazságérzetét a budapesti nyomor és a mellette tapasztalható eszeveszett fényűzés annyira bántotta, hogy kezdeményezésére a budapesti diplomáciai testület vezető tisztségviselői vele együtt levelet intéztek a kormányhoz, melyben leírták a tapasztaltakat, és felszólították a kormányt, tegyen valamit a vérlázító jelenségek megszüntetése érdekében. A kormány a parlamentben foglalkozott az üggyel, még borzasztóbb példákat hozott fel, s kijelentette, hogy amennyiben a háborúban megtollasodott milliomosok nem hajlandóak saját jószántukból jótékonykodni, a kormány majd rákényszeríti őket.[12]

A nuncius Giessweint illető véleményéről csak és kizárólag az érseki helynöknek a bíboros-érseknek, Csernoch Jánosnak előadott beszámolójából értesülhetünk. A Vatikán Titkos Archívumában és az Államtitkárság Levéltárában egyetlen dokumentum foglalkozik az üggyel, mégpedig a magyar bíboros-érsek Schioppához intézett, olasz nyelvű levele, amit ez utóbbi a saját archívumában tartott, és az Államtitkárságra nem terjesztett fel. E levélben (1921. február 21.) arról tájékoztatja Csernoch János a nunciust, hogy beszélt Giessweinnel, szemrehányást tett neki azért, mert az „egyház ellenfeleivel" közösködik. Ezen felül Csernoch bíboros-érsek még hozzáfűzte, mivel Giesswein a győri püspök kanonokja, így a győri püspök feladata, hogy eljárjon „e szégyenteljes (vergognoso [sic!]) pap ügyében."[13]

Az egész „üggyel" a Mészáros érseki helynöknek tett állítólagos megjegyzéseit követően Schioppa nem foglalkozott. Olyannyira nem, hogy Schioppának a magyarországi politikai és egyházi helyzetről készített jelentéseiben egyszer fordul csak elő Giesswein neve, mint olyan képviselőé, aki a keresztény blokk „disszidense", de tevékenységét a kereszténységszocializmus elveinek követése jellemzi.[14] Giesswein neve még egy alkalommal bukkan fel a nunciatúra iratanyagában, mégpedig annak a nunciusi megbízólevél átadását követő fogadásnak a „jelenléti ívén", melyet a fogadás résztvevői aláírtak. A nuncius tehát csupán két alkalommal írta le Giesswein nevét. Schioppa hall-

gatása Giesswein kapcsán figyelmet érdemel, mivel a „renitens"– pl. a modernizmus bűnébe esett – papokkal összefüggő információkat Schioppa hiba nélkül, azonnal felterjesztette az Államtitkárság vezetőjéhez, Gasparri bíboroshoz.

„A Giesswein-ügy" egyházi szempontból való jelentéktelenségére utal az is, hogy például az éveken át képviselőházi tag Hoch János józsefvárosi plébános, a Nemzeti Tanács volt elnöke ügyében viszont lázas levelezés folyt a Szentszék és a nunciatúrák között. A magyar ügyeket is referáló bécsi nuncius – Teodoro Valfré di Bonzo, Trapezus címzetes érseke, bíboros – 1919. augusztus 19-ei, Gasparri bíboros államtitkárhoz írt levelében felháborodott hangon számolt be arról, hogy Hoch János *„a vadházasságban élő, többgyermekes, hitetlen, botrányos életet élő pap, akit a jóérzésű katolikusok megvetnek"*, a bolsevikok elől az Egyesült Államokba menekült, s valószínűleg ott is papként akar működni, amely tevékenységre Csernoch bíboros-érsek ajánlólevelet adott neki – *„ahogy elmondta, gyengeségből és a körülményekre való tekintettel"*. Valfré di Bonzo a továbbiakban azt indítványozta, hogy a washingtoni nuncius hívja fel az amerikai püspökök figyelmét Hochra, és ne engedjék, hogy ott papként tevékenykedjen. A washingtoni nunciatúra 1919. szeptember 28-án jelentette Gasparri bíboros államtitkárnak, hogy Hoch ügyében azonnal írt valamennyi kikötőváros – ahol Hoch kihajózhatott – és a magyarok lakta területek püspökeinek, hogy bár Hoch rendelkezik a magyar bíboros-érsek ajánlólevelével, a Szentszék parancsa szerint nem gyakorolhatja papi hivatását. Több püspök azonnal válaszolt, miszerint *„Őeminenciája parancsait hűen követik."* Mi több, a levéltárban gondosan lerakásra került a *Messagero* című lap 1921. március 11-i számában megjelent cikk kivágata, mely arról számolt be, hogy Hoch János Nápolyba érkezett, a rendőrség figyeli, társaságában volt Jászi Oszkár, találkoztak Károlyival, de mindketten eltűntek egy nappal előbb Nápolyból. Ezen túlmenően az Államtitkárság rejtjeles táviratban tájékoztatta a washingtoni nunciatúrát arról, hogy Hoch elutazott, valószínűleg az Egyesült Államokba.[15]

Az Államtitkárság nemcsak Hoch Jánost kísérte figyelemmel, hanem azokat a papokat is, akik vele valamilyen kapcsolatban álltak, vagy helytelen tanokat hirdettek. 1920. december 13-án a washingtoni nuncius, Giovanni Bonzano jelentése szerint Washingtonba érkezett egy Török nevű görögkeleti pap, aki az amerikai görögkeletiek között akar papi tevékenységet folytatni, ajánlólevelét Hoch János írta alá, aki mellett állítólag titkári teendőket látott el. A dokumentumok között található Török „káderlapja", miszerint kikeresztelkedett zsidó, nem jó pap, mert még a görögkeletiek liturgikus nyelvét sem ismeri rendesen. 1921. február 27-én az Államtitkárság utasította a washing-

toni nunciatúrát, hogy közölje Törökkel, mivel csak háromhavi amerikai tartózkodásra kapott engedélyt, azonnal hagyja el az Egyesült Államokat.[16] Az Államtitkárság és diplomáciai szolgálatának „ébersége" példázza egy Patacky nevű katolikus pap ügyéről a Schioppa által felterjesztett jelentés, miszerint Patacky a *„modernizmus szellemében, indexre tett könyvek alapján tanít a központi szemináriumban".*[17]

A fentiek arra mutatnak, hogy a „Giesswein-ügyet" a magyar bíboros-érsek, és azt követően a kutatók egy része túldimenzionálta: szó sem volt arról, hogy az „egyház szembefordult" Giessweinnel. Ha így lett volna, a vatikáni levéltárakban őrzött dokumentumokban nem csak két alkalommal kellene Giesswein nevére bukkanni – teljesen jelentéktelen környezetben. Csernoch bíboros-érsek magatartását minden bizonnyal az motiválta, hogy a párizsi békerendszer következtében az egyházmegyéket is szétszaggatták a győztesek, s a magyar katolikus egyház vezetése, de az alsó papság jó része is az állami vezetéssel együtt – mint arról a Szentszéknek küldött dokumentumok sokasága tanúskodik – abban reménykedett, hogy a pápa, a Szentszék valamilyen módon vissza tudja állíttatni a status quo antét az egyházmegyék, illetőleg az ország határainak a vonatkozásában. Ez természetesen hiú remény volt, Schioppa nem egy alkalommal tolmácsolta az Államtitkárságnak küldött jelentéseiben a magyarok illúziói feletti értetlenségét.[18] A felső klérus jó része nem látta be, hogy a Szentszéknek esze ágában sem volt az új államalakulatok politikai vezetésével konfliktusba kerülni, hiszen ez esetben (a ráadásul nem is katolikus vagy egyenesen Vatikán-ellenes országokban) a katolikusok mintegy túszul estek volna, s hitéletüket egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségek árán gyakorolhatták volna. (A helyzet hasonlítható ahhoz a dilemmához, amit a Szentszék által az 1960-1970-es években követett „keleti politika" oldott fel.) Egyébként gróf Széchényi Miklós nagyváradi püspöknek a „vatikáni engedékenység" és a magyar egyház vezetőinek a Vatikán iránt szerinte nem eléggé határozott magatartása miatti kifakadása jól érzékeltette a konfliktus jellegét.[19]

Schioppa nuncius, miután 1920. október 16-án átadta megbízólevelét Horthynak – a ceremónia során a kormányzó beszédét megtöltötték a *„Magyarország a kereszténység védőbástyája", „az ezeréves Szent István-i ország", „Mária országa"* és ehhez hasonló toposzok – azonnal munkához látott.[20] Az egyházi ügyeken túlmenően rendszeresen küldött politikai jelentéseket az Államtitkárságnak, s ezekben a jelentésekben kegyetlen őszinteséggel elemezte a korabeli magyar viszonyokat. Alig egy héttel a megbízólevél átadása után, 1920. október 24-ei beszámolójában azt írta, hogy *„a jelenlegi helyzet az országban instabil".* Hiányoznak az emberek, hiányoznak a programok, hiányzik az energia.

Sok a beszéd, kevés a tett, nagy a széthúzás. Egyetlen dologban van a jelen lévő politikai erők között egyetértés: Trianon elítélésében. Schioppa két alapvető politikai formációt látott a magyar belpolitikában. Az egyik a materialista, kereszténységellenes szociáldemokrácia, amely *„majd kizárólag zsidókból áll"*. A másik a keresztény kurzus, amely vélekedése szerint *„üres, tartalom nélküli"*. Szerinte a kurzus szóhasználatában a „keresztény" a „magyar" szinonimája, és a zsidóság ellen irányul. A többi párt karrieristákból verbuválódik, akik az érdekeiket legjobban szolgáló zászló alá állnak. (E tekintetben Friedrich Istvánt – aki aztán a kérészéletű magyar *„fascista* párt" vezéregyénisége is lesz – egyszerűen *„több vízben is megfürdött"* politikai kalandornak nevezte, aki ráadásul még szabadkőműves is.) A politikusok antiszemiták, mert ez a politikai divat. Schioppa ugyanakkor elismerte, hogy Trianon *„hatalmas igazságtalanság"*, és Magyarországot a győztesek *„kifosztották"*.[21]

Néhány nappal később a Teleki-kormány kapcsán mondta el, hogy a közügyekből hiányzik a stabilitást biztosító egyensúly. Ez a helyzet „eléggé előnyös" a felületesen elkendőzött önérdekek érvényesítésére, és a „végsőkig" hajtott antiszemita propaganda számára. „Le juif: voilà l'ennemi" (sic) – az általános csatakiáltás. De – fűzte hozzá – talán azok az igazi és a legnagyobb ellenségek, akik a leghangosabban kiáltoznak.[22] S talán ennek a gondolatnak a továbbvitele volt Schioppának az a jelentése, amelyikben a hírhedt Britannia szállóban tényked társaságról írt. Ezeket a tiszteket és civileket közönséges gonosztevőknek, rablóbandának minősítette – és ami még talán súlyosabb, a „britanniások" és az „Ébredők" közötti konkrét kapcsolatokra utalt –, s mint ismeretes, Prohászka püspök a székhelyén elnöke volt „ébredőinek". (Prohászka neve sehol nem jelent meg ebben az összefüggésben a nuncius, illetve az államtitkárság irataiban.)[23] A nuncius a „Nemzeti hadsereg" tényked ről, a különítményekről sem volt sokkal jobb véleménnyel – ezeknél a törvényenkívüliséget, a súlyos kilengéseket, az elvadultságot, a soraikban fellelhető kétes elemeket, bűnözőket kifogásolta. Károlyi politikai szerepéről meg az volt a véleménye, hogy a gróf gyenge volt és határozatlan. Schioppa elképedve állapította meg, hogy Károlyi Mihály az antantországok főnemeseivel és vezető politikusaival ápolt háború előtti kapcsolatai nyomán meg volt győződve arról, hogy ez a viszonya a háború után is segítségére lesz abban, hogy csillapítsa az antant bosszúszomját.[24]

Az egyházi természetű ügyek intézése mellett Schioppa nuncius továbbra is rendszeresen küldte politikai jelentéseit a magyar belpolitikáról. A versailles-i békerendszer magyar közvélemény általi fogadtatását illetően úgy látta, hogy annak egy része háborúval kíván korrigálni, a másik, nagyobbik része nem tudja, mit tegyen, és csak

vár valamilyen megoldásra. E tekintetben rögzítette az antant budapesti brit képviselőjének a szavait, miszerint nem is lehet csodálkozni azon, hogy a magyarok egy része háborúzni kíván a trianoni határok eltörlése érdekében, olyan igazságtalan a versailles-i rendszer.[25] Érdekes, hogy Bethlen miniszterelnök római látogatásával összefüggésben azt állapította meg, hogy Olaszország érdekeit szolgálná a magyarokkal történő erőteljes kapcsolatépítés, mivel a magyarok jó ellensúlyt képeznének az olaszok ellen fenekedő délszlávokkal szemben.[26] Schioppa felvetésének helyességét mutatta a magyar–olasz kapcsolatok későbbi látványos felfutása.

A budapesti nunciatúrának nem a háború és a forradalom, illetőleg a Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalom káoszából lassan kikecmergő ország belpolitikájának az elemzése volt a fő feladata. Ettől függetlenül, Schioppa éles szemű megfigyeléseiből levont következtetései nem álltak messze Giessweinnek a lassan konszolidálódó rezsimről alkotott ítéleteitől, ami azt mutatja, hogy a prelátus álláspontja nem ellentétben, hanem a Szentszékével egyenesen összhangban volt. Az a tény is erre mutat, hogy az Államtitkárság egy esetben sem kifogásolta a budapesti nunciatúra magyar belpolitikáról felterjesztett jelentéseit.

(A részletet a szerző *Giesswein Sándor kereszténységszocializmusa* című, a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatban most megjelenő művéből közöltük.)

JEGYZETEK

[1] Gergely Jenő: *Giesswein* Sándor politikai pályaképéhez. Budapest, 1975 (különnyomat). Hasonló értékelésekre bukkanhatunk a prelátus halála alkalmából írott nekrológokban is.
[2] *Pesti Napló*, 1921. máj. 1.
[3] *Budapesti Hírlap*, 1921. máj. 24.
[4] *Pesti Napló*, 1921. máj. 24.
[5] *Világ*, 1921. febr. 18,
[6] *A Nép*, 1921. febr. 27.
[7] *Pesti Napló*, 1921. márc. 24.
[8] Gergely – II. p. 188
[9] *Pesti Napló*, 1921. ápr. 28.
[10] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice: 1235, busta: 1–6.
[11] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice: 1235, busta: 1–6.
[12] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice: 1235, busta: 1–6.
[13] A levél szövege magyar fordításban: *„Főtisztelendő Excellenciás Úr! Általános helynököm útján Excellenciád méltóztatott felhívni a figyelmemet az egyház kifejezett ellenségeivel együtt tényked*ő *Mgr. Giesswein kevéssé épületes tevékenységére. Van szerencsém tájékoztatni Főtisztelendőséged, hogy nem mulasztottam felhívni a fent említett prelátus figyelmét arra*

a botrányra, amit a katolikus körben politikai viselkedése kelt. Írtam neki és azt tanácsoltam, hogy tartsa magát távol azoktól a politikai híveitől, kikkel nemrég szövetséget kötött. Ezen túlmenően azt tanácsoltam neki, hogy mondjon le a Szent István Társaság elnöki posztjáról, s ne induljon a jövő hónapban esedékes választáson. Jelenleg e közbeavatkozások eredményére kell várnunk. Ezenközben Excellenciád tudomására kell hoznom, hogy a fent említett prelátus kanonok győri (illetékességű) és így, amennyiben erősebb intézkedések lennének szükségesek egy ily szégyenteljes kanonok politikai tevékenységének a megakadályozására, annyiban a győri püspökre vár, hogy ezen intézkedéseket megtegye."

[14] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice: 1235, busta: 1–6.

[15] Archivio di Segretario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1412–1414, fasc: 568.

[16] Archivio di Segretario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1412–1414, fasc.: 568.

[17] Archivio di Segratario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1340, fasc.: 533.

[18] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice: 1235, busta: 1–6.

[19] Gergely Jenő: *A magyar katolikus egyház története, 1919–1945*. www.tankönyvtár.hu

[20] A megbízólevél átadását követő szokásos, az új nagykövet, jelen esetben nuncius által adott fogadáson Giesswein is ott volt.

[21] Archivio di Segretario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1466–1467, fasc.: 594.

[22] Archivio di Segratario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1466–1467, fasc.: 594.

[23] Archivio di Segretario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1466–1467, fasc.: 594.

[24] Archivio di Segretario di Stato, Austria-Ungheria, AAEESS, pos.: 1340, fasc.: 531–534.

[25] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice 1235, busta: 3.

[26] Archivio Segreto di Vaticano, Arch. Nunz. Ungh. indice 1235, busta: 9.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS VISSZATEKINTÉS

FŐSZEREP HELYETT TANÚSÁGTÉTEL

Gróh Gáspár

I.

„Habent sua fata libelli" – a könyveknek megvan a maguk sorsa. Valaha azt értették ezen, hogy ki mit olvas ki belőlük. Mára ez a figyelmeztetés inkább a könyvek mint tárgyak sorsának bizonytalanná válására utal. Köztük azokéra is, amelyek meg sem születhettek: a kényszerűen bujkáló, kéziratban maradt művekére. Most egy ilyen, a megjelenésre évtizedekig várakozó könyvet tart a kezében az olvasó*. Okkal merülhet föl a kérdés: miért kellett ilyen sokáig várni rá? Az utolsó harminc évre van magyarázat: a szerző kímélni akarta az érintetteket. Nemcsak az érzékenységüket. Megvolt az oka arra, hogy féltse őket. Azoktól, akik miatt maga is csak sokára hozhatta tető alá emlékezéseit, akik miatt arra kényszerült, hogy cselekvés helyett emlékezzen. Szent-Iványi Domokost születése arra szánta, hogy alakítsa a történelmet. Életútja másként alakult – méltó szerep nélkül csak az a lehetősége maradt, hogy legalább történelemképünket alakítsa. Könyve ezért kivételesen fontos munka: a 20. századi magyar történelem perében döntő jelentőségű tanúvallomás.

A fiatal, kirobbanóan tehetséges Teleki-tanítvány a felkészülés évei után igen fontos, bár sohasem látványos feladatokat kapott. Ezeket kimagasló színvonalon oldotta meg. Hosszú észak-amerikai kiküldetése után a magyar diplomácia számára elsőként fogalmazta meg, hogy az Egyesült Államok a jövőben a világpolitika döntő tényezője lesz, hogy az euro-atlanti gondolat megkerülhetetlen. Kivételes fontosságú dokumentumgyűjteményeket állított össze a Trianon utáni külügyi iratanyagból, részt vett a háború kitörése után Magyarországra menekülő lengyelek sorsának enyhítésében, megoldásában, létrehozta a Magyar Függetlenségi Mozgalmat, majd az ún. Kiugrási Iroda kulcsembere lett. 1944 őszén, már meghatalmazott miniszteri rangban a Moszkvában tárgyaló magyar fegyverszüneti delegáció élén próbálta menteni a menthetőt (és a menthetetlent). A tárgyalások során kivívott megbecsülése okán az oroszok szívesen látták volna a magyar kül-

ügyminiszter vagy akár miniszterelnök pozíciójában, de nem vállalt olyan megbízatást, amelyet elfogadva autonóm döntésekre, tényleges cselekvésre nem lett volna lehetősége.

1945 után formális szerepet nem vállal, de tudását, kapcsolatait felhasználva harcol az adott helyzet legrosszabb alternatíváját jelentő rákosista hatalomátvétel ellen. A Magyar Közösség elleni perben őt is elítélték, és 1956 őszéig börtönbe került. A forradalomban érdemleges szerepet nem vállalt. Nemcsak azért, mert annak kirobbanása előtt egy hónappal szabadult, és tudta, bármikor visszakerülhet. Úgy gondolta, hogy a forradalom minden nagyszerűsége, minden hősiesség ellenére esélytelen, Magyarország önmagában kevés a nagyhatalmi status quo megváltoztatásához: a nyugat közömbösségét pedig már a koalíciós években megtapasztalhatta. Nem volt kétsége afelől, hogy az oroszok semmiképpen nem engedhetik meg maguknak, hogy befolyási övezetük bármely országa maga döntsön arról, hogy milyen státust akar…

A forradalom után, egészen 1972-es emigrációjáig fordításból, nyelvórákból élt. Közben történeti munkáin, illetve emlékiratain dolgozott. Meggyőződése volt, hogy Magyarország orosz megszállása és a kommunista diktatúra véget fog érni, de sejtette, hogy ezt nem éli meg. Ezért juttatta ki kéziratait az országból, majd Németországban fejezte be és véglegesítette írásait, melyeket a legnagyobb könyvtárakban helyezett el azzal a megkötéssel, hogy csak három évtized múlva szabad kiadni őket: attól tartott, hogy a munkájában említett szereplők némelyikét a pártállam hatóságai részéről érhetnék kellemetlenségek. Kéziratát angolul írta, mert diplomataként megtapasztalta, hogy a magyar történelemről milyen kevés a nagyvilágban hozzáférhető hiteles információ.

Munkája során Szent-Iványi megtapasztalta, hogy csak akkor lehet eredményes, ha minden információt a legnagyobb diszkrécióval kezel. Tekintve, hogy erre másoktól nem nagyon számíthatott, úgy gondolta, még jobb, ha a diszkrécióból konspiráció lesz. Ám ennek következményeként az utókor előtt is titokban maradt szerepe, sőt, még az általa vezetett, eredményesen működő mozgalom is eltűnt a későbbi nemzedékek szeme elől. Nem csoda: 1944-ig a német, az orosz ügynökök és kollaboránsaik elől kellett rejtőzni. Sikerült: a titoktartás életeket mentett meg, ami fontosabb, mint hogy milyen helyet kap a politikatörténetben a Magyar Függetlenségi Mozgalom.

Tisztában volt azzal, hogy műve közkinccsé válása előtt milyen akadályok tornyosulnak. A hetvenes években még nem lehetett tudni, mennyi tartaléka van a diktatúrának, s a hazai kiadás a pártállam idején elképzelhetetlen volt. Tisztában volt azzal, hogy Nyugaton az ő története keveseket érdekel, az emigráció anyagi erejét pedig meg-

haladja egy több ezer oldalnyi kézirat kinyomtatása. Művét befejezettnek tekintette, bár tudta, hogy lenne rajta még finomítanivaló, de érezvén ereje fogytát, valahol abba kellett hagynia. Így is heroikus munkát végzett. Azzal a bámulatos elkötelezettséggel dolgozott, ami aktív politikai szerepeiben is áthatotta. Egyetlen írógéppel szállt szembe a pártállam teljes ideológiai eszköztárát mozgósító agymosás offenzívájával. Tudta, hogy amit leír, az évtizedek múlva kerül a nyilvánosság elé, és csak megkésve fejtheti ki hatását. De úgy gondolta, hogy az igazság és az idő neki dolgozik. És nem az az ember volt, aki, ha nemzete sorsáról van szó, akár a legkisebb lehetőséget nem próbálja megragadni. Műve először 2013-ban jelent meg a *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* kiadásában *(The Hungarian Independence Movement 1939–1946)*. Meggyőződésünk, hogy az ő akaratát teljesítjük, amikor most magyarul is közreadjuk.

II.

A diktatúra attól az, ami, hogy csupán egyetlen beszédmódot, egyetlen logikát, egyetlen narratívát ismer és tűr: a sajátját. Amikor csak egyetlen alternatíva létezik (ha azt egyáltalán alternatívának lehet még nevezni), akkor megszűnik a gondolkodás, megszűnik maga a valóság is. Minden sorával ezzel a valóságvesztéssel szállt vitába Szent-Iványi. Műfaját tekintve könyve leginkább emlékiratnak mondható, de a személyes emlékek közé rendszeresen ékelődnek más források feldolgozásával létrehozott tanulmányrészek, elemzések, néhol a történelmi esszé irányába hajlik. Hol elemez, hol összegez, hol emlékezik. Amit elmond, sokszor izgalmasabb, mint a fikciós irodalom: a fantázia gyakran lemarad a valóság mögött. Személyes, de mert nézőpontját pontosan meghatározza, így megfigyelései hitelesek, képes harag és elfogultság nélkül írni, ellenfeleiről is mindig tárgyilagosan és méltányosan (sőt, olykor részvéttel!) szól. Éleslátása, memóriája, mindenre kiterjedő figyelme, ábrázoló ereje okán kivételesen árnyalt és plasztikus képet ad koráról – írjon akár a magyar diplomáciáról, fontos közszereplőkről, a háborús Moszkváról, az orosz lélekről, a Magyarországra visszatérő kommunista emigráció működéséről, bosszúvágyáról, vagy éppen a börtöntársadalomról, halálba menő vagy a történelembe-politikába keveredésüket túlélő fogolytársakról.

A történet, amit Szent-Iványi elmond: számos pontján valóságos rémtörténet. Ahogyan rémtörténet a 20. századi magyar történelem – és különösen az 1944. március 19-én kezdődött, 1956 forradalmával záruló és kezdődő szakasza. Ez a korszak a mába ér. Eseményei a déd- és nagyszülőket közvetlenül, a mai nemzedékeket közvetve érin-

tik. Ezért, szemben a magunk felejtésének kényszerű vagy kényelmes hagyományával, nem legyinthetünk erre az örökségre azzal, hogy minek feltépni a múlt sebeit. Ezek a sebek csak bevarasodtak, de nem gyógyultak. Elsősorban azért, mert nem tisztították ki őket akkor, amikor kellett volna. Szent-Iványi könyve ebben segít. Hozzájárul ahhoz, hogy megpróbáljuk megismerni és megérteni múltunkat, hogy ha a terhe velünk marad is, de ne mérgezzen tovább.

Legfontosabb fejezeteiben az aktív részvételével folyó, kormányzati szintű németellenes ellenállást, a moszkvai tárgyalások történetét, majd a koalíciós idők iszapbirkózását mutatja be. Érzékletes, sokszor megrázó képet ad a Rákosi-rendszer börtönvilágáról és a Kádár-rendszer hideg terrorjáról, de méltó a figyelmünkre az 1956-os forradalomról és az utóvédharcairól szóló összefoglalása is. A kötet a kádári rendszerben töltött mindennapok, a fenyegetettség, a megfigyelések nyomása, romló egészsége és magánélete alakulása bemutatásával zárul.

Szent-Iványi könyve óriási segítség az eseménytörténet pontosításához, a kor fő- és mellékszereplőinek megismeréséhez, szemlélete, korolvasata úgyszólván nélkülözhetetlen forrás a történészek munkájához. Jó volna, ha gondolkodása a közgondolkodásba is beépülne. Megrendítő személyes példája is: ahogyan elvállalja a tehetsége által reá rótt felelősséget, és képességeit, életét nemzete javára kívánja fordítani. Különös élmény szembetalálkozni ezzel a romantika korában szinte kötelezőnek, de a 20. század derekáig mindenképp természetesnek tartott érzéssel, amit szép kifejezéssel *„honszerelem"*-nek nevezhetünk.

III.

A diplomata Szent-Iványi tisztában volt a belpolitikai erőviszonyokkal és saját lehetőségeivel. Tudta, hogy nincs meg az az autoritása, amely a hatékony politikaformáláshoz az adott közegben nélkülözhetetlen. Teleki pártfogása nem változtatott azon, hogy családi háttere, katonai rangfokozata, kapcsolatrendszere, életkora okán nem tartozott közvetlenül a legfelsőbb és legbelsőbb döntéshozói körbe. (Jól mutatja ezt az ifjabb Horthy Miklóssal való viszonya. A Kiugrási Iroda munkája során élvezi teljes körű bizalmát – de emberi dimenzióban nem, csak munkatársként. Ez pedig az adott helyzetben kevés.) De előbb Teleki jobbkezeként, majd örökségének folytatójaként, elsősorban a kormányzóhoz közel álló Bárczy István, majd Horthy István (később annak özvegye) révén ebből a helyzetből is befolyása volt történelemformáló döntésekre. Emlékezéseit illetően pedig különösen fontos, hogy e kapcsolatok és a Magyar Függetlenségi Mozgalom kiemelt fontosságú helyeken lévő tagjai révén talán a kor leginformáltabb személyisége lehetett.

Szent-Iványi, szemben a nemzetközi erőviszonyokra érzéketlen, gondolkodását a magyar glóbuszra redukáló közeggel, széleskörűen, ha úgy tetszik, globálisan tájékozódott. Így a történelmi ismereteiből, a külföldi tapasztalataiból következően igen hamar meggyőződésévé vált, hogy a világ a végzet felé rohan, és Magyarországra még a trianoni csapásnál is súlyosabb megpróbáltatások várnak. Nem tudhatta, hogy személyes sorsa miként alakul, de sejthette. Jóvágású, vonzó fiatalemberként korántsem vetette meg az élet örömeit, de habozás nélkül vállalt minden áldozatot, tette kockára anyagi javait, egzisztenciáját és életét – ha a hazájáról volt szó. Hivatali előmenetele elsősorban azért volt számára fontos, mert tudta, hogy minél magasabbra emelkedik, annál több lehetőséget kap a nemzet sorsának alakítására. Teleki halála után, mentorát elvesztve, saját magának kellett megteremteni előrejutása feltételeit. Képes volt rá. Céljaihoz szellemi és politikai szövetségeseket keresett: megszervezte a Magyar Függetlenségi Mozgalmat, amelynek résztvevői elsősorban a kor felső tisztviselői köréből kerültek ki, Antall Józseftől Faragho Gáborig. A szigorú politikai, erkölcsi, szellemi szempontok jegyében létrehozott társaság, a maga láthatatlan alkotmányával, elsősorban a nemzetet fenyegető külső és belső veszélyek elleni védelmet szolgálta. De megteremtette Szent-Iványi hivatalos előrelépésének hátterét is, amely nélküle aligha juthatott volna a legfelsőbb döntéshozói kör közelébe. Hogy mit jelentett ez? Nagyon sokat. Gondoljunk bele: egy, a Külügyminisztériumban lényegében rangrejtve dolgozó tisztviselő azt tűzi ki célul, hogy magát a Kormányzót befolyásolva valósítsa meg céljait! És Szent-Iványinak (természetesen nem egyedül) sikerült ezt a célját is elérnie. Majd, amikor helyzetbe került, Moszkvában egy olyan megállapodást harcolt ki, amely Magyarország számára a lehető legkedvezőbb megoldásokat biztosította. Nem Szent-Iványin múlt, hogy ez sem volt elég: diplomáciai mesterműve nem tudott más irányt szabni a történelemnek.

A fegyverszüneti tárgyalásokon Szent-Iványi nem pusztán a magyar kiugrási kísérlet diplomáciai hátterének biztosításán fáradozott: messzebbre nézett. Már a békekötésre készült, Magyarország leendő státusának kialakításán is dolgozott. Azt a gondolatot próbálta elültetni tárgyalópartnerei fejében, hogy a Szovjetunió számára több előnyt jelent egy lojális, de fele szuverenitását megőrző, független belpolitikát folytató, demokratikus Magyarország, mint egy kommunista rendszerbe tört, instabil vazallus állam. (Hogy mennyire igaza volt, az 1956-ban be is bizonyosodott.) A tárgyalásokon elérte, hogy elképzeléseit a szovjet fél is fontolóra vegye. Ennek nyomán elképzelhetővé vált Magyarországra nézve sokkal kedvezőbb folytatás. Ez az alternatíva

azonban a kiugrás tragikus kudarcával összeomlott – bár Szent-Iványi személyes hitele és varázsa ezután sem engedte elsüllyedni. Az oroszokkal folytatott ígéretes tárgyalások nem kívánt mellékhatásaként Szent-Iványi már ekkor szembekerül a Rákosi-csoporttal. Két okból is. Egyrészt megjelenésével megtörte a moszkvai vezetéssel való kapcsolattartás általuk birtokolt monopóliumát, másrészt javaslatai aláásták addig megingathatatlannak tűnő pozíciójukat, és – időlegesen ugyan – kérdésessé tették hatalmi törekvéseik biztosnak vélt sikerét.

IV.

Szent-Iványi személyiségének egyik meghatározó vonása volt, hogy a nemzet sorsáról döntő játszmákat sohasem tekintette lefutottnak, akárkiknek a kezében is voltak az aduk. Számára a diplomácia eleve nem pusztán szakmai feladatot jelentett, hanem a nemzet szolgálatát, aminek megvolt a maga kockázata. Teleki öngyilkossága, a háborús évek kiélezett helyzetei idején azzal is számolnia kellett, hogy tevékenysége akár az életébe is kerülhet: előbb a Gestapo, aztán az ÁVO célpontja lett.

Teleki mellett Szent-Iványi megtanulta azt, ami a világlátására döntő hatást gyakorló amerikai éveiben még egyértelműbbé vált: hogy a nemzeti érdek érvényesítésében döntő szerepe van a lehetőségek pontos felmérésének. Ez a fajta realizmus nem zárja ki, hogy lehetnek olyan célok, amelyekért érdemes kockáztatni, és hogy esetenként a lehetetlent is meg kell próbálni. Szent-Iványi reálpolitikusként is úgy gondolta, hogy a politikát nemcsak közvetlen eredményessége minősíti. Ugyanilyen fontos lehet az is, hogy képes-e kifejezni a nemzet akaratát, képes-e olyan értékek megjelenítésére, amelyek az utókor számára erőforrást jelenthetnek, amelyek akár erkölcsi, akár stratégiai értelemben utat mutathatnak a jövő nemzedékeknek. Ezért is volt számára ismeretlen a reménytelen helyzet fogalma. Úgy gondolta, hogy nincs olyan helyzet, amelyben ne lehetne választani egy jobb és egy rosszabb alternatíva között. Volt egy jellemző, kiváló humorához képest nem túl szellemes, de magatartását mélyen jellemző vicce (amelyet alighanem ő talált ki). Eszerint ellenségei üldöznek valakit. Ha elszökik jó, ha elfogják, két eset lehetséges: fölmentik vagy halálra ítélik. Ha fölmentik jó, ha nem két dolog következhet: megszökik vagy kivégzik. Ha megszökik, jó, ha kivégzik, két lehetősg van: ha a mennyországba kerül, jó, ha a pokolba, két út lehetséges. Ha beosztják, mondjuk, kénkövet törni, akkor jó. Ha megfőzik olajban, akkor két eshetőség van. Ha félredobják, és valaki eltemeti, jó, de ha utána a főördög fölfalja, még akkor is van egy kiút: az ördög feneke…

Inkább tanmese ez, vagy parabola, mint vicc. Ha nem is túl emelkedetten, de róla magáról szólt. Arról, hogy még a reménytelen helyzetekben is vannak alternatívák, mindig lehet legalább egy kevésbé rosszat keresni, lehetséges egy jobb és egy rosszabb forgatókönyv – egészen a végállomásig.

Nehéz eldönteni, hogy könyvének melyik a legfontosabb fejezete. Az, ami Horthy kormányzósága idejének záró szakaszáról, a kormányzó németellenességéről, a magyar politika kényszerpályájáról szól? Vagy a moszkvai út, a tárgyalások története, sok izgalmas, mélyreható megfigyeléssel, amiből kirajzolódik, hogy a monolitikus sztálini rendszerben is léteztek sajátos erőcsoportok? Avagy a koalíciós évek erőpróbái, majd letartóztatása után, az a szellemi harc, amellyel a maga és társai túlélésért küzd? Meglehet, ezekkel nem vetekedhet a börtönévekről vagy a kádári időkről szóló beszámoló, de ezekből is jó néhány alapvető információ olvasható ki – túl az általános jellemzés eredeti szempontjain.

Azt gondolom, a legtöbbet a látásmódjából tanulhatunk, elsősorban a leírt történet alapját jelentő korszak természetéről adott nagyvonalú képnek. Arról, hogy a valóságban mennyire nem volt „Horthy-fasizmus", s hogy a magyar–német viszonyt illetően Magyarország még „vonakodó csatlósnak" is csak némi túlzással nevezhető, és hogy bármilyen mélyen és széles körben átszőtte a hatalmi elitet a német-, kevésbé a náci-barátság, az ötödik hadoszlop emberei szinte mindenütt jelen voltak, de a többsége szemben állt velük. (Amit 1944. március 19. bizonyít: ha nem így lett volna, a németeknek nem „kell" megszállniuk Magyarországot…) Szent-Iványi úgy látja, hogy az ország (kül-) politikáját egészében nem a németbarátság, hanem a németfóbia határozta meg. Az általa rajzolt képből az tűnik ki, hogy a magyar közvélemény (sem akkor, sem azóta) nem mérte föl, hogy az Anschluss után mit jelentett Németország, vagyis Európa legagresszívebb és rövidesen legerősebb hatalmának szomszédságában élni, amikor egy kiválóan felfegyverzett és képzett, felsőbbrendűségében szinte a teljes megsemmisülésig hívő hadsereg állt a határon. Ez a hadsereg már a háború elején szívesen megszállta volna Magyarországot, amely nemhogy nem engedélyezte átvonulását, vasútvonalai használatát, de ugyanezt lehetővé tette az „ellenséges" Lengyelország polgárai és katonái számára. Ráadásul Magyarország szabotálta azokat a német követeléseket, amelyek célja a zsidóság teljes körű kiszorítása, végső soron megsemmisítése volt.

Ez a helyzet nem csupán fenyegető volt, hanem maga a teljes kiszolgáltatottság, ami jóval azelőtt, hogy bekövetkezett volna az ország tényleges megszállása, kétségessé tette a magyar politika szuverenitá-

sát. Szent-Iványi és társai tevékenysége azt bizonyítja, hogy a magyar politika még ilyen körülmények között is őrzött valamennyit integritásából. Talán többre is futotta volna, ha a hatalmi elit egységesebb, de nem volt az. Ebben nemcsak saját bizonytalansága, hanem a mindig és mindenütt jelenlévő, egyre erősebb ötödik hadoszlop is meghatározó szerepet kapott. A Magyar Függetlenségi Mozgalom nem tudta ezt a befolyást ellensúlyozni, és ennek döntő szerepe lett az 1944 októberében a – Szent-Iványi szerint már a harmadik! – kiugrási kísérlet tragikus kudarcában.

Szent-Iványi gondolkodásának középpontjában, ahogyan az egy Teleki-tanítványtól várható, a nemzetek állnak. Az Észak-Amerikában töltött évek tapasztalatai megújították a generációjában természetes nemzetközpontú gondolkodást. Elkötelezettsége a 19. századból eredeztethető, de 20. századian pragmatikus. Ennek megfelelően hiányzik belőle a kor közéletében oly hangsúlyos ideológiai alapú gondolkodásmód. A világháborút globálisan kiterjedt nemzeti háborúk együttesének tekintette, nem pedig politikai rendszerek összeütközésének (mely elképzelést a Molotov–Ribbentrop paktum után amúgy is el kellett felejteni). A Szovjetunióban nem a bolsevik államot látta, hanem a mélyen a történelembe ágyazott orosz birodalom aktuális formáját. Nem érintve az ideológia látóhatárt szűkítő korlátjától, és ezzel a bolsevizmustól való már-már rögeszmés félelemtől, mindenki másnál eredményesebben tudott tárgyalni Moszkvával.

A nemzetalapú gondolkodás nemcsak történelmi-politikai elképzeléseit határozta meg. Erre épült egész értékrendje, ez fejeződött ki felelősségtudatában, erkölcsi nézeteiben is. Úgy gondolta, hogy igazán csak azok a gondolatok és cselekedetek hatnak tartósan, amelyek a nemzeti érdekben megtestesülő közjót szolgálják. Írásának hitelessége is elválaszthatatlan ettől az alapállástól. Meggyőződése volt, hogy a nemzet javát csak a kíméletlen őszinteség szolgálja, de ellene hat minden szépítés és torzítás, önámítás, önfelmentés. Ugyanakkor joggal várható el a méltányosság – már az ábrázolásban is.

A hitelesség érdekében kivételes fontosságot tulajdonított a politika dokumentálásának – így született a két háború közti külügyi dokumentációból összeállított gyűjtemény, amely pótolhatatlan anyagokat mentett meg az utókornak: olyan iratokat, amelyek eredetije a háborús események, esetleges a történelemhamisítást célzó tudatos tevékenység következtében megsemmisült. Jellemző, hogy Juhász Gyula a maga idején szenzációs, ma is alapvetőnek számító és akadémikusi címmel elismert könyvet írt annak az egyetlen kéziratnak feldolgozásával, amit Szent-Iványi 1946 karácsonyán történt letartóztatása előtt még befeje-

zett, és letétbe helyezett. Másik összefoglalója *(The Hungarian Independent Movement)* ugyancsak egy alapművet alapozott meg: Macartney *October Fifteenth* című kötetét. Szent-Iványi maga azonban Rákosi börtönében, majd a kádári hideg-diktatúra szorításában nem fejezhette be, nem alakíthatta könyvvé jegyzeteit, és ha megtette volna, akkor sem juttathatta volna el a nyilvánossághoz munkáját. Abban reménykedhetett, hogy az utókor kíváncsi lesz – nem őrá, hanem az igazságra. Amelynek feltárásához nélkülözhetetlenek lesznek kéziratai.

VII.

A két háború közötti magyar társadalomtörténeti és a korszak bel- és külpolitikájának történetét feldolgozó szakirodalomra máig rányomja bélyegét az ideológiai alapokra épülő, ideológia célokat szolgáló pártos „tudományosság". A Vörös Hadsereg védelmében hazatérő, második proletárdiktatúráról fantáziáló moszkvai kommunista emigráció nem pusztán a néhai lenini világforradalom „rögeszmények" megvalósításán fáradozott, még csak nem is puszta hatalomvágy dolgozott benne. Túl ezen, revánsot akart venni legyőzőin, és bosszút szomjazott 1919-es megszégyenüléséért (Rákosi ezen túl még hosszú szegedi börtönéveiért is). Ebből következett az a már-már hisztérikus gyűlölet, amellyel Horthyt támadták – már jóval azelőtt, hogy a Szovjetunió elleni háború vagy a holokauszt ügyében való teljes körű felelősség vádját zúdították volna rá. Valójában már 1919 augusztusában megfogalmazódott a „Horthy-rendszerről", a horthyzmusról, a még el sem kezdődött „Horthy-korszakról" alkotott ítéletük. Ezért mindabból, ami utóbb következett, csak és kizárólag azt tekintették érvényesnek, ami az akkori képet igazolni látszott. Az 1945-ös lincselések, a népbíróságok vérbíróságként működése, de még egyes igazolóbizottságok munkája nemcsak az 1941 utáni vétkeket büntette, hanem a kommün menekülő funkcionáriusainak visszatérését is megalapozta. Nemcsak a jogállamiság alapjainak kikezdésével, hanem egy olyan történelemkép sulykolásával, amelynek legfőbb célja a terrorig jutó diktatúra legitimálása volt. A Rákosi–Kádár érában ez a történelemkép volt minden hivatalos megnyilatkozás alapja, ezt hirdette a sajtó, ez jelent meg a faliújságokon és a nagyrendezvények molinóin, ezt tanították az óvodáktól az egyetemekig, ezt ünnepeltették az évfordulós megemlékezéseken, ennek jegyében szaporodtak a köztéri szobrok, kapták nevüket az utcák, terek, közintézmények. Ennek jegyében születtek szakkönyvek, készültek nagyhatású filmek. Mindennek eredménye az a történelmi-politikai karaktergyilkosság, aminek hatását ma is rendszeresen tapasztalhatjuk: megannyi publi-

cisztikai írásban, vagy akár a politikai diskurzusban a „horthysta", a „horthyzmus" ugyanolyan megbélyegzésnek számít, mint az egykori koncepciós, majd az '56 utáni terrorperekben. Alighanem sokan el se hinnék, hogy amikor a Kommüntől a II. világháború végéig tartó korszakról sommás ítéleteket mondanak, valójában mindannyian Rákosi Mátyás 1919-re visszamenő alapvetésének (Andics Erzsébet és társai közvetítette) meghatározó mondatait ismételgetik...

Szent-Iványi belülről ismerte annak a világnak erényeit és bűneit, amelyre ezt a szégyenbélyeget sütötték. Abban élve, abban dolgozva sokkal többet tett egy élhető Magyarországért, mint azok, akik a maguk sértettsége jegyében és politikai hasznot keresve ítélkeztek felette. Nem lelkesedett az 1945 előtti neobarokk világ felemás demokráciájáért, de megtapasztalta, milyen a diktatúra. Látta, miként hurcolnak el százezreket az országból, és hogy miként találnak ehhez magyar segítőket a megszállók. Annak is tanúja volt, hogy az általános és titkos szavazati jog formális biztosítása mellett miként veszik el a társadalomtól a választás lehetőségét. Tanúja és áldozata volt annak, ahogy kommunista totalitarizmus elpusztítja az útjában álló százakat és ezreket, majd ismét százezreket börtönöz be, és személyesen is ismerhette e szörnyűségek kiagyalóit és végrehajtóit. Végig kellett néznie azt is, hogy mindezt egy velejéig hamis történelmi képbe ágyazzák, és hogy ezt a torzképet ellentmondást nem tűrő következetességgel miként teszik a közgondolkodás alapjává.

A hatvanas évek végétől azonban azzal is szembesült Szent-Iványi, hogy a történettudomány lassú és rejtett ébredezése idején őt is „megtalálják". Az akkori fiatal történészek érezték, hogy a „hivatalos" álláspont tudományosan tarthatatlan, és lehetőségeikhez képest megpróbálkoztak azzal, hogy legalább a szakma „belső használatára" hitelesebb és méltányosabb képet adjanak erről a tragikusan zárult korról. Így jutottak el Szent-Iványihoz mint kutatóhoz és tanúhoz, aki közvetlenül nem juthatott nyilvánosság elé. Föl is használták páratlan dokumentumgyűjteményét, és igyekeztek ismereteit beépíteni munkáikba. Részeredményeik a szakmai közvéleményében érzékelhető változást hoztak, de rendszerré nem állhattak össze, és az ideológia vezérelte nyilvánosságban nem dönthették le a bolsevik üdvtan ötvenes években kidolgozott építményét. Szent-Iványi ismerte ezt a számára teljességgel elfogadhatatlan konstrukciót, és tisztában volt azzal is, hogy az csak a kommunista rendszerrel együtt dönthető le. Ezért tudatosan nem ütköztette vele a mélyebb ismeretekre és személyes tapasztalatokra épülő történelemképét: még azzal sem kívánta legitimálni, hogy megcáfolja vagy vitába szálljon vele, de minden sora ennek a konstrukciónak a cáfolata.

Szent-Iványit az utókor igazából máig nem rehabilitálta. Anyagi jóvátételben nem részesült, a köztudatban a neve szinte ismeretlen, jobbára csak a történészek szűk köre tud róla, amelyik elismeri tudományos és politikai teljesítményét is. Alig ismert az általa létrehozott Magyar Függetlenségi Mozgalom, még kevésbé elismert az a rendkívüli teljesítmény, amellyel sokáig ellensúlyozni, később fékezni tudta a nácizmus befolyását: e csoport tevékenysége nélkül a budapesti zsidóságnak esélye sem lett volna arra, hogy túlélje a vészkorszakot. Mindez Szent-Iványi politikai bátorsága és zsenialitása nélkül aligha lett volna elképzelhető.

Szent-Iványit az emlékének őrzéséért legtöbbet tevő Török Bálint „szürke eminenciás"-nak nevezte. A kifejezés tartalmilag annyiban igaz, hogy a legtöbbször abban a meggyőződésben folytatta a háttérben a munkáját, hogy csak így lehet eredményes. Másrészt sohasem a szerep vagy rang volt számára a fontos, hanem a feladat. Ugyanakkor mi sem állt távolabb tőle, mint a szürkeség. Sziporkázóan színes, bármely témában otthonos, lenyűgöző olvasottságú, páratlan intellektuális képességekkel megáldott, rendkívüli kisugárzású, már-már hipnotikus hatású egyéniség volt. Sugárzó intellektuális és erkölcsi ereje, szelleme messze nagyobb hatalmat jelentett, mint ami hivatalos helyzetéből következett. Ez az erő sugárzik ebből a kötetből is, melynek megjelentetése, megismerése nem jóvátétel: nekünk kell hálásnak lenni érte.

* Szent-Iványi Domokos: *Visszaemlékezések 1941–1972*. Jelen írás a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatban most megjelenő kötet előszava.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS ÉS A MAGYAR FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM

Szekér Nóra

Szent Iványi Domokos most megjelenő *Visszaemlékezések 1941–1972* című munkája* a záró darabja a több mint 4300 oldalt és öt kötetet felölelő emlékiratainak, és az első magyarul megjelenő kötet az öt angolul írt gépiratból. Ezt a művét már az 1972-es emigrálása után, életének talán legnyugodtabb időszakában írta, amikor már nem kellett attól rettegnie, hogy kéziratát a kommunista belügyi hatóságok elrabolják, munkáját megsemmisítik, és a benne megnevezett személyeket meghurcolják. Talán éppen ebből adódik, hogy az életmű írásai közül ez a legszemélyesebb hangvételű. Hasonlóan többi munkájához, Szent-Iványi Domokos ebben a művében is korának nagyon alapos, részletekben és adatokban is pontosságra törekvő, elemző bemutatását adja.

Széles horizontú, korszerű magyar patrióta visszaemlékezései ezek, aki az 1920-as évek végétől a korszak irányadó politikai köreiben otthonos, kulisszatitkainak tudója, sorsdöntő politikai pillanatok meghatározó szereplője. Úgy gondolom, hogy e korszak történelmi eseményeinek pontos feltárásához ez a könyv megkerülhetetlen lesz, a korszak árnyaltabb megértéséhez pedig nélkülözhetetlen. E kötetnek ugyanis óriási értéke, hogy nem csak a megtörtént események részleteiről ad hírt, hanem Szent-Iványi személyes hangvételén keresztül egy korszak mentalitásába, hangulatvilágába, a logikus összefüggések mögött megbúvó személyes vonatkozásokba is bepillantást ad. A műben egy olyan személyes dimenzió is megjelenik, amely a szerző legbelsőbb gondolataiba, az őt ért szellemi impulzusokba, gondjaiba és félelmeibe, magánéletének részleteibe, szerelmi, baráti, munkatársi kapcsolatainak érzelmi hátterébe is betekintést enged. Szinte kézzel fogható az az erőfeszítés, ahogy a szerző igyekszik legyőzni alkati visszafogottságát, és a megtörtént események feltárásán túl őszinte önvallomásra is törekszik.

Szent-Iványi Domokos, aki a Közgazdasági Egyetemen 1925 óta volt tanársegédje, majd bizalmas barátja Teleki Pálnak, Teleki ösztönzésére lépett diplomáciai pályára. Szent-Iványi élete végéig hangsú-

lyozta, hogy politikai gondolkodását Teleki Pál szellemisége határozta meg. Az általa vezetett Magyar Függetlenségi Mozgalom a Teleki által képviselt irányelvek jegyében működött, az 1944-es moszkvai tárgyalásokon vállaltan és írásba foglalva kiállt Teleki politikája mellett, mint ahogy 1945 után is Teleki irányelvei mentén látta Magyarország számára a megfelelő utat. *„Az egyetlen, a nyugati demokráciák szempontjából akceptábilis magyar kombinációt csakis Teleki Pál nevével lehet megteremteni"*[1] – fogalmazta meg egy, a háború utáni magyar politikai helyzetet elemző tanulmányában Szent-Iványi Domokos. De Teleki szemléletmódja a most megjelenő visszaemlékezés világképét is mélyen áthatja.

Szent-Iványi a külügyminisztériumba való felvétele után első diplomáciai beosztását 1927-ben kapta meg. Az Amerikai Egyesült Államokba küldték, amely végül nyolc évig tartó észak-amerikai kiküldetést jelentett számára. Először attaséként működött a clevelandi konzulátuson, majd Cleveland, Chicago és Winnipeg képviseletein vándor helyettesként tevékenykedett. Az Amerikai Egyesült Államok háború után megváltozott nagyhatalmi jelentősége a magyar diplomáciai körökben nem tudatosodott, egy észak-amerikai kiküldetés a világ körforgásától látszólag távol eső követségein és konzulátusain másodrangú feladatnak számított. Teleki azon kevés magyar politikusok közé tartozott, aki tisztában volt az Egyesült Államok megváltozott szerepének jelentőségével, és több tudományos munkájában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Szent-Iványira tett hatása ebben is meghatározó volt, az amerikai szolgálat lehetőségeit ennek fényében értékelte. Diplomáciai munkájával pedig mind az amerikai kontinensen, mind a hazai politikai körökben olyan elismerést szerzett magának, hogy Bethlen István miniszterelnök kívánta maga mellé venni tanácsadónak. A miniszterelnök 1931-es lemondása miatt ez ugyan meghiúsult, de 1935-ben mint fontos külügyi tanácsadót hazahívták és a külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetőjévé nevezték ki.

1936 októberében Darányi Kálmán miniszterelnök, aki a nemzetközi politikai kérdésekben nem érezte otthonosan magát, külügyi tanácsadóként maga mellé vette Szent-Iványit személyi titkárának. E pozíciónak köszönhetően már nem csupán tájékozott külügyi szakértőként tartották számon, de bejáratossá vált a magyar politikai elit legfelsőbb köreibe is. Darányi Kálmán mellett végzett munkájával ugyanakkor mindenki számára világossá tette, hogy annak a Teleki Pál köré szerveződő politikai vonalnak a képviselője, amely számára Magyarország szuverenitásának megőrzése és a német térhódítás ellensúlyozása jelenti a legfőbb feladatot.

Darányi Kálmán 1938. májusi lemondását követően Szent-Iványi Domokos visszakerült a külügyminisztériumba. Mint Teleki megbízható embere, munkaköri beosztásától függetlenül több bizalmi megbízatást is kapott. 1938 nyarán a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szervezésén dolgozott Decleva Zoltán tábornokkal, 1938 novemberében pedig a kultuszminiszteri posztot betöltő Teleki Pál bízta meg azzal, hogy diplomáciai küldetésben utazzon el Észak-Amerikába, és mérje fel, hogy Amerika részéről milyen álláspont várható egy esetleges kirobbanó háború esetén. Szent-Iványi a több hónapig tartó kiküldetés idejére a washingtoni követségen első titkári beosztást kapott, és Pelényi János követ támogató levele[2] segítette, hogy legfelsőbb körökben is fogadják. 1939 februárjában készült el a 80 oldalas titkos jelentés, és megdöbbentő pontossággal prognosztizálta az elkövetkező eseményeket. Hangsúlyosan fogalmazta meg, hogy az elkerülhetetlennek tűnő háborúba az amerikaiak nagy erőkkel fognak bekapcsolódni – Szent-Iványi meglátása szerint várhatóan 1942 nyarától. A németek vereséget szenvednek, de *„a kialakuló világháborúban – az Egyesült Államok és Szovjetunió kivételével – tulajdonképpen csak vesztesek lesznek. [...] Európa tönkremenetelének eredménye gyanánt az Egyesült Államok abból profitál, hogy a brit világbirodalmat járószalagukra fogják tűzni; a Szovjetunió pedig a teljesen lerongyolódott és tönkrement Európában nyugodtan hódíthat majd akár területileg, akár csupán bolsevista ideológiával is."*[3]

Teleki Pál második miniszterelnökségének idején az általa képviselt politika hosszú távú céljai és az aktuális politikai helyzet és erőviszonyok között olyan feloldhatatlan ellentmondások feszültek, hogy Teleki úgy döntött, titkosan szerveződő politikával próbál a nyíltan nem vállalható irányvonalnak érvényt szerezni. E titkos politika intézményi hátterét két, 1939 nyarán megszervezett miniszterelnökségi osztály volt hivatva szolgálni: a Kovrig Béla egyetemi tanár irányítása alatt működő V. Osztály, a Nemzetpolitikai Szolgálat[4] és a IV. Tájékoztatási Osztály, melynek élére Teleki Szent-Iványi Domokost nevezte ki.

A Nemzetpolitikai Szolgálat hivatalosan szociális és irodalompolitikai tevékenységet végzett: figyelte a film, a színház, a rádió és egyéb művészeti rendezvények tevékenységét, a fővárosi és vidéki sajtókiadványok munkáját, az ifjúsági szervezetek, gazdakörök, munkásegyletek kulturális életét. A miniszterelnökség fedőszárnyai alatt ugyanakkor a legszigorúbb konspiráció keretei között folyt a titkos munka. Az illegális munka gyakorlati megszervezésébe a minisztériumi osztály apparátusából csak négy munkatárs volt bevonva, akik álnéven, titkosan kibérelt lakásokon, hamis papírokkal és hamis rend-

számmal ellátott autóval dolgoztak. Heti harminc-negyvenezer náciellenes röplapot nyomtattak ki és szórtak szét az egész ország területén, számos háborúellenes könyv kiadását és terjesztését szervezték meg, többek között Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című könyvét, vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre *Helyünk és sorsunk Európában* című munkáját. A német kormány mindkét könyv bezúzását követelte. Teleki Pál szerepére Molnár Sándor, az osztály illegális tevékenységében is részt vevő munkatárs így emlékszik vissza: *„Kovrig Béla a legapróbb részletekig megtárgyalta Telekivel a láthatatlan munkával kapcsolatos terveket."*[5]

A Tájékoztatási Osztály megszervezése mögött meghúzódó szándékokat Soos Géza, az osztály munkatársa így foglalta össze: *„Teleki jól látta, hogy a háború kitörése után Magyarország mindjobban izolált helyzetbe kerül s ezért 1939 júniusában felállította az úgynevezett Tájékoztatási Osztályt. [...] Ezen osztály feladata volt az antiaxis államokkal való érintkezés és baráti kapcsolatok fenntartása, mert Teleki felfogása volt, hogy egy apparátussal, vagyis a külügyminisztériummal egyszerre kétféle politikát csinálni nem lehet, s ezért hagyta, hogy Csáky a német–olasz vonalat kiszolgálja. [...] Az antiaxis államokkal az érintkezés pedig csakis a legnagyobb titoktartás leple alatt volt folytatható."*[6]

Az osztály felállítását tehát alapvetően Teleki Pál azon alapelve ihlette, miszerint egy apparátussal egyszerre kétféle politikát csinálni nem lehet, vagyis a németek bizalmát élvező vonal nem alkalmas arra, hogy az angolszászok jóindulatát is elnyerje.[7] A Csáky István vezette Külügyminisztérium követte a német vonalat, ugyanakkor Teleki Pál a Külügyminisztérium feladatköréből kivonta a külügyi tájékoztatással kapcsolatos tevékenységeket, és azt közvetlenül a saját ellenőrzése alá tartozó miniszterelnöki osztály hatáskörébe utalta. Ez adta az osztály hivatalos feladatkörét. Így egyrészt mint a miniszterelnök „privát kabinetje" Teleki személyes külföldi kapcsolatrendszerét szervezte a tudományos, a kulturális és a politikai életben egyaránt. Másrészt feladata volt a magyar tudomány és kultúra értékeinek külföldön való ismertetése.

A közvetlenül a miniszterelnök hatásköre alá szervezett osztály lehetőséget adott Telekinek arra, hogy megkerülve a Külügyminisztériumot, közvetlenül álljon kapcsolatban a nagyköveteivel és a diplomatáival. Teleki e lehetőséget kihasználva különösen Pelényi János washingtoni, Barcza György londoni, Khuen-Héderváry párizsi, báró Bakách-Bessenyey György belgrádi és Szabó György pozsonyi követekkel állt szoros együttműködésben.

Ugyanakkor a külföldi tudományos intézményekkel való kapcsolattartásból adódó feladatkörök lehetővé tették megbízható emberek kikül-

detését a semleges és antantbarát országokba, a Külügyminisztériumtól és a direkt politikai vonaltól független alternatív kapcsolatrendszer kiépítését, amely elsősorban a tudományos és kulturális intézményeken keresztül szerveződött, és a kultúra területén tevékenykedő garnitúrára épített. *„Előrelátható [...], hogy a közelgő világháborúban [...] a magyar külképviselet tagjai kénytelenek lesznek hazatérni"*[8] – fogalmaz a Tájékoztatási Osztály 1941 májusában készült feljegyzése. Az ily módon megszervezett kulturális hálózat a diplomáciai kapcsolatok megszűnése esetén is biztosítaná az érdekképviseletet, valamint egy olyan információs csatornát, *„amellyel adandó alkalommal a háborúból való kiválást lehetett volna végrehajtani, vagy Magyarországnak esetleges megszállását lehetett volna ellensúlyozni".*[9]

A Tájékoztatási Osztály azonban nem kizárólag külpolitikai természetű feladatokat látott el. Nem kis részben Szent-Iványi szervezőmunkájának köszönhetően az osztály a hazai politikai elitben és az apparátusban tevékenykedő, nácizmussal szemben álló erők összefogásának a lehetőségét is megteremtette. Teleki az osztály megalakulását követően kiadott egy körlevelet, mely *„a külföldre irányuló magyar törekvések összhangjának biztosítása érdekében"*[10] az állami szervek számára előírta a Tájékoztatási Osztállyal való közvetlen kapcsolattartást. A körlevél nyomán kiépülő intézményi kapcsolatrendszert Szent-Iványi személyesen irányította. Minden intézményből maga választotta ki gondos mérlegelés után a megbízható, német orientációval szemben álló kapcsolattartó személyét, akivel a továbbiakban is személyesen érintkezett, ellátta megfelelő tanácsokkal, feladatokkal. Az így létrejött intézményi és kapcsolati háló, mely Szent-Iványi személyén keresztül közvetlenül a miniszterelnökkel és a legbefolyásosabb politikusokkal, illetve Padányi Jenő, Kudar Lajos, Andorka Rudolf és mások személyén keresztül a hírszerzésért és elhárításért felelős intézményekkel állt összeköttetésben, egyrészről célirányos és megbízható információáramlást biztosított, ugyanakkor lehetővé tette, hogy hatékonyan és gyorsan meg lehessen hozni a szükséges intézkedéseket vagy ellenintézkedéseket. Olyan személyek működtek együtt a Tájékoztatási Osztály szervezésében, mint Keresztes Fischer Ferenc, Zsindely Ferenc, Bánffy Dániel, Bárczy István, Kosáry Domokos, Ambrózy Gyula, Lázár Károly, Rőder Vilmos, Kádár Gyula, Hardy Kálmán, id. Antall József, Osváth László, Soos Géza, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Fall Endre, Paiker Alajos, Joó Tibor, Ordass Lajos, Varga Béla és sokan mások. A Tájékoztatási Osztálynak és a mögötte lévő kapcsolatrendszernek nem kis része volt abban, hogy mind a belülről, mind a kívülről jövő német nyomás ellenére Teleki olyan kérést is vissza tudott utasítani, mint például a német és a szlovák csapatok magyar

területen való átvonulását, vagy fel tudta vállalni a lengyel, francia, angol menekültek befogadását, mely a német érdekeket ugyancsak erősen sértették.[11]

Teleki Pál halála után a Tájékoztatási Osztályt fokozatosan megszüntették. Szent-Iványi visszaemlékezése szerint személyzetét három, vele riválisi politikai erő saját hatáskörében felosztotta: *„a tudományos személyzetből Hóman Bálint közoktatásügyi miniszter alatt felállították a Teleki Pál Tudományos Intézetet; a politikai propaganda képzettségű személyekből megalakították a Propaganda Minisztériumot Antal István vezetése alatt; a személyzet visszamaradó egyharmadával pedig Ullein-Reviczky Antal sajtóosztályát bővítették ki".*[12] Szent-Iványi Domokost szolgálaton kívüli viszonyba helyezték, majd a Külügyminisztérium kulturális osztályán kapott beosztást, és amit különösen nehezményezett, a nála húsz évvel fiatalabb Újpétery Elemér irányítása alá került.

A Tájékoztatási Osztály keretei között kiépült kapcsolati kör azonban nem oszlott fel az osztály megszüntetésével. Szent-Iványi Domokos és barátai úgy érezték, a körülmények Teleki halála után még fenyegetőbbé váltak, és az együttműködésükre még inkább szükség van. Ezért – mintegy a Tájékoztatási Osztály utódszervezeteként – szerveződött meg a titkosan működő Magyar Függetlenségi Mozgalom, amely a háború végéig meghatározó szerepet játszott a nácizmus elleni küzdelemben. A Magyar Függetlenségi Mozgalom sem titkosan, sem legálisan nem épített ki szervezeti kereteket, nem rendelkezett formális tagsággal, szervezeti hierarchiával, működési és szervezeti szabályzattal. Továbbra is egy olyan bizalmi alapú kapcsolati hálózatként működött, mely feladatát abban látta, hogy organizálja a hitleri Németországgal szembeni ellenállást, összefogja a magyar társadalom különböző intézményeiben, csoportjaiban meglévő náciellenes szándékokat. E ködszerű, szervezeti keretek nélküli működés a német fenyegetettségből adódóan titkosan zajlott. Az MFM ügyelt rá, hogy léte a közélet nyílt színterein ne legyen látható, miközben tagjai révén komoly befolyást tudott gyakorolni a politika és az államszervezet különböző helyein.

A Függetlenségi Mozgalomban részt vevők 1946 májusára összeállítottak egy beszámolót *A Magyar Függetlenségi Mozgalom őszinte története* címmel. Ez a bizalmas használatra készült összefoglaló a szervezet működésének jellegéről és titkosságról így ír: *„Az MFM nem külön párt vagy külön frakció kívánt lenni, hanem akció bizottság, mely meg akarta találni az összes németellenes magyar demokratikus erőket és azokat koordinálni fenti célok végrehajtására. […] A mozgalom több vonalon dolgozott, a titoktartás biztosítása miatt azonban anélkül, hogy a különböző csoportok és személyek egymásról vagy egymás munkájáról tájékozottak lettek volna. […]*

[A háttérben] az MFM szervezetének a működése volt akkor is, mikor a benne szereplőknek erről sejtelmük sem lehetett. [...] Ez a teljesen szoros egybekapcsolódása a katonai és politikai vonalaknak a szervezet egyik legfőbb erőssége volt, és éppen ez tette lehetővé viszonylag magas hatásfokú működését."[13]

Jelen kötetben Szent-Iványi Domokos Teleki Pál halálától kezdődően emlékszik vissza az életére. Részletesen beszámol a Függetlenségi Mozgalom tevékenységéről, a Kiugrási Iroda megszervezéséről és működéséről. Betekintést ad a kiugrási kísérletek legnehezebb szakaszába, amikor a német megszállás következtében a német katonai és közigazgatási jelenlét mellett kellett lebonyolítani az életveszéllyel járó konspirációt, melynek hátterében fő koordinátorként Szent-Iványi Domokos állt. Szent-Iványi elemzése világossá teszi a korábbi kiugrási politikától strukturálisan különböző szervezési alapelveket, és azt a megváltozott helyzetet, amikor a nemzetközi erőviszonyok realitásainak kényszerű tudomásulvétele után a magyar diplomácia, túllépve a bolsevik rendszerrel szemben táplált nem megalapozatlan félelmein, a kiugrás feltételeiről a Szovjetunióval kezdett tárgyalni. Izgalmas részleteket tudhatunk meg a Magyar Fegyverszüneti Bizottság, majd a sikertelen kiugrás után a Moszkvai Magyar Bizottsággá alakult küldöttség munkájáról és arról, hogy hogyan teltek egy diplomáciai küldöttség mindennapjai a háború utolsó időszakának Moszkvájában. Tanulságos az a körültekintő bánásmód, ahogy a szovjet kommunista hatalom – még a sikertelen kiugrási kísérlet után is – kezelte a Horthy felhatalmazásával érkező, és számára ellenséges elit képviselőiből álló bizottságot.

Szent-Iványi Domokos 1945. január 20-án érkezett vissza Moszkvából Budapestre, a Moszkvai Magyar Bizottság tagjai közül utolsóként. A háború után kialakuló új rendszerben Magyarország – ugyan egy igen szűkre szabott időszakig és erős szovjet és állambiztonsági kontroll alatt, de – belekóstolhatott a demokráciába. Szent-Iványi Domokos nem lett ennek az új demokráciának meghatározó politikusa. Az Ideiglenes Kormányban nem vállalta a szovjetek által neki felkínált külügyminiszteri megbízatást, a Kisgazdapárt külügyi tanácsadójaként mindvégig háttérben maradt. Azokhoz a politikusokhoz tartozott, akik úgy gondolták, igazodni kell ahhoz a megmásíthatatlan tényhez, hogy az ország a Szovjetunió befolyási övezetébe került, de kompromisszumos politikával fenn lehet esetleg tartani a demokratikus kereteket és a viszonylagos önálló mozgásteret.

A háború után továbbra is tartotta a kapcsolatot a Függetlenségi Mozgalom néhány tagjával. Egy szűk baráti kör rendszeresen találkozott, hogy az aktuális politikai kérdésekről beszélgessenek. E találkozókon megfogalmazódott, hogy a szovjet érdekek ellensúlyozására

szükség lehet még arra a kapcsolatrendszerre, amit a náciellenes harcban a Függetlenségi Mozgalom keretei között kiépítettek. Meg is kezdődött ez irányban a kapcsolatok felélénkítése, de konkrét szervezkedésre nem került sor. Ebben az időszakban Szent-Iványi Domokos idejének legnagyobb részét nem az aktív politizálásra fordította, hanem a kéziratain dolgozott. 1946. december 24-én is az Országgyűlés könyvtárában volt, amikor az állambiztonság emberei letartóztatták, és megkezdődött a tíz évig tartó börtönbüntetése.[14]

Szent-Iványi Domokos letartóztatása a nagy ívű „Köztársaságellenes összeesküvési persorozat" előkészítésének a része volt. Letartóztatására az adott ürügyet, hogy a szűk baráti kör a titkosan működő Magyar Közösség tagjaiból állt, melynek létezése az ÁVO előtt lelepleződött.

A Kommunista Párt számára óriási lehetőséget jelentett a legnagyobb politikai ellenfelével, a Kisgazdapárttal való leszámoláshoz egy olyan szervezet leleplezése, amelyik titkosan, tehát a konspiráció szabályai szerint és törvénytelen módon működik, a tagjai között egyaránt szerepelnek a múlt rendszer prominens – az ő megközelítésükben „reakciós" – személyiségei, illetve a Kisgazdapárt befolyásos tagjai. A Kommunista Pártnak nem kellett mást tennie, mint e titkos társaság céljainak és tevékenységének tudatosan hamis tálalásával egy államellenes összeesküvést kreálni, és az összeesküvés koncepciójával a Kisgazdapártot is összefüggésbe hozni. 1946. december 16-án kezdődött meg a magyar közösségi tagok letartóztatása. A *Szabad Nép* január 15-i száma már a Kisgazdapárt, Nagy Ferenc miniszterelnök, és Kovács Béla főtitkár érintettségét, sőt az összeesküvésben való részvételét boncolgatta. Az események pár hónapon belül Kovács Béla elhurcolásához (1947. február 25.) és Nagy Ferenc lemondatásához vezettek (1947. június 1.), amely végül a Kisgazdapárt hatalomból történő kiszorításához vezetett.

A per első számú aktuálpolitikai célja valóban a Kisgazdapárt meggyengítése volt, ugyanakkor a per küldetéséhez tartozott az is, hogy egy olyan szervezettel, mint a Magyar Közösség, és egy olyan kapcsolatrendszerrel, mint a Magyar Függetlenségi Mozgalom leszámoljon, és tagjait kivonja a közéletből. Egy szovjet érdekeket kiszolgáló diktatúra számára ugyanis egy olyan csoportosulás, amely alapállásból utasít el minden idegen érdeket kiszolgáló politikát, és amelynek tagjai ellenállási tevékenységük során bizonyították, hogy akár életük árán is kiállnak ezekért az elvekért, elemi veszélyforrást jelent.

Szent-Iványi Domokos 1956. szeptember 21-én szabadult a börtönből, nagyon betegen. Szabadulása után visszavonultan élt, fordításokból és nyelvtanításból tartotta fenn magát. Minden meghurcoltatás és

félreállítottság közepette azonban az a fontos életcél lebegett a szeme előtt, hogy emlékiratait megírja, és az évek során összegyűjtött dokumentumokkal együtt biztonságba helyezze. E könyv utolsó fejezete részletesen elmeséli, hogyan tudott a kádári Magyarország atmoszférájában boldogulni, minden nehézség ellenére hogyan sikerült életművét teljessé tennie, és hogyan tudta kimenekíteni munkáit és összegyűjtött dokumentumait a biztonságosabb szabad világba.

* Szent-Iványi Domokos: *Visszaemlékezések 1941–1972.* Jelen írás a *Magyar Szemle Könyvek* sorozatban most megjelenő kötet bevezetője.

JEGYZETEK

[1] Ráday Levéltár, Soos Géza-hagyaték, C_230, 4. doboz

[2] „The bearer of this certificate is Mr. Dominic C. de Szent-Iványi, Secretary of the Royal Hungarian Legation in Washington, through which position he is entitled to all the rights, privileges and immunities guaranteed him by law. Any couresies extended to Mr. de Szent-Iványi will be greatly appreciated by me. Washington, D. C., November 4, 1938. John Pelényi, Minister of Hungary". A dokumentum másolatát lásd: Török Bálint: *Farkas esz meg, medve esz meg.* Európai Protestáns Magyar Szabadságegyetem, 2004, Budapest, [Török 2004], 25.

[3] Szent-Iványi Domokos: *A trianoni Magyarország külpolitikája.* 1919. június–1944. március 19. 260–261. Ráday Levéltár, Szent-Iványi Domokos – hagyaték, C_80. 1. doboz. Idézi: Török 2004, 26.; Domokos, Szent-Iványi: *The Hungarian Independence Movement* 1939-1946. *Hungarian Rewiew Books,* 2013, Budapest, 171.

[4] A Nemzetpolitikai Szolgálat tevékenységéről részletesen lásd az egyik munkatárs, Molnár Sándor visszaemlékezését. Molnár Sándor: *Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában.* In Vigh Károly (szerk.): *Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből.* Századvég, Budapest, 2001

[5] Molnár Sándor 2001: 46.

[6] Ráday Levéltár, Soos Géza hagyaték, C_230, 17. doboz

[7] Szent-Iványi Domokos: *A magyar függetlenségi mozgalom igaz története.* Ráday Levéltár, Szent-Iványi Domokos-hagyaték, C_80, 2. doboz [*Az MFM igaz története*], 152-153.

[8] Ráday Levéltár, Szent-Iványi Domokos-hagyaték, C_80, 3. doboz, Feljegyzés a m. kir. miniszterelnökség IV. /tájékoztató/ osztályának megalakulásáról, feladatköréről és első tizennyolc havi működéséről. Budapest, 1941. május 1.

[9] Az *MFM igaz története,* 173.

[10] Teleki Pál körlevelét idézi: Török Bálint 2004: 40.; Ráday Levéltár, Szent-Iványi Domokos-hagyaték, C_80, 3. doboz

[11] In Hantó Zsuzsa-Szekér Nóra: *Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse.* 2015, Kiskapu Kft., Budapest, 75-76.

[12] Ráday Levéltár, Szent-Iványi Domokos-hagyaték, C_80, 4. doboz.

[13] *A magyar Függetlenségi Mozgalom őszinte története.* (Kézirat), Ráday Levéltár, Soos Géza-hagyaték, C_230, 17. doboz (továbbiakban: *MFM őszinte története.*)

[14] Szekér Nóra: *Szent-Iványi Domokos és könyve.* In *Magyar Szemle,* 2013/11-12., 108-126.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK 1941–1972

Részletek

Szent-Iványi Domokos

I.

A Bárczy elleni merénylet, 1944. június 28–29.

A március 19-i események által okozott kábultság múltával az államfő és a társadalom ellenállása erősödni kezdett. Áprilisban a kormányzó, környezetére hallgatva, megindította a céltudatos küzdelmet és ellenállást. A különböző földalatti szervezkedések mind nagyobb mértéket öltöttek, s ennek hatása a közhangulat alakulásában is megnyilvánult.

A náci és nyilas csoportok felháborodása az ellenállás fölött napról napra nőtt. Folyamatosan keresték az ellenállás központját, s június elején úgy vélték, a kormányzó maga a főellenálló, aki rossz tanácsadóira hallgat.

A kormányzó nem nagyon titkolta, hogy Teleki Pál halála óta az állami adminisztrációban egy emberben bízott meg legjobban, s őt hallgatta a legszívesebben: ez bárczyházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár volt. Az államfőt és az államtitkárt több mint három évtizedes barátság kötötte össze, amelynek szálai Ferenc József udvarába vezettek. Az első világháború előtti időkben nagybányai Horthy Miklós sorhajóhadnagy az uralkodó szárnysegédje volt, Bárczy István pedig az akkori magyar miniszterelnök személyi titkára. Az akkori gyakorlat szerint a mindenkori magyar miniszterelnök úgyszólván kivétel nélkül minden vasárnap uralkodói audiencián jelent meg; a miniszterelnök Budapestről természetesen mindig magával vitte személyi titkárát, Bárczyt is. A magyar szárnysegéd és a személyi titkár közti barátság itt alakult ki. A Bécsben zajló delegációs tárgyalások során, de ebédek és vacsorák alkalmával is sokszor találkozott Horthy Bárczyval, s gyakran éppen ők ketten, mint rangban legfiatalabbak ültek egymás mellett. Később, a Horthy-érában kétségtelenül Bárczy volt a kormányzó egyik legrégibb barátja. Horthy kormányzó és Bárczy protokolláris ügyekből kifolyólag nagyon gyakran találkoztak, és hosszú beszélgetéseket folytattak. A kormányzósági protokoll- és etikettrendszert a kormányzó Bárczyval együtt építette fel.

Bárczy már a második világháború kitörése előtt „kiszolgált", a kormányzó azonban többször felkérte, maradjon a helyén, ne menjen nyugdíjba: neki megnyugvást okoz, ha Bárczyt a posztján látja. Bárczyról köztudomású volt, hogy minden „izmusnak", így a nácizmusnak is ellensége; mindenki tudta róla, hogy a volt walesi herceggel, a későbbi VIII. Edwarddal baráti viszonyt tart fenn, és általános felfogásának, életmódjának legjobban az angol társadalom formái felelnek meg, melynek köreiben sok baráttal is bír.

A második világháború idejében Bárczy már régen rangidős adminisztratív államtitkár volt. Ezért – személyi kvalitásai mellett – a március 19-i német megszálláskor a kormányzó és Kállay miniszterelnök Bárczyt miniszterelnöknek szemelte ki a tervezett ún. adminisztratív kabinet élére.

A március 19-i eseményekkor Kállay és Bethlen köztudomásúlag úgy tudtak megmenekülni az elfogatástól, hogy a Sándor-palotából a kormányzóságra vezető alagúton távoztak. Ezt az alagutat a közhiedelem romantikusan színezte ki: titkos alagútról beszéltek, ami a kormányzó hálószobájába vezet; az ajtók kulcsát pedig Bárczy István őrzi. Ebből arra következtettek, hogy Bárczy valószínűleg sokkal gyakrabban jár a kormányzóhoz, mint ezt bárki is tudná, s miután az államtitkárt hivatalában mindig rengeteg ember kereste fel, a náci-nyilas körök úgy vélték, hogy Bárczy személyében megtalálták azt az embert, aki a kormányzóra nemcsak hogy nagy hatással van, de egész politikáját is irányítja.

Amikor a különféle bel- és külföldi akciók következtében a zsidók elszállításának kérdése kezdett bizonytalanná válni, a jobbszélső csoportok – elsősorban a Baky-csoport és Rátz Jenő csoportjai – elhatározták, hogy a kerékkötőnek tekintett kormányzóra és tanácsosaira valamilyen úton-módon döntő befolyást fognak szerezni. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy a zsidókérdés elszabotálását is Bárczy irányítja a háttérből. Ezek után közvetlenül lehetett ahhoz az elhatározáshoz jutni, hogy Bárczy személyét vagy hatalomba kell keríteni, vagy a szükséghez képest eltüntetni.

Az első puccs-cselekményt a Rátz–Görgey-vonal indította el, amikor bárczyházi Bárczy István államtitkár ellen revolveres merényletet kíséreltek meg Szentendrén, ami azonban nem sikerült. Ugyanakkor a Budapest körül gyülekező csendőrséggel Baky László tervezett puccsot a zsidókkal szembeni eljárások levezetésére.

Június 28-án délután Bárczyval autón Szentendrére mentünk, s így szemtanúja lehettem annak, ami a kudarcba fulladt merénylet után következett. Aznap este gróf Khuen-Héderváryval épp szentendrei házának verandáján ültünk, amikor hirtelen lövéseket hallottunk az Ábrányi–Goldberger-ház felől, ahol Bárczy töltötte az éjszakát. Khuen-Héderváryval azonnal átmentünk az Ábrányi–Goldberger-házhoz, ahol

Bárczytól megtudtuk, mi történt. Éjjel 11 felé csengettek, s mivel Bárczy volt az egyetlen férfi a házban, le akart menni megnézni, ki az. A hölgyek azonban nem engedték, így a szobalány ment le helyette, és anélkül, hogy a bejárati ajtót kinyitotta volna, megkérdezte, ki az. Férfiak álltak a ház előtt, ketten egyenruhában. Ekkor egyikük azt felelte, Bárczy méltóságos úrral akarnak beszélni, nyissanak ajtót azonnal. A lány persze nem nyitott ajtót, s mielőtt bármit is tehetett volna, lövöldözés tört ki a ház előtt. Utóbb kiderült, a csapat egyik tagja meggondolta magát és nem akarta, hogy meggyilkolják Bárczyt, s a vita hevében lelőtte a bandavezetőt. Ezután mindenki, a sebesültet is beleértve, elmenekült.

Mindenki úgy gondolta, előre eltervezett betörési kísérlet történt, én viszont erősködtem, hogy az egész ügy inkább politikai machinációnak tűnik, s azonnal visszamentem kocsival Budapestre.

Eközben Bárczy felhívta a szentendrei rendőrséget. A kiérkező rendőrök is úgy vélték, betörési kísérlet történt. Alaposan átvizsgálták a ház környékét, de semmilyen nyomot nem találtak. Egy magánautó azonban az elkövetők nyomába eredt, s a sofőrjük alapján a rendőrségnek később sikerült azonosítania az elmenekült tetteseket.

Budapesten először Faragho tábornokot, a magyar rendőri és csendőri erők parancsnokát kerestem fel, majd szélsőjobboldali összekötőnkkel, Héder Jánossal beszéltem. Héder nyomban felhívta Baky államtitkárt, és éles kritikával illette az akciót és a jobboldali szélsőségesek bajkeverő tevékenységét. Én Faraghóval visszahajtottam Szentendrére.

Amikor megérkeztünk Bárczy szentendrei lakásához, Faragho azonnal magához rendelte a szentendrei rendfenntartó szervek vezetőit jelentéstételre. A rendőrfőnök továbbra is ragaszkodott a hivatalos elképzeléshez, azaz hogy betörési kísérlet történt, s végül Faragho is hajlott rá, hogy ezt az elméletet fogadja el.

Hat órán belül azonban a [Magyar Függetlenségi Mozgalom hálózatának, az] MFM-nek, rendőrségi, csendőrségi és vezérkari barátai segítségével, sikerült felgöngyölítenie a rejtélyt és azonosítani az elkövetőket. Valóban politikai gyilkossági kísérlet történt, melyet német ügynökökkel és a Baky-csoporttal szoros kapcsolatban álló jobboldali szélsőségesek terveztek el. A bandát Görgey Vince százados szervezte, az ő egyik lakásán gyűltek össze az összeesküvés résztvevői, s ott kapták meg az utasításokat. A csoportot egy Láng Kornél nevű volksbundista fiatalember vezette. A második ember, egy hivatásos sofőr, valójában sorkatona volt Görgey százados alatt. A két férfi Görgey egyik szolgálati autóján hajtott el, majd az egyik budapesti utcán felvettek egy Kicsi nevű[1] (és valóban elég kistermetű), somogyi származású fiatal katonát.

Az akció megszervezése előtt Lángnak Görgey részletesen elmagyarázta a merénylet célját és a sikeres kivitelezés módját. Beszélgetéseik

során a százados és Láng is többször ezt a kifejezést használta: „a nyuszit el kell tenni láb alól". Az akcióban négyen vettek részt: Láng, a bandavezér, Rózsa Ferenc, a sofőr, egy Gremen József nevű sváb és Kicsi.

A Szentendre felé vezető autóút közben Láng kifejtette Kicsinek, hogy „le kell puffantani egy nyuszit" (vagyis egy fickót el kell tenni láb alól), aki németellenes, filoszemita, egyszóval a nemzet ellensége. Amikor odaértek ahhoz a szentendrei házhoz, ahol Bárczy megszállt, Láng elárulta Kicsinek, hogy a szóban forgó „nyuszi" nem más, mint Bárczy államtitkár. Kicsi nagy valószínűséggel szívesen együttműködött volna egy német vagy orosz likvidálásában, de amikor meghallotta Bárczy nevét, megragadta katonai fegyverét, s miközben Láng felszólította a szobalányt, hogy nyisson ajtót, golyót eresztett Lángba és azt kiáltotta: – Mi? Hogy én egy magyart öljek meg? – Ezután felnyalábolták a sebesültet (Lángot), visszahajtottak Budapestre, s ott a vezetőjüket kórházba vitték.

A gyilkossági kísérlet időszakában a jobboldali politikai körök háttere a következő volt. A jobboldal nem volt egységes, sőt folyton ellenségeskedés osztotta meg őket. Veesenmayer mindkét jelentésében hangsúlyozta, nincs rá remény, hogy a jobboldali pártok és csoportok között egység jöjjön létre. 1944-ben a szélsőjobb három irányvonalát a Baky-féle Nemzeti Szocialista Párt, Imrédy Magyar Megújulás Pártja és a Szálasi-hívek tömegei alkották. Baky és csoportja elsősorban náciorientált és erősen antiszemita volt, s 1944-ben több, Horthy feleségét (melyben „Rebekának" nevezték) és Imrédyt (és még sokakat) támadó röplapot adtak ki, azt állítva, hogy zsidó származásúak. Ugyanakkor nagyon sok olyan „ultranacionalista" akadt Baky, Imrédy és Szálasi hívei között, akik nemcsak antiszemiták, de németellenesek is voltak, mondván, hogy a történelem során Magyarország minden baját németek vagy zsidók okozták. Ezek az emberek főleg a vidéki kispolgárság és parasztság köreiből kerültek ki. Az értelmiség Imrédy mögé állt, Szálasi tömegeinek nagy része pedig a proletariátushoz tartozott.

Lángék perét a Budapesti Büntetőbíróság tárgyalta, melyen Bárczy, Gyöngyi, a titkárnője és jómagam is részt vettem. Bárczyt és Görgeyt tanúként hallgatták ki. Láng beszámíthatatlannak tettette magát, például amikor megpillantotta a bizonyítékként bemutatott fegyvereket, így kiáltott fel: – Jaj, drága kisgyermekeim! Takarjuk be őket, nehogy megfázzanak!

A csendőrség és rendőrség hírszerzésének hathatós támogatásával végzett saját nyomozásunk kiderítette, hogy Rátz Jenő tábornok volt vezérkari főnök is tudott az akcióról.

A merénylet négy résztvevője és Görgey százados sorsa érdekes véget ért. Amikor 1945 áprilisában Moszkvából, majd Debrecenből visszatértem Budapestre, hosszasan elbeszélgettem Bárczyval, aki mindenről tájékoztatott, ami majdnem hét hónapos távollétem alatt Budapesten

történt. Egy este elmesélte, hogy Budapest ostroma alatt megszólalt a csengő, s Bárczynak mondták, hogy egy állig felfegyverzett hadnagy szeretne bejönni. Bárczy háznépének nem tetszett az ötlet, mivel akkoriban Bárczyt tekintették Magyarországon az első számú angolbarátnak. Mégis beengedték az illetőt, s ekkor a következő párbeszéd zajlott le:

– Tudja, ki vagyok? – Bárczy nem emlékezett rá, hogy valaha is látta volna a katonát, s ezt meg is mondta neki.

– Láng hadnagy vagyok – folytatta a férfi –, ugyanaz az ember, aki meg akarta ölni magát Szentendrén... Senki nem tudja, mi fog történni velünk. Azért jöttem, hogy bocsánatot kérjek. – Ezután az ember tisztelgett, sarkon fordult és elment. Soha többé nem látták – nagy valószínűséggel elesett a következő napok ádáz harcaiban.

Görgey századost 1948-ban kivégezték a Gyűjtőfogház udvarán (ahol akkor én is raboskodtam). Görgey Pünkösti László százados cellatársa volt, akinek a neve Szent-Miklósy őrnaggyal kapcsolatban merült fel, aki szintén a Gyűjtő foglya volt. Egy ideig én is a „halálos részleg" rabja voltam, ahol a kivégzésre szántakat tartották. Itt a falon észrevettem egy szöggel vagy valamilyen más eszközzel felvésett hármas sírfeliratot. A latin felirat a cella három lakójának származását és foglalkozását részletezte, akiket még az én érkezésem előtt kivégeztek. Az egyikük Görgey volt, a másik Pünkösti százados, a harmadik nevét azóta elfelejtettem. Görgey az utolsó napig játszotta az őrültet, amikor is rájött, hogy semmi nem mentheti meg az életét, ekkor összeszedte magát, s végül határozott léptekkel ment a bitófához, és bátran halt meg, csakúgy, mint Pünkösti és harmadik társuk. Kicsi, ahogy sokan mások, harc közben esett el.

Gremen és Rózsa, csakúgy, mint Görgey százados, 1947-ben és azt követően a Gyűjtőfogházban raboskodott. Emlékszem, hogy a börtönben töltött tíz évem alatt láttam őket. Azért tartóztatták le őket, mert 1944-ben tagjai voltak a Baky-féle Nemzeti Szocialista Pártnak, de a perük során a Bárczy elleni merényletkísérlet is bekerült a vádpontok közé.
(92–96. oldal)

II.

A fegyverszüneti küldöttség 1944. szeptember 28-án, kedden elindul Gácsra

A fegyverszüneti küldöttség szeptember 28-án elindult Budapestről. Hogy félrevezessük a német és nyilas ügynököket, s egyúttal barátainkat is, vadásztársaságként, sportemberekként indultunk útnak. Sportruházatot viseltünk és vadászpuskákat vittünk magunkkal.

S hogy még kevésbé tűnjön föl elutazásunk, külön-külön indultunk el.

Elsőnek Teleki Géza hagyta el Budapestet, aki már reggel 9-kor útra kelt, mi Faraghóval csak délután fél 4-kor indultunk, útikalauzunknak, Zichy Ladomérnak pedig közbejött valami, így ő még később jött utánunk.

Még eligazítottam a házvezetőnőmet, aki elutazásom után lezárta a lakást és hazament a férjéhez. Úgy gondoltam, éjszakára nem biztonságos ott maradnia. Megkértem azonban a házmestert, hogy figyelje a lakást, s közöltem vele, hogy a vadászat biztosan nem fog három hétnél tovább tartani.

Kettőre egy népszerű presszóba mentem ebédelni az Apponyi tér sarkán. Miközben szendvicsebédemet fogyasztottam, bejött két hölgy, s láttam, hogy Bárdossyné (aki unokatestvérem volt) és Imrédyné az. Anélkül, hogy észrevettek volna, bementek a belső terembe, aminek nagyon örültem. Siettem és egyéb gondokon járt az eszem. Szegény asszonyok! Akkor még egyikünk sem sejtette, hogy másfél éven belül mindkettőjük férjét kivégzik.

Faragho magánautót küldött értünk, a sofőr is civilben volt. Faraghót a lakásán vettük fel, s négy előtt tíz perccel már úton voltunk. Indulás előtt Gábor mindent elrendezett, hogy felesége és kislánya biztonságban legyenek. A két nő egy Üllői úti zárdába ment. Szerencsére nem esett bajuk, pedig azt a környéket porig bombázták, és heves harcok folytak arrafelé.

Gács felé kétszer álltunk meg, s elővigyázatosságból mindkét alkalommal rendszámot cseréltünk. Losoncon át vitt az utunk, amely akkor Winkelmann tábornok SS-csapatainak volt a főhadiszállása. Senki nem figyelt fel ránk, ahogy átmentünk a városon, amely hemzsegett az SS-egyenruhás katonáktól. Később, a börtönben találkoztam és beszéltem is Winkelmann SS-tábornokkal, aki megkérdezte tőlem, hol és hogyan tudtuk kijátszani az ügynökeit. Amikor elmondtam neki, hogy Losoncon, a saját főhadiszállásán át mentünk, Winkelmann döbbenten kiáltott fel: – Ezt aztán soha nem gondoltam volna!

Útközben egyszer csak egy autó előzött meg minket, szédítő sebességgel. – Úristen! –kiáltott fel Faragho. – Ez Ladomér! Úgy megy, mint az őrült! – Zichy végül hamarabb odaért Gácsra, mint mi.

Megérkezünk Gácsra, a Forgáchok ősi grófi kastélyába, szeptember 28., 7.00.

A kastélyban három gróf üdvözölt minket: Forgách Antal, Teleki Géza és Zichy Ladomér. Sietve elköltöttük könnyű vacsoránkat, az asztalfőn gróf Forgách egyik nagynénje ült.

Addigra elég sokan lettünk: a három grófon, Faraghón és rajtam kívül megérkezett Kudar ezredes – aki még utoljára felderítette a környéket –, Korondy százados (MFM-tag), Lépes százados, Siket százados és Nyerges főhadnagy (MFM-tag). Magunkhoz vettük „poggyászunkat": nekem egy hátizsákom és egy kis bőröndöm volt, Gézának úgyszintén. Gábor csomagja nem látszott, mivel a tisztek nem hagyták, hogy a tábornokuk maga vigye. Rövid séta után azok, akik nem jöttek át velünk a határon – vagyis Kudar, Nyerges és Forgách –, búcsút vettek tőlünk. Kis csapatunk immár hét főből állt: a három küldöttből, Ladomérból és a három századosból. Utóbbiak egyenruhát viseltek, a hátukon géppuska. Nagyon erősnek és keménynek látszottak. Biztonságban éreztem magam, mivel tudtam, hogy egyikük – Korondy – MFM-tag.

Most sétánk turista hegymászásra váltott. A talaj rögös volt, köröttünk koromsötét. Ennek ellenére nem használtunk elemlámpát. A három tiszt – ketten elöl mentek, a harmadik sereghajtóként utánunk – úgy lépkedett előre a sötétben, mintha nappal lett volna.

Később egy hegyi ösvényféléhez értünk, amely a domb vagy hegy oldalán vezetett, s most már tényleg nagyon nehézzé, szinte lehetetlenné vált az előrehaladás. Az egyik oldalon a mélység, amit nem tudtunk jól kivenni, a másikon a hegyoldal, amelynek olykor nekiütődött a bőröndöm.

Egy idő múlva véget ért az ösvény, és mi elkezdtünk lefelé ereszkedni. Valami csobogásfélét hallottam: egy kicsi, de gyors patak zárta el utunkat. Gázlót kellett keresnünk, amit még a tisztek is nehezen találtak meg a sötétben. Ladomért azonban nem zavarták az efféle apróságok. Bakancsostul nyugodtan belegázolt a patakba, még a nadrágját sem tűrte fel, úgy kereste a gázlót. Gábor roppant elégedett volt. Odajött hozzám és a fülembe súgta: – Mindketten nagyon stramm fiúk, Ladomér és Géza is! – A két fiatalember ezzel meghódította Faragho szívét.

A patak után a terep könnyebbé vált. Lapos és egyenletes talajon haladtunk, majd beértünk egy erdőbe. A földet avar fedte, de mivel nedves volt, lépéseink nem keltettek zajt. Ekkor az egyik elöl haladó tiszt megállt, és közölte, hogy elhagytuk a határt, ami a kis patak mentén futott, amelyen az imént keltünk át. Már majdnem 9 óra volt, de nem állhattunk meg. Felettünk egy repülőgép zúgott el. Mivel nem használtunk elemlámpát, nem látszódtunk a sötétben. Már mintegy 30-40 perce gyalogoltunk az erdőben, amikor vezetőnk megállt és nagyon halkan hátraszólt, hogy várjunk. Ekkor már nagyon közel voltunk az erdőszéli bozótoshoz. Vezetőnk eltűnt a sötétben, mi pedig vártunk és füleltünk, de nem hallottunk semmit. Aztán egyszer csak

igen romantikus látvány tárult a szemünk elé: a hold kibukkant a felhők mögül és felragyogott, majdnem olyan erősen, mint a nap, megvilágítva a fák övezte füves tisztást. A tisztás közepén ott állt vezetőnk, két társa a fák mögül fedezte, gépfegyverük készenlétben tartva. Semmi nem történt. Öt perc múlva vezetőnk visszatért és néhány szót váltott a bajtársaival. Aztán ismét kilépett a holdfényes tisztásra.

És ekkor valami megmozdult a túlsó oldalon, az erdő szélén; lassan és óvatosan három alak bukkant elő az erdő sűrűjéből. Kiléptek a fényre és elindultak vezetőnk felé, géppuskájukat arcukhoz emelve. Ezután a négy ember tisztelgett egymásnak, s mi is odamentünk hozzájuk.

A holdvilág fényénél most már alaposan szemügyre vehettem a három embert. Az elsőn döbbentem meg a legjobban: még gyerek volt, nem több 14-15 évesnél. Egy nagyon kopott, nagyon koszos csíkos fekete nadrágot viselt, mely a kelleténél sokkal nagyobb volt. A nyakában koszos kötélen egy orosz gyártmányú gépfegyver lógott. Először azt hittem, a fiú valami helybéli szökevény, aki csatlakozott az ellenállókhoz, de később kiderült, hogy a moszkvai katonai akadémia növendéke, a Vörös Hadsereg majdani tisztje. A katonai akadémiák kadétjait olyan helyeken vetették be, ahol a Vörös Hadsereg parancsnoksága az ellenállókat akarta támogatni, s persze ezek a fiatal fiúk sokkal könnyebben tudtak mozogni ezeken a területeken, mint a katonák, s még tapasztalatot is szerezhettek a gyakorlati hadviselés terén.

A gyereket Valentinnak hívták, s hamarosan igen megkedvelt minket. Nagyon fontosnak érezte magát, amiért ő lett a különleges testőrünk, aki testi épségünkért felelt. Ennek megfelelően nagyon komolyan és hivatalosan viselkedett, különösen, amikor a helyi partizánok valami olyasmit akartak tenni, ami nekünk, a három küldöttnek, nem tetszett. Ilyenkor a gyerek felemelte fegyverét, és olykor rá is fogta arra a partizánra, aki túl támadóan viselkedett.

A két másik közül az egyik egy Zlatner nevű helyi partizán „hadnagy" volt, német, szlovák és zsidó keverék, aminek köszönhetően több nyelven is tudott társalogni, a másik pedig egy szlovák partizán.

Elérkezett az ideje, hogy elváljunk három kísérőnktől. Faragho búcsúzáskor még utasításokkal látta el beosztottait, illetve ketten üzenetet küldtünk Kudarnak. Ezután mintegy húsz percig meneteltünk az erdőben, majd egy igen elhanyagolt országútra jutottunk ki, ahol három lerobbant kocsi és néhány partizán várt ránk. Mindegyikükkel kezet fogtunk, én közben figyeltem őket. Mindegyiknek orosz gyártmányú fegyvere volt. Az övük tele volt tojásgránáttal, a vállukról egy-két töltényöv lógott.

Miután beültünk az autókba, sebesen elhajtottunk, valószínűleg Zólyom felé. Háromszor is le kellett lassítanunk, mivel az utat fa tankcsapdák torlaszolták el. Hatalmas fatörzsekből rakták őket, emiatt

többször is élesen oldalra kellett kanyarodnunk egy-egy csapdánál, mire ki tudtuk kerülni. Első sebességbe kellett visszakapcsolni, hogy sikerüljön a mutatvány. Egy tank természetesen nem tudott volna ilyen éles kanyarokat venni, ilyen szűk folyosón.

A partizánok és az oroszok is nagyon féltek a németektől. Közvetlenül a német csapatok vonala mögött voltak, s nem érezték biztonságban magukat. Négy vagy öt héttel később a németek nagyszabású tisztogató akciót hajtottak végre, s véget vetettek a gerilla- és partizáncsapat működésének. Amikor megtudtuk a hírt, egy kicsit fájt a szívem barátunkért, Valentinért. De persze egy majdani tisztnek vállalni kell a kockázatot, hogy esetleg megölik.

22.10-kor megálltak az autók, s Makarov alezredes és tisztjei üdvözöltek minket. Megérkeztünk Zólyomra, amit én küldetésünk szempontjából igen jó előjelnek vettem: anyai ükapám, egy nagyon jó nevű orvos, a város egyik legismertebb polgára volt. Érdemeik elismeréseként a király neki és fiának, Dánielnek, nemesi rangot adományozott, s megkapták a „Zólyomi" nemesi előnevet, valamint egy címert is, melynek közepén egy gólya állt, az apa és fia nőgyógyászat terén elért érdemeire utalva. A család egyébként közeli barátságban volt a híres Semmelweis Ignáccal.

A házban, amely Makarov alezredes otthonául, s egyben főhadiszállásául szolgált, bemutatkoztunk egymásnak. Ladomér már járt itt, csak mi, a három küldött voltunk új jövevények. Makarovon kívül még három orosz volt a szobában: Voljanszkij százados, Konakov főhadnagy és Valentin. Zlatner „főhadnagy" szintén jelen volt, de az oroszok levegőnek nézték. A vodkával leöblített vacsora után hevenyészett fekhelyünkön végre nyugovóra térhettünk.
(144–147. oldal)

III.

Debütál a magyar fegyverszüneti küldöttség, október 1., 19.40–21.30

Kuznyecov tábornok mellett két másik orosz tiszt is volt a teremben: Ivanov ezredes, a tábornok első szárnysegédje, és Popov hadnagy, aki a tolmács szerepét látta el. Nyelvtanilag nagyon hibásan, de legalább folyékonyan beszélt magyarul. Az édesanyjától tanulta meg a nyelvet, aki magyar volt (valószínűleg egy első világháborús hadifogoly felesége).

A tábornok a következő kérdéssel nyitotta meg „ülésünket": – Kik maguk? Miért jöttek? – Hozzátette, hogy Sztálin és Molotov tud az

érkezésünkről, s őt – Kuznyecovot – bízták meg azzal, hogy meghallgassa a mondandónkat.

Kuznyecov után Faragho szólalt meg, s mintegy öt percben kifejtette, ki kicsoda, mi a küldetésünk célja, s hogy Magyarország német irányítás alatt áll. Ezután elővette és megmutatta a kormányzó Sztálinnak írt levelét, s végül azzal zárta beszédét, hogy én majd minden szükséges felvilágosítást megadok.

Én körülbelül 45 percig beszéltem. A kormányzóval folytatott beszélgetésem, Ambrózy utasításai, a szeptemberben elkészített, Faraghónak és Telekinek megmutatott vázlatom, s végül Makarov levele alapján a következő kérdéseket fejtettem ki, néhol bővebben, hangsúlyozva a fontosabb részleteket.

a) Történelmi háttér. Sok évszázados magyar–orosz barátság (Mátyás király és Nagy Iván cár; Rákóczi és Nagy Péter; Teleki Pál: a magyar–orosz barátság megerősödik, az 1848–49-es honvédzászlókat visszakapjuk az oroszoktól, Budapesten szovjet nagykövetség nyílik; a magyar–jugoszláv egyezmény).

b) A tragédia Teleki halálával és a német hadsereg Magyarországon való átvonulásával veszi kezdetét. A szélsőjobboldali nyomás fokozatosan a németek karjaiba taszítja Magyarországot. Elkezdődik egy igen erős kommunistaellenes propaganda.

c) A német befolyás gyorsan megkaparintja az országot. A németek térnyerése nemcsak gazdasági, de minden területen egyre jobban érvényesül Magyarországon, s ez ellen szinte semmilyen segítséget nem kapunk a nagyhatalmaktól. Amikor Németország megszállja Csehországot, Szlovákiát, Lengyelországot, Romániát, Bulgáriát, majd végül Jugoszláviát, ezzel bekeríti Magyarországot, s egyre nagyobb nyomást gyakorol rá. Az ország német származású vezetői (Werth, Reményi-Schneller, Kunder, Imrédy [Heinrich], László [Lau], Szakváry, Ruszkay [Ranzenberger], Feketehalmi-Czeydner, Hain [Heim], Tárczay-Felicides, Beregffy [Berger] stb.) közül sokan akkora hatást gyakoroltak a közvéleményre, hogy az németbarát, sőt nácibarát lett.

d) A német taktika a teljes hatalomátvételre (Machtübernahme, 1943–44) irányul. Gazdasági és katonai vonalon: német gyárakat telepítenek Magyarországra (pl. Messerschmitt), egyes magyar gyárak kizárólag Németország számára termelnek, a kulcsfontosságú magyar iparágakban német mérnökök és specialisták jelennek meg. A németek megbíznak a románokban, a magyarokban viszont nem: Románia megkapja az összes modern harci felszerelést és fegyvert, Magyarország szinte semmit nem kap. Megfelelő fegyverek nélkül így a nyílt, fegyveres lázadás lehetetlenné válik. A német ügynökök minden fontos telefonvonalat lehallgatnak, az irodákban lehallgató-készülékeket

helyeznek el. A kormányzót folyamatosan megfigyelik. A titoktartás nem biztosított.

e) Megszerveződik egy földalatti ellenállási mozgalom, melynek magját a néhai miniszterelnök, Teleki Pál közeli munkatársai alkotják.

f) A Bárdossy- és Kállay-kormány, majd 1944. március 19.; Horthy és Hitler két klessheimi találkozója; Veesenmayer, Himmler, Kaltenbrunner. Magyarország megszállása. A kormányzó gyakorlatilag a német teljhatalmú meghatalmazottak foglya lesz, s a kormány nagyrészt a német követeléseknek megfelelően épül fel. A Volksbund szerepe.

g) A földalatti tevékenységet a Gestapo ügynökei jelentősen megnehezítik.

h) Előkészítő lépések: megalakul a Lakatos-kormány, a magyar csapatok visszavonulnak az ország területére. A Vörös Hadsereg és az angolszász erők egyre közelebb kerülnek, ami elengedhetetlen a kiugrás sikeréhez.

i) A múltbeli és jövőbeni orosz–magyar együttműködés elemzése.

j) A magyar fegyverszüneti delegáció két tagja Teleki miniszterelnök egyetlen fia, illetve Teleki egyik legközelebbi munkatársa; a delegáció harmadik tagja nem csupán az orosz ügyek szakértője, hanem a legjobban képzett magyar fegyveres erő parancsnoka. A delegáció összetétele tehát már önmagában garantálja a Teleki politikájához való visszatérést, illetve a tényleges katonai erő képviseletét, Sztálin generalisszimusz kérésének megfelelően.

Az „ülés" alatt a magyar delegáció számára Teleki Géza jegyzetelt, az oroszok számára pedig Ivanov ezredes.

Beszédem alatt (melyet magyarul mondtam el, az orosztudásom egy ilyen hosszú beszédhez kevés volt, Ivanov és Popov pedig nem tudott sem franciául, sem angolul) Popov fordított, de Faragho gyakran közbeszólt, s röviden megvitattuk Ivanov fordítását. Ilyenkor mindig megegyezésre kellett jutnunk a végső verziót illetően, amelyet aztán Ivanov ezredes beleírt a jegyzőkönyvbe.

Beszédem után Kuznyecov berekesztette tárgyalásaink első ülését, azzal, hogy részletesen beszámol majd róla Sztálinnak és Molotovnak.

Már este fél 10 felé járt az idő, de még mindig nem térhettünk nyugovóra – az orosz vendégszeretet ezt nem tette lehetővé. Így aztán még jó fél órát az épületben töltöttünk, szendvicset majszolva, vodkázgatva. A hangulat, mely kezdetben elég hivatalos és hűvös volt, most barátságos, mármár szívélyes lett. Az oroszok természetüknél fogva mind barátságosak és egyszerűek. Ám az orosz lélekre nagy hatást gyakorolt a szláv eredet, a bizánci hagyomány és egyéb tényezők, s emiatt igen titkolózóvá, hivatalossá, szinte merevvé vált. Szerencsére amint lehetőségük adódik rá, szívesen visszatérnek velük született mentalitásukhoz és viselkedésükhöz.

A magyar delegációt egy kis dácsában szállásolják el

Végül megérkezett három titkos ügynökünk, s autóval egy Moszkva melletti kis kertes házhoz hajtottunk. Október 13-áig ez lett a főhadiszállásunk. Ahogy megérkeztünk, bedőltünk az ágyba. Másnap, október 2-a, hétfői napra esett, s most először tudtunk zavartalanul, megfigyelők nélkül beszélgetni. A teljes titoktartás érdekében kimentünk a kertbe, s az ottani padokra leülve vagy föl-alá sétálgatva alaposan megbeszéltük a történteket, s bizonyos konklúziókra jutottunk.

(...)

Részletesen megbeszéltük az oroszok egyik kulcsemberénél, Kuznyecovnál tett első látogatásunk momentumait is, s ellenőriztük Géza jegyzeteit. Ezután javasoltam, hogy delegációnk hivatalos titulusaként vegyük fel a Moszkvai Magyar Küldöttség nevet. Gábornak és Gézának ehhez nem volt hozzáfűznivalója vagy ellenvetése, így ezután minden határozatot az MMK nevében írtunk alá.

Amikor ennek a névnek – az MMK-nak – az elfogadását javasoltam, több szempont is vezérelt. Először is, ki akartam terjeszteni a hatáskörünket, hogy azt ne korlátozza a „fegyverszüneti" kifejezés, amiből azt a következtetést vonhatta volna le valaki, hogy kompetenciánk pusztán fegyverszüneti kérdésekre terjed ki. Másodszor, próbáltam felkészülni minden eshetőségre: elképzelhetőnek tartottam, hogy a kormányzót elrabolják, sőt esetleg meg is ölik a Gestapo ügynökei, ebben az esetben küldöttségünk a kikristályosodó ellenállás és szabadságtörekvések középpontjává válhatott volna. Ilyenkor nyilvánvalóan jobb, ha nevünkben nem szerepel a „fegyverszünet" szó.

(152–155. oldal)

IV.

Az első kihallgatás, 1946. december 23.

Mintegy negyvenpercnyi várakozás után Pálffy-Oesterreicher tábornok szobájába kísértek.

A szobában sötét volt, s egy hosszú asztalhoz vezettek, amely mögött négyen vagy öten ültek. Később megtudtam, hogy az illetők Pálffy-Oesterreicher tábornok, Szőnyi alezredes, egy Kornis nevű őrnagy, Kardos György főhadnagy, valamint egy valószínűleg Rózsa nevű hadnagy voltak.

Amint leültem a nekem szánt székre, kísérőm pedig kiment a szobából, három erős reflektor gyulladt fel, melyek teljes erőből az arcomba világítottak, öt kihallgatóm viszont félhomályban maradt.

Az első kérdésük az volt, hogy miért csak ilyen későn léptem be a Magyar Testvéri Közösségbe. Az igazat megvallva, hirtelen azt sem tudtam, mi az a „Magyar Testvéri Közösség", hiszen mi szinte soha nem használtuk magunk között a szervezet teljes nevét, csak „Közösség"-ként emlegettük. Így aztán beletelt kis időbe, mire válaszolni tudtam, mégpedig azt, hogy korábban nem tudtam e szervezet létezéséről, így csak 1946 nyarán csatlakoztam.

A Katpol egyik föld alatti fogdájába zárnak

A negyvenperces kihallgatás után levezettek a lépcsőn egy elhanyagolt és piszkos kis szobába, mely az őrök riadóosztagának főnöke, egy Ugray nevű törzsőrmester irodája mellett volt. Az illető nagy szadista hírében állt, s azt beszélték róla, hogy gyűlöl mindent és mindenkit, ami és aki a Horthy-rendszerrel kapcsolatos.

Ettől a pillanattól fogva megszűntem szabad embernek lenni, s az elkövetkező tíz évben egyszer sem hallottam a „kérem" szót a hivatalos szervektől a börtönökben, ahol 1946 és 1956 között élni kényszerültem.

Utasítottak, hogy vegyem le a nyakkendőmet, övemet, ha van, a nadrágtartómat is, majd a cipőfűzőmet is oda kellett adnom, nehogy öngyilkosságot tudjak elkövetni. Ezután alaposan átkutatták a ruhámat – mindvégig rajtam volt az irhabundám –, elvették a ceruzámat, tollamat, papírjaimat, karórámat – egy Longinest –, sőt még a szemüvegemet is. Emiatt csak homályosan láttam, és a pontos időt sem tudtam megnézni. A két sajtos szendvicset azonban benne hagyták a kabátzsebemben.

Amikor végeztek a motozással, megint csak lejjebb vittek, egy nagyon mély pincébe, ahová a kőlépcsők után falépcsők vezettek. Sötét volt és hűvös, a bőrömön éreztem a nedves levegőt, a kellemetlen, dohos szagot – és a sűrű csöndet. Csak a bakancsok csoszogása és a lépcsőfokok nyikorgása keltett egyfajta elnyújtott, melankolikus zajt. A pince mélyén a kis cellának, ahová bezártak, két fala téglából és kőből, két fala fából épült. A nehéz, vasalt ajtót egy súlyos vasretesz és egy rozsdás lakat zárta. A „szobának" poros, koszos földből volt a padlója. A berendezés mindössze egy vas ágykeretből állt. Nem volt rajta semmi, még szalmazsák sem, mindössze hosszában két vékony ágydeszka. Első benyomásom az undor volt: a szörnyű „padló", a málladozó kőfalak – egy középkori várbörtönre emlékez-

tettek. A sötétség miatt az apróbb rovarokat nem láttam, csak a nagyobbakat – százlábúakat, csótányokat és mindenféle, számomra ismeretlen csúszó-mászót.

Az egyik kőfalba valaki belekarcolt valamit; meg is találtam, hogy mivel: egy rozsdás szög hevert a porban. A szöveg valahogy így hangzott: „Urunk, könyörülj rajtunk, Szűz Mária, ne hagyj el minket, Megváltó Istenünk, védj meg, ments meg minden bajtól és gonosztól, könyörgünk, maradj velünk, ne hagyj el minket."

Aláírás is volt a szöveg alatt: Szent-Miklósy őrnagy feleségéé és egy számomra ismeretlen hölgyé. Biztosan mindketten majd beleőrültek, beletébolyodtak a rettegésbe. Nyilván borzasztó megrázkódtatást jelentett számukra a vallatás, s a cella embertelen körülményei csak fokozták kétségbeesésüket.[2]

Pillanatnyilag nem sokat tehettem. Azon töprengtem, mivel érdemelhettük ki a durva bánásmódot (ekkor még nem tudtam a Földalatti Fővezérségről, Pünkösti és Szent-Miklósy beszélgetéseiről stb.), és semmilyen logikus választ nem találtam a kérdésre. Időközben megéheztem. Lassan elmajszoltam a zsebemben talált sajtos szendvicseket. A jövőre gondoltam, s arra, vajon mit adnak majd enni.

Óra nélkül, a sötétben nehéz volt megítélni, mennyi idő telhetett el, mindenesetre valamivel később a börtönőr, egy rosszarcú, vad tekintetű férfi, kinyitotta a cellaajtót, és egy alumíniumedényt tett a földre. Langyos lötty volt benne, vacsora gyanánt. Gyorsan megettem, mielőtt a csótányok rávethették volna magukat, majd végigdőltem az ágydeszkán, és – hihetetlen, de így történt – elaludtam.

Nem sokáig tartott az álmom. Valaki megrázta a vállam: – Keljen fel! Mozduljon már! Gyerünk, mozgás! – Az egyik őr volt az, aki felkísért, vagy inkább felzavart Pálffy-Oesterreicher tábornok előszobájába. Megengedték, hogy leüljek egy padra. Az ember, aki odakísért, kiment a szobából. Egy hadnagy vigyázott rám, aki hosszasan bámult, láthatólag az arcomat tanulmányozta. Aztán nagyon halkan elkezdett hozzám beszélni, de alig értettem, mit mond, annyira suttogott: – Jaj, ez borzasztó. Ha hamarabb megismerem magát, tudtam volna, mit tegyek. Maga megmutatta a bajtársaimnak a helyes utat, de nekem már befellegzett, nem fordulhatok vissza… – Nem fejezhette be, mert egy másik férfi lépett a szobába.

Alig akartam hinni a fülemnek. A rettegett kommunista tábornok bizalmas embere így beszél! Ki tudja, mivel kényszerítették rá, hogy belépjen a katonai ÁVO-hoz. Nagyon felcsigázta a kíváncsiságomat, többet akartam megtudni erről az emberről, de ebben a pillanatban kinyílt a Pálffy szobájába vezető ajtó, s bevezettek az oroszlánbarlangba. A szobában Pálffyt és két segédjét pillantottam meg.

Pálffy másodszor is kihallgat

Megint negyven percig tartott a kihallgatás. Az egészet Pálffy vezette, a segédei egy szót sem szóltak. A kérdések az MTK-ra, a heti gyűléseinkre, s általában azokra a személyekre vonatkoztak, akikkel 1945–46-ban kapcsolatban álltam. Később a két segéd kiment, s Pálffy még vagy öt percig faggatott. Amikor befejezte, valami ilyesmit mondott: Az ön és cinkosai elleni nyomozás csak most kezdődött. Nem tudom, meddig fog tartani, de egy dologban biztos vagyok. Ha lezárul, mutatni fognak magának egy papírt a vallomásával, amit magának a végén alá kell írnia. Valószínűleg először nem akarja majd aláírni. Előfordulhat, hogy kijelenti, a leírtak nem felelnek meg a vallomásának. De mindez nem számít. A végén úgyis alá kell írnia. És alá is fogja írni. Lehet, hogy kell hozzá két hét, egy hónap vagy kettő – de a végén mindenképp alá fogja írni a papírt. Maga okos ember. Miért akarna tönkremenni fizikailag, idegileg? Itt megölni nem fogják, de egy-két év múlva biztosan elpusztul valamelyik rabkórházban. S a papírra az lesz írva, amit én – nem pedig maga – a maga vallomásának fogok tekinteni.

Kihallgatásom első felében, amikor még a két segéd is jelen volt, alaposan meg tudtam figyelni Pálffyt. Ha nem is kezeltek udvariasan, de legalább nem voltak gorombák, s nem alkalmaztak fizikai kényszert sem. Így aztán, miközben a tábornok beszélt, nyugodtan tanulmányozhattam.

Pálffy-Oesterreicher tábornok portréja

Ahogy az olvasó is látni fogja, még sokszor találkoztam Pálffy-Oesterreicherrel, ezért bőségesen adódott alkalmam tanulmányozni a személyiségét. A következő jellemzés saját megfigyeléseimen és hadseregbeli bajtársai – a tábornok egyik legközelebbi barátja, Máder Béla főhadnagy, valamint Szalay Tiborné és András tábornok – beszámolóin alapul, továbbá Szent-Miklósy őrnagytól is sokat megtudtam a tábornokról.

Pálffy-Oesterreicher sváb családból származott, ahogy arra a neve is utal. Nagy büszkeséggel töltötte el, amikor a magyar honvéd vezérkar tagja lett. Ám ő is ugyanúgy átalakult, mint a vezérkari tisztek többsége – hamarosan fölényes, önkényeskedő és parancsolgató lett. Mindez hatalmas szorgalommal, már-már bürokratikus igyekezettel párosult. Fiatal századosként katonai ösztöndíjjal Franciaországba került, ahol egy évet töltött a híres tüzérségi iskolában. Budapestre visszajőve igye-

kezett művelődni – múzeumba járt, elsősorban a Szépművészetibe, többnyire legjobb barátai, Sólyom, Illy és az említett Máder társaságában. Mindhárman katonatisztek, Pálffyval nagyjából egykorúak és hasonló rangúak voltak. Máder és Pálffy svábok, Sólyom és Illy zsidó származásúak voltak. Pálffy később fölöttesei tiltakozása ellenére egy zsidó lányt vett feleségül, aminek következtében később a karrierje – ne felejtsük, hogy akkoriban Magyarországon egyre nőtt a nácizmus ideológiai és politikai befolyása – derékba tört. Pálffy nem sokkal ezután – Sólyomhoz és Illyhez hasonlóan – kommunista lett, míg Máder meggyőződéses jobboldali, szinte már nyilas. Érdekes, hogy Rákosi rémuralma alatt éppen a három kommunistát, Pálffyt, Sólymot és Illyt végezték ki, míg Máder életben maradt. A történelem néha furcsa dolgokat produkál, s az emberek gyakran gyengének bizonyulnak.
(309–312. oldal)

JEGYZETEK

[1] A Budapesten (a Szondy utcánál) felvett tag Góczán János volt. A „Kicsi" becenévre hallgató honvéd a merénylet közelében tartózkodott, a lövöldözés hallatára érkezett a helyszínre, és segédkezett a sebesült Láng elszállításában. Fontos szerepe volt abban, hogy a nyomozás során fény derült az akció valódi céljára és a merénylet során Góczán János szerepére.

[2] Szent-Miklósy István megtörésének egyik eszköze volt, hogy feleségének és édesanyjának meghurcolásával zsarolták meg. Szent-Miklósynak a kémlelőnyíláson keresztül megmutatták a zárkában sínylődő feleségét. Egy kihallgatás alkalmával pedig a szomszéd szobából kellett végighallgatnia felesége jajveszékelését, amikor utóbbival közölték, hogy a férje meghalt, anélkül, hogy Szent-Miklósy tudta volna, mi okozta felesége összeomlását.

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit és S. Király Béla

KONZERVATÍV KREATIVITÁS

1. rész

Flick László

Összefoglaló

A mérsékelt konzervativizmus nem mond le az eszmék harcában a cselekvőképességről, ebből a szempontból a politikai kreativitás egy sajátos módját jelenti, melynek különleges elvei vannak. Olyan impulzust jelent a gondolkodásban, mely belátja, hogy az újításnak vannak korlátai, hogy az ítélőerő mérsékletre szorul, hogy a hagyományok megkerülhetetlenek, és hogy ez nem feltétlen múltba révedést, hanem az időbeliség folytonosságát hangsúlyozza. A konzervativizmus olyan politikai felfogás, mely figyelembe veszi a kreativitás lehetőségeinek természetes korlátait, a kivételes megoldásokkal szemben előnyben részesíti a rutint, a rombolás helyett szívesebben választja a megőrzést, az egyéni helyett a közösségit, a radikálissal szemben a reálisat, a forradalmival szemben a mérsékeltet. A konzervatív beállítottságú kreativitás olyan egyensúlyi állapotot keres a politikában, mely támaszkodhat a tapasztalat gyakorlati bölcsességére, mely nem diktátum, hanem útmutató, és nem fenséges szenvedély szülte célokat szolgál, hanem a mérséklet politikájának megfelelően teremtő megőrzést jelent.

Konzervatív kreativitás

A politikai gondolkodás területén fontos kérdés a kreativitás, maga az újítóerő, ami nélkülözhetetlen a politikai szereplők cselekvőképességének megteremtéséhez, céljainak kitűzéséhez és a cselekvésre ösztönzéshez. Mikor a kreatív cselekvő megpróbálja „birtokba venni" a rajta kívül álló körülményeket, olyan feladattal találja szembe magát, ahol egyszerre kell alkalmazkodni és változtatni, újítani. Ez a kreativitás az, ami fenntartja a politika dinamikáját, egyszerre biztosít állandóságot és jelent folytonos változást, folytonos alkalmazkodókészséget. A politikacsináló egyszerre támaszkodik a biztos meglévőre, és egyszerre kell megtalálnia valami újat, hogy a változó körülményekhez

alkalmazkodni tudjon, és céljait azok között is meg tudja fogalmazni, illetve el tudja érni.

Az eszmék versenyében különféle minták alakultak ki ennek a kényszerűségnek a feloldására. Friedrich A. Hayek a *Miért nem vagyok konzervatív?* című esszéjében az általa gondolt konzervativizmust azzal vádolta, hogy csak fékezni akar, és ő maga ezzel a kisszabású beállítottsággal nem tudja beérni. A megfogalmazott vádak arra vonatkoznak, hogy a konzervativizmus az előrehaladás fékezésén túl semmilyen önálló jelleggel nem bír, ha már más ideológiák elfogadtattak bizonyos elveket, akkor azokat beolvasztotta magába, de mint önálló gondolkodásmód nem képes általános elvek szerint tervezni. Az elhangzó főbb vádak a következők: *„belső természeténél fogva képtelen alternatívát kínálni az általunk követett iránnyal szemben"*, *„sorsa mindig is az volt, hogy nem maga választotta útra kényszerült"*, tehát az előrehaladást maga nem segíti elő, csak azokat az eszméket teszi magáévá, amiket a radikális propaganda már elfogadhatóvá tett.[1]

Mindezt arra vezeti vissza, hogy a konzervatívok a „középút hívei", félelmük van a szélsőségektől és a változásoktól, „félénk gyanakvás" jellemzi őket az újjal szemben, illetve ez a beállítottság „lényegében opportunista és nincsenek elvei."[2] Az újítással kapcsolatban beszédes a képzeletszegény és maradi jelző, mely jól mutatja a konzervatívok – a szerző szerinti – két kritikus hibáját. Az egyik az önálló elvek hiánya, amiből következhetne a politikai kezdeményezőképesség, illetve ebből fakad, hogy a konzervativizmus *„önként lemond azokról a fegyverekről, amelyekre az eszmék harcában szükség volna."*[3] A másik felrótt hibája a múlthoz való viszony, mely megköti gondolkodását, és ezért nem hajlandó szembenézni a tényekkel, bizalmatlan az ismeretlennel szemben.

Az alkotás szerepével és módjával kapcsolatos konzervatív reakciók valóban azt mutatják be, ahogyan az „alkotó képzelet" egyes eseteiben veszélyeket látnak, illetve korlátokat állítanak az effajta újítóerő köré. Innen ered az a beállítottság, a politikai kreativitás és politikai alkotás folyamatának egy olyan iránya, mely önmagában a változást ennek ellenére nem ítéli el, csupán hangsúlyosan szem előtt tartja, hogy az újítás csak bizonyos keretek között helyénvaló, és emiatt csak a cselekvés bizonyos korlátai között lehetséges.

Russell Kirk *Amiért konzervatív vagyok* (*Why I Am a Conservative*) című esszéjében Nathaniel Hawthorne szellemiségében fogalmazta meg, mi az, amit egy amerikai konzervatívnak követni érdemes.[4] Ez a gondolatvilág gyanakvó a változásokkal, szkeptikus a progresszióval szemben. Elfogadó a hibás emberi természet irányába, inkább ezen természeti karakter jelen állapotának elfogadásán áll, mintsem annak radikális átalakításán egy utópia kedvéért. A változó sokféleséget egy

egészséges társadalom természeti jegyeként, míg az egyformaságot dekadenciaként kezeli.[5] Kirk azonban ezt a szellemiséget nem állítja szembe azzal, amit Hayek hiányolt a konzervatív gondolkodásmódból. A célszerű változtatásra való hajlam ugyanis szerinte nem eszme, hanem intelligencia kérdése: *„The intelligent conservative does not set his face against reform."* A helyénvaló változások (*prudent social changes*) eszközt jelentenek az életképesség megújításához, viszont mind a belátó változtatás, mind az állandóság nélkül eltűnnénk.

Ezt az újítást és konzerválást egyszerre magában foglaló kettősséget alapul véve a következő fejezetek röviden a kreativitást, a kreativitás politikában betöltött szerepét tárgyalják, illetve a konzervatív gondolkodásmód vele kapcsolatos beállítottságát vázolják fel, bemutatva a hagyomány kihagyhatatlan szerepét és a képzelet határait, ami miatt a konzervatív gondolkodók egy sajátos beállítottságot tartanak a kreativitás helyes módjának. A dolgozat kiindulópontja tehát, hogy a konzervativizmus egy olyan szemlélet, olyan beállítottság, mely a kreativitás egy módját vallja, mely nem fékez minden újítást, hanem annak egy sajátos módját képviseli. A következő fejezetek lehetséges hangsúlyi elemeket vázolnak fel a konzervativizmus pozíciója és a politikai kreativitás viszonyában, melynek a mérsékelt konzervatív cselekvés lehetséges keretét adhatja. Olyan gondolatokhoz tartozó fogalmak merülnek fel, melyek rámutatnak a cselekvés korlátaira, az újítás korlátbontásaira és annak veszélyeire, az ítélőerő kérdéseire, az ebből eredő intoleranciára, az emberi tökéletlenségből eredő tökéletlen motivációkra, illetve arra a paradoxonra, amit a képzelőtehetség szülte képzelőerő és a szűklátókörűség kettőssége jelent.

Kreativitás mint tartomány és kombinációalkotás
(*tartomány, kombináció, teremtő rombolás*)

Értelmezési keret: a tartomány

A kreativitás jelentése alkotóerő, az alkotás, az alkotó változtatás egyfajta képessége, Csíkszentmihályi Mihály definíciója szerint *„minden olyan tett, ötlet vagy termék, amely egy létező tartományt vagy megváltoztat, vagy új tartománnyá alakít át."*[6] Példáiban ez a létező, vagy megújuló terület *„szimbolikus szabályok és folyamatok rendszere. Ilyen tartomány például a matematika vagy még finomabb felbontásban az algebra és a számelmélet"*, melynek saját logikája, rendje és struktúrája van. Olyan rendszer tehát, melyen belül viszonyítani tudjuk az innováció újdonságát egy meglévő struktúrához. Az alkotásra nemcsak a körülmények vannak befolyással, de a képességek, a tapasztalat és az előzetes tudás is, az *„egyén nem lehet kreatív olyan »tartományban«, amelynek nem része."*[7]

Román Csarnok, Szépművészeti Múzeum, 1909–1913 (?). A háttérben Donatello: Gattamelata, gipszmásolat. (Régi Szobor Gyűjtemény fotóarchívuma)

A megalkotott nóvum nem jelent addig kreatív újdonságot, míg az nincs hatással szakmai környezetére, „tartományának" szimbólumrendszerére, vagy „egy társadalom szimbolikus tudáshalmazára". Az újításnak szüksége van valamilyen felülvizsgálatra. Erre a túlélés miatt van szükség, mivel annak a szabálynak a feltétlen követése, mely úgy szólna, hogy „az új mindig jobb", felelőtlenség volna: *„a kultúrák*

nem véletlenül konzervatívak – egyetlen kultúra sem képes a káosz veszélye nélkül magába olvasztani az összes létrehozott újdonságot."[8] Nem minden újítási szándék eredményez tehát kreatív produktumot.

A kreativitás nélkülözhetetlen eleme a reprodukció, nem elegendő a kreatív újdonság ismerete: aki kreatív eredményt akar elérni, annak „elméjében az egész rendszert reprodukálnia kell", más szóval *„az egyénnek meg kell tanulnia a tartomány szabályait és tartalmát, a kiválasztási kritériumokat, valamint a szakértői kör preferenciáit is".*[9]

Kreativitás mint kombinációalkotás

A kreativitás tehát nem a semmiből való teremtést (*creatio ex nihilo*), nem a valóság *tabula rasa*ként való új ötletekkel történő kifestését jelenti. Ahogyan a megoldások, úgy maguk a problémák is a gyakorlati életből következnek. Legyen szó akár a művészet, akár a tudomány, vagy akár a politika területén született újdonságról, a szükséges előzetes tudást, a tapasztalatokat és az ihletet a valós életből, tapasztalataikból, kialakult előítéleteik révén nyerik az alkotók. Ebből következik a kreatív folyamatok evolúciós jellege.

Schumpeter, aki a kreativitást innovációként értelmezi a közgazdasági értelmezési keretben, szintén a „meglevő dolgok" felhasználására hivatkozik. A rendelkezésre álló erőforrások új kombinációjaként értelmezi az innovációt. Megkülönböztet továbbá kétféle változást, fokozatukat tekintve szerves épülést, fokozatos megújulást; illetve „lökésszerű", forradalmi innovációt. Nemcsak fokozatokat tudunk itt megkülönböztetni, de Schumpeter különbségtételéből megkülönböztethetjük az újítás és a megújulás fogalmát is. Az előbbi a tudatos, szándékolt, általunk előidézett változtatás, utóbbi pedig, aminek történése rajtunk kívül áll.[10]

Másik fontos megállapítása, hogy a szereplők, akik az alkotásért felelősek, vagyis az innovatív cselekvők általában nem a „régiek", hanem „azok, akik a régiek mellé lépnek", erre közismert példája, hogy *„általában nem a postamesterek alapították a vasutakat".*[11] Schumpeter különbségtétele fontos az innovatív alkotómunka körülményeinek vizsgálatakor is, hiszen a kreatív újdonságok legitimációja során számításba jöhetnek az érdekellentétek, illetve a verseny a régi és új módszerek, az eddig használt és a most felfedezett megoldások között. Az újdonságok létjogosultságát ez a verseny dönti el, *„ha bizonyos emberek közül a változást elegen tekintik javulásnak, akkor a kultúra részévé fog válni".*[12] Az innováció legitimációja végül tehát nem egy emberi döntésen fog alapulni, mely elfogadhatónak, tehát valóban innovatívnak találja, hanem a tartományon belüli működőképességen. Ha valami nem válik bevett gyakorlattá, vagy nem fedezik fel és ismerik el annak innovatív jellegét, akkor a nóvum nem válik egy kreatív folyamat érvényes

eredményévé. Az átörökítés szerepe pedig ismételten rávilágít arra, hogy az alkotás aktusa nem mehet végbe előzetes tudás és az adott kor praxisával való kapcsolattartás nélkül, hiszen ehhez szükséges az a „szociális és intellektuális közeg"[13], amely a gondolkodást inspirálta.

Schumpeter az új kombinációkat a termelőeszközök új kombinációjával mutatja be: *„általános esetben azonban az új kombinációnak valamely régi kombinációtól kell elvonnia a számára szükséges termelési eszközöket..."*[14] Az úgynevezett *„teremtő rombolás"* mozzanata ez, mikor a régi kombinációk „a versenyből való fokozatos kiszorítása"[15] történik, valami elpusztul, miközben valami más létrejön. Ez azt jelenti tehát, hogy egy új megoldás elfogadottá válik valamilyen probléma kezelésében, miközben a régi kiszorul a megoldások, eljárások, kombinációk versenyéből.

A kreatív újdonság tehát, közgazdaságtani erőforrásokon szemléltetett példáján vázolva a *„gazdaság meglevő termelőeszköz-állományának más alkalmazását"*[16] jelenti. Természetesen az idő előrehaladtával beszélhetünk új erőforrások megjelenéséről is, új gondolatok, új ismeretek, új technikai vívmányok formájában. Gondolhatnánk, hogy az újításra, új kombináció megtalálására felhasználható eszközök számának növekedése önmagában magyarázza és feltételezi a kreatív újdonságokat, azonban Schumpeter állítja: ahogy a „termelési eszközök nemzeti készletének" folyamatos növekedése, úgy ezeknek az erőforrásoknak a bővülése is elhanyagolható jelentőségű az „új célra felhasználáshoz képest."[17] A kreativitás képessége ebben az értelemben tehát többnyire az új céloknak megfelelő rendszerezés művészetét jelenti, hiszen meglévő erőforrásaink, eszközeink, ismereteink és tapasztalataink új kombinációkba való rendezése, vagy azok új kombinációinak megtalálása teremt nóvumot.

A kreativitás mint politika

(creatio continua, configuration of creativity, policy, egyensúly, ideiglenes egyensúly)

A kreativitás a politikában is a rendezés és rendszerezés képességét jelenti: a kombinációk szervezésének képességét abban az értelemben, ahogyan ez esetben tartománya, maga a politika megmutatkozik. A kreativitás mindig valami innovációt jelent, ami a politikai gondolkodás természetes jellemzője, hiszen a cselekvőképesség megteremtésétől kezdve a szituációk politikai céloknak megfelelő manipulálásáig változtató- és alkalmazkodóképesség szükséges. Tilo Schabert *Boston Politics* című könyvében a kreativitás ama folyamatát ábrázolja, ami a politika maga. Egyfajta bevezetés a *creatio continuá*ba[18], amelyben a politika történik. Eszerint a „politika maga a tiszta kreativi-

Reneszánsz Csarnok, Szépművészeti Múzeum 1909–1913 (?). (Régi Szobor Gyűjtemény fotóarchívuma)

tás"[19], és a politika formaöltése a „káoszmosz"[20] létrejötte, azaz *kozmosz* teremtése a *káosz*ban. Ahogyan maga a kreativitás általánosan definiálva, úgy a politika is a teremtő rendezés folyamatával írható le, az ideiglenes kozmosz létrehozásának vagy átalakításának egy módjaként. A politikai cselekvőképesség megteremtése és a politikai célok elérése tehát a „káoszban" való alkotást jelenti.

A kreativitás úgy jelent meg a kormányzásban, hogy egy politikai vezető teremtette meg annak lehetőségét. A hatalom gyakorlásának gyakorlati problémái kapcsán tehát a kreativitás azon jellegzetességére is rávilágított, hogy magát a káoszmosz kreatív fejedelmét, egyik példájában Mitterrand-t, „nem igazán lehetett megragadni a gondolkodásában". Nem is volt egy állandó, végső pontszerű célkitűzése politikájának, a politika kreativitását a folyamatosság jellemezte. Ezt takarja a *creatio continua* fogalma: „[...] *a politika nem ismer lezárt alkotásokat; csak mozgás az, amit nyújthat: mozgás a kreativitás mozgásának az irányába. Az alkotás, amelyet a politika képes lehet elérni, valójában a szakadatlan alkotás maga. A creatio continua emberi változata: a forma és az alaktalanság, a folyamatos idő és a megszakadtság, a tervszerűség és felbomlás közötti kreatív különbség.*"[21]

Schabert is rávilágított arra, hogy a politikai kreativitás nem a semmiből teremtést jelenti, a kreatív cselekvés számára soha nem létezik *tabula rasa.*[22] A politika alanyai, a személyek, a cselekvők és az őket körülvevő közösségi körülmények határozzák meg a kiindulópontot a kreatív építkezéshez (*configuration of creativity*).[23] A politika tehát állandó politikai nóvumot igényel, a kombinációk folyamatos újrarendezését, legyen a cél a *status quo* egyensúlyának megtartása, vagy annak megtámadása. A politikai kreativitás a politikai motivációk és a változó körülmények között segít biztosítani a folyamatos cselekvőképességet. Schabert szerint nem más ez, „*mint a politika a maga eredeti, kezdeti módozatában. Ennek során a politikai folyamat »láthatóvá«* válik."

A cselekvés tehát folytonos szabályozási kísérlet az ideiglenes koz-

mosz létrehozására, vagy másképp, az ideiglenes káosz rendszerezésére. A kreativitás vitatott tartománya a politika, ez esetben annak is egy toposza, a *policy*[24] aspektusa, mely a szituációk megítélését és az azzal kapcsolatos döntéseket a cselekvés felől közelíti meg. Ez a perspektíva jövőorientált elveket fogalmaz meg azzal kapcsolatosan, hogy *„mit kellene »realizálni« a lehetséges, szóba jöhető, illetve felmerülő »jövőlehetőségek«* közül."[25] Mivel az innováció a jövőre irányul, a kreativitás a *politics* jövőre vonatkozó teendőiben kap szerepet. A *policy* azonban korlátozza a politikai cselekvők szabadságát, *„méghozzá a szabályok olyan szintjein keresztül, amelyek egy objektív ideál körül szerveződnek".*[26] Egy irányelv minden esetben szűkítést jelent, korlátot az elképzelhető lehetőségek tekintetében és a váratlan eshetőségek ellenében. Normatív elvek és az eszményekben való hit mellett azonban jogos kívánalom az ideál teljesíthetősége[27] is, mely reálpolitikai megközelítést ad a *policy* aspektusának.

A „mit kellene realizálni" kérdéssel kapcsolatos témát érint Körösényi András a *Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia* címmel írt publikációja, melyben az általa hivatkozott rikeri heresztetika[28] továbbgondolása során a politikát visszavezette a klasszikus szerzőktől tanult bölcsességhez: *„a politika a vezetés művészete".*[29] Nála a politika a politikában az egyensúlyi helyzetek kialakításában jelenik meg, mely szintén a rendszerezés művészetéhez köthető.

Tanulmányában a demokrácia és az önkormányzatok problémájából indult ki, vagyis abból, hogy a méltányos eljárás nem oldható meg elméletileg, ha az egyéni preferenciákat összegezni szeretnénk. Körösényi a társadalmi választások elméletének paradigmáján keresztül mutatta be, hogy *„az egyéni preferenciákból kiindulva – azok aggregációja* révén – a közérdek nem határozható meg egyértelműen..."[30] A politikai egyensúlyt tehát nem lehet egy adott formába önteni, ugyanakkor ez mégsem jelent gyakorlati problémát.

Ennek a kérdésnek feloldásakor a közösségi döntések elméletén belül rávilágított a politikai folyamatok egyensúlytalanságára, ugyanis az elmélet *„egyik középponti fogalmává az egyensúly természettudományból vett fogalma vált".*[31] A demokrácia is az egyensúlykeresés[32] problémájával küzd a politikai folyamatokban, hiszen a *„politikai világ kaotikus. A racionális és autonóm egyénekből álló társadalomban nincsen eleve harmónia, azaz »természetes egyensúly«, sőt, miként a szavazási paradoxonok jelzik, diszharmónia, konfliktus jön létre."*[33] Két elemet helyez előtérbe Körösényi a káoszban való rendteremtés kapcsán. Az egyik az intézmények strukturáló funkciója, a másik pedig a politikai vezetők és a manipuláció szerepe. A politikai vezetés szerepe azonban

ezen belül is kiemelendő, mivel *„az intézményi strukturáltság korántsem teljes; azaz elég »szabad tér« marad a politikai szereplők, a vezetők révén megvalósított manipulációra. Ez utóbbi adja a politikai vezetők mozgásterét, ami gyakran szélesebb a feltételezettnél."*[34] A politikai vezetők feladata az ideiglenes egyensúly megteremtése, és valójában ez az, ami meghatározza a politikai folyamatok dinamikáját. *„A politikai vezetés számára [...] éppen a valódi egyensúly hiánya nyit teret. Ha a politikai térben valódi egyensúly létezne, nem lenne szükség politikai vezetőkre."* A politika dinamikájából következik, hogy minden egyensúly ideiglenes egyensúly, és ebből következik, hogy a politikai vezetés ennek megteremtésére vagy megbontására vállalkozik – attól függetlenül, hogy a *status quo* fenntartásában, vagy egy új egyensúly létrehozásában érdekelt. Tehát a politikai vezetők szerepe értelmezhető úgy is, *„[...] mint az egyensúly megtörésére irányuló innovatív tevékenység, amely új (ideiglenes) egyensúly kialakítására törekszik"*. Mindebből következik, hogy *„a vezetők ideiglenes egyensúlyteremtő illetve egyensúlybontó tevékenysége adja a politikai folyamat dinamikáját."*[35]

A schumpeteri értelemben vett kombinációalkotás és az új alternatíva létrehozásának logikája ekképpen értelmezhető, a Körösényi által Rikertől átvett manipulációs eszközök példái ezen a logikai kereten belül képesek innovatív megoldást találni a „politikai káoszban". A kreativitás ebben az értelemben is a rendezés művészetét jelenti, vagyis a politikai célok szerint történő strukturálást, mely jelenthet innovációt az ideiglenes egyensúly megőrzésének, vagy egy új egyensúly létrehozásának céljából.

A fentebbi gondolatok arra mutatnak rá, hogy maga a politika mibenléte elválaszthatatlan a kreativitástól. A politikai cselekvést állandó egyensúlyalkotás jellemzi, a politikai cselekvők pedig állandó kihívásokkal szembesülnek, akiknek szituációkhoz kell igazodniuk, célokat kell megfogalmazniuk – az ezen a területen tanúsított magatartásokban, a habitusban, mérsékletben pedig különbségek fedezhetők fel.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

[1] Hayek, Friedrich A.: *„Miért nem vagyok konzervatív?"* In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Atlantisz, 1992, Budapest, 149–171. [Hayek 1992], 150–151.
[2] Hayek 1992, 151–155.
[3] Hayek 1992, 159.
[4] Kirk, Russell: *What Is Conservatism?* In George A. Panichas (szerk.): *The Essential Rus-*

sell Kirk. Selected Essays. Wilmington, 2012, ISI Books, (*second paperback edition*), 4–22. [Kirk 2012a], 42–45.

[5] Kirk 2012a, 43.

[6] Csíkszentmihályi Mihály: *Kreativitás*. Akadémiai, 2008, Budapest [Csíkszentmihályi 2008], 31.

[7] Csíkszentmihályi 2008, 36.

[8] Csíkszentmihályi 2008, 49.

[9] Csíkszentmihályi 2008, 56.

[10] Schumpeter, Joseph A. : *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980, Budapest [Schumpeter 1980], 110–111.

[11] Schumpeter 1980, 112.

[12] Csíkszentmihályi 2008, 14.

[13] Csíkszentmihályi 2008, 14.

[14] Schumpeter 1980, 113.

[15] Schumpeter 1980, 112.

[16] Schumpeter 1980, 113.

[17] Schumpeter 1980, 113.

[18] Schabert, Tilo: *Boston Politics. The Creativity of Power*. 1989, De Gruyter Studies. [Schabert 1989], 1. és Schabert, Tilo: *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Századvég, 2013, Budapest [Schabert 2013], 184.

[19] Schabert 1989, 1–5.; Schabert 2013, 25.

[20] Schabert 2013, 177.

[21] Schabert 2013, 26.

[22] Schabert 1989, 141–142.

[23] Schabert 1989, 141–142.

[24] Palonen, Kari: *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika története*. L'Harmattan, 2009, Budapest [Palonen 2009], 127–148, 290–291.)

[25] G. Fodor Gábor: *Kormányzás/tudás*. Századvég, 2008, Budapest [G. Fodor 2008], 29.

[26] Palonen 2009, 133.

[27] Palonen 2009, 135–140.

[28] Riker heresztetika-fogalmát átvéve értelmezte Körösényi a politikai szereplők jelentőségét a politikai folyamatokban: *„A heresztetika* célja a politikai helyzetek strukturálása, manipulációja. Ellentétben a retorikával, a politikailag kívánatos eredményt nem elsősorban az állampolgárok politikai preferenciáinak a megváltoztatása (meggyőzés, befolyásolás) révén, hanem a választási helyzet strukturálása, manipulálása révén kívánja elérni." Riker, H. William: *Political Theory and the Art of Herestics*. In: Ada W. Finifter (ed.), *Political Science: The State of the Discipline*. The American Political Science Association, Washington D.C., 1983. 47–67.

[29] Körösényi András: *Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. Politikatudományi Szemle*. 2009/3., 33–56. [Körösényi 2009], 53.

[30] Körösényi 2009, 33.

[31] Körösényi 2009, 36.

[32] Körösényi 2009, 54. Az egyensúly-fogalom alatt olyan állapotot ért a szerző, *„amelytől az adott feltételek között már a szereplőknek (vagy azok többségének) nem érdeke eltérni"*.

[33] Körösényi 2009, 34.

[34] Körösényi 2009, 34.

[35] Körösényi 2009, 40–41.

VÁLTOZÓ ERŐTÉRBEN – TÖRÖKORSZÁG A VÁLASZTÁSOK UTÁN

1. rész

Perge Péter

Gyakran találkozunk a híradásokban a civilizációk metszéspontjában fekvő közel-keleti területtel szimbolikus vagy kézzelfogható geopolitikai, stratégiai és gazdasági kérdések kapcsán. A térségben zajló – súlyos emberáldozatokat követelő – hatalmi átrendeződés csak fokozza az érdeklődést. Az Európával talán legszorosabb történelmi, kulturális és gazdasági kapcsolatokat ápoló Törökország helyzetét már csak azért is fontos áttekinteni, hiszen az ezredfordulóval kezdi visszanyerni regionális és világpolitikai presztízsét.

Az Oszmán Birodalom romjain létrejövő Török Köztársaságot 1923. október 29-én kiáltották ki Anatólia szerény méretű városában, Ankarában. Ez az időpont – két rövid alkotmányos időszaktól eltekintve – politikai értelemben cezúrát jelent a történelmükben. Addig azonban rögös volt az út. Az első világháború kitörésekor az ország már négy éve háborúban állt: először Olaszországgal (1911–1912), majd az újonnan született balkáni államokkal (1912–1913). 1911 és 1923 között az ország vallási, etnikai térképe is megváltozott. A balkáni háborúk hatására muszlimok millió hagyták el szülőföldjüket, hogy életüket muszlim környezetben, Anatóliában folytathassák. Ezzel párhuzamosan, a birodalom keresztény lakossága új államokba került, vagy atrocitások, kitelepítések, lakosságcserék eredményeként volt kénytelen új hazát találni. 1923-ra az egykor sokszínű Oszmán Birodalom helyén egy, az anatóliai törökséget nagyjából határain belül tudó, túlnyomó többségében török és szunnita (hanafita) muszlim lakosságú ország jött létre.

A külpolitikai események belpolitikai változásokat is hoztak. A Musztafa Kemal nevével fémjelzett időszakban (1923–1938) a török társadalom jelentős, és felülről irányított reformok hatása alá került, amelyek vallását, történelmi identitását, nyelvét, öltözködését alapjaiban érintették. Akkor – a térségben nem egyedülálló módon – mindez egypártrendszeri struktúra keretében valósult meg. E berendezkedés sok próbát kiállva, Atatürk halála után 12 évvel, 1950-ben változott meg. A hidegháború kezdeti időszakában Törökország a NATO-hoz csatla-

kozott (1952), és katonai értelemben a demokratikus államok szövetségese lett. Belpolitikai viszonylatban viszont nem kezdődött békés fejlődés, hiszen 1952 és 1997 között négyszer is – 1960-ban, 1971-ben, 1980-ban és 1997-ben – a katonaság vette magához a kezdeményezést. A polgárháborús helyzetig élezett belpolitikai szembenállások hátterében legtöbbször az ország szuverenitásának kérdése állt. A katonai erő alkalmazásától sem visszariadó meghatározó belső kezdeményezések legtöbb esetben az Egyesült Államok hallgatólagos, vagy aktív támogatását élvezték. A NATO nem engedhette meg magának, hogy a Közel-Kelet térségében a Szovjetunió köré emelt biztonsági zóna egyik legfontosabb tagja kiessen a szövetségi rendszerből. Így válik érthetővé, hogy az Egyesült Államokat és a katonai beavatkozásokat ellenző politikai tömörülés egyfajta „nép-nemzeti" felfogást képviselve miért nyúl vissza a vallási hagyományokhoz[1], miközben a nemzeti függetlenséget tekinti fő célkitűzésének.

A 2002-ben kormányra került AKP tehát egy olyan politikai doktrína örököse, amely nem elsősorban a nyugati orientációban látja Törökország érdekét, és amely a nemzeti irányvonal megtartása mellett a vallási örökség letéteményesének tekinti önmagát. Más kérdés, hogy a nyugaton tanult török politikai elit miként tudja érvényesíteni saját akaratát a nemzetközi kapcsolatokban. Törökország ma nem akar az Európai Unió erős tagja lenni, hanem európai támogatással szeretne meghatározó világpolitikai tényezővé válni. Az AKP kormány az 1960-ban kivégzett Menderes, vagy az 1997-ben a kormányzásból katonai nyomásra távozó Necmettin Erbakan szellemi örökösének tekinti magát. Sikeressége – a vallási identitású választópolgárok megszólításán túl – elsősorban a nyugati nyelvezet ügyes használatán, a valós gazdasági sikereken és a hagyományosan erős érdekcsoportok elleni hatékony fellépésen alapul. Kommunikációjával a kormány felszínre hozott korábban tabunak számító kérdéseket. A közintézményekben a fejkendő viselésének megengedése, az ország kurd lakosságának megszólítása, a katonai diktatúrák idejében történt súlyos visszaélések, kínzások beismerése, a nemzeti történelem kényes fejezeteinek – örménykérdés, Szíriával való viszony – átértékelésére tett kísérlet korábban nem volt lehetséges. Európai szemmel nézve Törökország továbbra is felülről irányított, erősen a vezető réteg kénye-kedve szerint működő, centralista és patriarchális állam. Társadalmi berendezkedését tekintve azonban – főleg a térség országaival összevetve – bizonyos kérdésekben rugalmasabb, nyitottabb.

Az intézményesített és földalatti szervezeteket az AKP igyekezett háttérbe szorítani. Elsősorban a hadsereghez való viszonyt érdemes megvizsgálni. A Balyoz, Ergenekon és más neveken ismertté vált, évek

A Román Csarnok a gipszmásolatok elszállítása és a restaurátori felmérés alatt, Szépművészeti Múzeum, 1945. (Régi Szobor Gyűjtemény fotóarchívuma)

óta tartó perek és vádaskodások mögött sok esetben a „mély állam"[2] és a hivatalos szervek közötti harcot lehet felfedezni. Egy olyan országban, ahol 800 ezer–1 millió katona van állományban, és ahol a köztársaság megalapítása is katonai parancsnokok nevéhez fűződik, a hadsereg átalakítása, neves, magas rangú tábornokok, parancsnokok perbe fogása, letartóztatása érzékeny kérdés. A török történelem elmúlt százötven évében a tanult, nyelveket beszélő tiszti réteg nagy szerepet játszott. Az említett perek finoman szólva is súrolják a törvényesség határait, nem beszélve a társadalmi folyamatokra és a kormány ellenzékre tett hatásairól. Az AKP célja, hogy a hadsereget, a kemalista elit egyik legerősebb bástyáját felszámolva a török társadalom kevésbé szekuláris, inkább a vallási hagyományokhoz közelibb arcát mutassa fel.[3] Az Európai Unió viszont támogatta Erdoğanék ezen törekvéseit. Nyugatról nézve ugyanis nem elfogadható, hogy az alkotmánybírák között és a nemzetbiztonsági tanácsban „bérelt" helyekkel rendelkező hadsereg kénye-kedve szerint oszlat fel pártokat, vagy szól bele a politikába.

Az AKP a hadseregen kívül egy kevésbé szembetűnő, egykori szövetséges erőcsoporttal is érdekellentétbe került. Fethullah Gülen hitszónok, imám Hizmet elnevezésű mozgalma az 1960-as évek végén

jött létre. Izmirből kiindulva nemcsak Törökországban, de az egész nyugati féltekén jól működő, magas szintű oktatást biztosító intézményrendszert, médiabirodalmat és üzleti érdekek mentén létrejött csoportosulásokat hozott létre. A Hizmet szellemiségére jellemző, hogy stílusában nem a klasszikus értelemben vett iszlám fundamentalizmushoz, hanem a nyugati egyházak által is gyakran hangoztatott vallás- és kultúraközi párbeszédhez áll közelebb. Célja, hogy a felvilágosodást egyfajta humánus keretrendszerben kibékítse a jámbor vallásossággal. A mozgalom egyik szimbóluma a nur, vagyis a fény, de a nacionalizmus is részét képezi Gülen szellemiségének.[4] A mozgalom nyugati percepciója általában pozitív, a Gülen által képviselt felfogáshoz – bármit jelentsen is az – gyakran társul a „jó", vagy a „mérsékelt" iszlám fogalma. A mozgalom és az ilyesfajta vallási irányzatok felszínre kerülése nem új keletű Anatóliában, hiszen a szúfizmus már évszázadok óta szerves részét képezi az anatóliai kultúrának.

Az utóbbi években Erdoğan és Gülen viszonya látványosan megromlott. A hatalmi harc egyik legszembetűnőbb megnyilvánulása 2013 decemberében kezdődött. December 17-én a közvéleményt sokkoló korrupciós botrány eredményeként 49 embert, köztük három minisztert tartóztattak le a hatóságok. A politikai botrány, a letartóztatások és kivizsgálások sokasága jelezte: bár az AKP otthon masszív szavazói bázissal bír, a belpolitikai hegemóniája nem feltétlenül törvényszerű. A „mély állam" elleni harc mellett ugyanakkor több olyan baklövést is elkövetett a kormányzó párt, melyek után – rontva a közhangulaton – magyarázkodásra kényszerült. Gondolok itt elsősorban a 2013-as Gezi parki incidensre, a 2014 májusában Soma városában bekövetkezett, mintegy 300 áldozatot követelő bányarobbanás kezelésére, vagy a több mint 1 milliárd 370 millió török lírából felépült elnöki rezidencia, az Ak Saray költségeivel kapcsolatos megnyilatkozásokra.

Ugyanakkor a gazdasági eredmények növelték a párt népszerűségét. 2002 után a török gazdasági teljesítmény meredeken ívelni kezdett. 2014-ben a 800 milliárd dolláros GNP-vel az ország a világ 18. legnagyobb gazdaságával rendelkezett. 2002 és 2011 között a török gazdaság átlagosan 6 százalékos növekedést tudott felmutatni.[5]

Az AKP 12 év kormányzás után is esélyesként indult neki a választásoknak. A legnagyobb kérdés az volt, hogy a legújabb kurd párt, a HDP (Népek Demokratikus Pártja) bejut-e a nemzetgyűlésbe, illetve, hogy az AKP – Recep Tayyip Erdoğan köztársasági elnök nem titkolt szándékának megfelelően – kellő felhatalmazás birtokában képes lesz-e elnöki rendszert bevezetni. Harmadik tényezőként meg kell említenünk, hogy az Ankara által követett külpolitikai irányvonal Törökországon belül is megosztotta a társadalmat. A hivatalos számok

szerint mintegy 2 millió – valójában 3-4 millió – szíriai, iraki menekült megjelenése feszültséget okozott az országban.

A HDP és általában a kurd pártok történetéhez hozzátartozik, hogy a 10 százalékos parlamenti küszöböt még egyiknek sem sikerült átlépnie. A gyakorlat az volt, hogy a kurdok lakta területeken általában független jelöltek indultak el és jutottak be a medzsliszbe, hogy aztán parlamenti frakciókat alapítva képviseljék a választókerületüket. A júniusi választások eredményeként a párt történelmi sikert könyvelhetett el, hiszen a szavazatok 13 százalékával bőven a bejutási küszöb fölé ért. A pártot célkitűzései alapján általában a „baloldali", „kurdbarát" jelzővel szokták illetni. Alapszabálya szerint a HDP eltökélt az *„antidemokratikus politikai rendszer"* elleni harcban, ahol szívesen lát az *„elnyomott, semmibe vett, a természetért, az állatok jogaiért [...], a szabadság, egyenlőség, béke és igazságosság"* zászlaja alatt gyülekező minden választópolgárt.[6] A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a párt társelnökének – Selahettin Demirtaştnak – testvére hol az északiraki hegyekben vív fegyveres harcot a török hadsereg erőivel, hol Észak-Szíriában tűnik fel az Iszlám Állam[7] elleni harcokban. További érdekesség, hogy a párt színeiben a PKK (Kurd Munkáspárt) egykori vezetője, Abdullah Öcalan unokahúga, Dilek Öcalan is bejutott a parlamentbe. Összefoglalva: a párt a törökországi kurdok legnagyobb politikai pártja, amelynek nemcsak kurd, de döntő többségében marginális társadalmi csoportokat is sikerült megszólítania.

A HDP és a törökországi kurd erők politikai sikere az AKP kurdpolitikáját is más megvilágításba helyezte. A kormánypárt által kezdeményezett, çözüm süreci néven ismertté vált békefolyamat lényege ugyanis az volt, hogy a kurd kisebbségnek juttatott politikai és közösségi jogok (kurd nyelvű állami csatorna, rádió engedélyezése, a kurd nyelv megjelenése a felsőoktatásban stb.) szélesítéséért cserébe a PKK fegyveresei kivonulnak az országból. A békefolyamat keretrendszerében kulcsszerepet játszik a HDP PKK-hoz való viszonya. A HDP többnyire tagadja, hogy ők lennének a PKK politikai szárnya, ám ezt a védekezési alapot gyengítik a már említett részletek, és például az, hogy a HDP választási dala a PKK himnuszának zenéjére íródott.

A török parlament másik két pártja, a Köztársasági Néppárt (CHP) és a Nemzeti Cselekvés Pártja (MHP) 26, illetve 12,4 százalékos eredménnyel a második, illetve a harmadik helyen végzett a választásokon. A CHP magát Musztafa Kemal Atatürk és az általa képviselt politika[8] letéteményesének és folytatójának tekinti. Szándéka a szekuláris berendezkedés megóvása, a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása és az ország integritásának, a nemzeti egységnek a megőrzése.[9] A CHP általában a törökországi szekuláris állam híveinek, a nyugatos

Freibergi Aranykapu, gipszmásolat. Román Csarnok, Szépművészeti Múzeum, 2015. (Régi Szobor Gyűjtemény fotóarchívuma)

gondolkodású csoportok pártjának számít. Ám ez sokáig nem jelentett EU-pártiságot. A CHP álláspontja szerint a jelenlegi török kormány miatt *„Törökország megszűnt a térségben példamutató államnak lenni"*, és a transz-atlanti, kaukázusi és közép-ázsiai térségtől elfordulva magára maradt konfrontatív politikájával. Olvasatukban az AKP „szektariánus" politikája a szomszédos országokkal való kapcsolatok megromlásához vezetett.

A pártot 2010 óta vezető Kemal Kılıçdaroğlu a súlyos történelmi örökséget viselő, főleg kurdok által lakott Tunceli megyéből származik. A pártot körülvevő, Közép-Európából nézve kellemesnek tűnő politikai, ideológiai háttér azonban az utóbbi másfél évtizedben kimerülőben, és a magát szociáldemokratának feltüntető pártnak nem sok igazodási pontja van az európai balközép politikai erőkhöz. A CHP 2002 utáni kudarcsorozatának sok oka lehet, de egyet ki kell emelni. Úgy tűnik, az atatürki modell és társadalmi vízió az ország lakóinak többsége számára már nem fogadható el kritika nélkül. Ugyanis 2002

óta úgy van hatalmon egy, a valláshoz, az oszmán múlthoz pozitív módon viszonyuló párt az ország élén, hogy azt sem a hadsereg, sem pedig az ellenzék nem képes leváltani. A Török Köztársaság történelmében ilyenre nem találunk példát, hiszen Adnan Menderest elnököt tízéves kormányzásának végén, 1961-ben a hadsereg felakasztatta. A CHP szavazóbázisa manapság az ország nyugati, dél-nyugati, tengerparti sávjára (İzmir, Aydın, Muğla, Edirne, Tekirdağ stb.) és Izmir, Isztambul valamint Ankara nagyvárosaira korlátozódott.

A Nemzeti Cselekvés Pártja (MHP) az úgynevezett milli irade vagyis a „nemzeti akarat" keretein belül képzeli el a helyes utat. A MHP és politikai előképei a török nacionalizmus birodalmi elképzeléseit fogalmazzák meg. Felfogásuk szerint a török és turáni népek a világtörténelem legnagyobb szereplői közé tartoznak, ezért erősen szorgalmazzák a közép-ázsiai török testvérnépekkel való gazdasági, kulturális és politikai kooperáció minden formáját. A párt szellemi elődei a '60-'70-es években az erőszakos eszközöktől sem riadtak vissza. Sokszor vettek részt – rossz nyelvek szerint egyes külföldi titkosszolgálatok hathatós támogatásával – pogromokban, véres konfliktusokhoz vezető provokációkban és emberáldozatokat követelő egyetemi összecsapásokban.[10] Az MHP bástyáit hagyományosan a nyugat-törökországi, égei-tengeri régió nagyobb városai (Balıkesir, Bursa), az északkeleti régió egyes vidékei (Erzurum, Iğdır), valamint a déli végek (Osmaniye) alkotják.[11] A párt a '70-es évektől kezdődően sikerrel ötvözi a török faji gondolatot és az iszlámot mint politikai áramlatot, amely nem új keletű: a török nacionalizmus kialakulásakor az európai értelemben vett nemzeti gondolat sokáig kéz a kézben járt az iszlám egyes elemeinek a megőrzésével és megerősítésével. Az „európaizálódás" és az „iszlamizálódás" jelmondata hosszú ideig jól megfért egymás mellett.[12] A legutóbbi választásokon elért 12,4 százalékos eredménnyel a párt nem okozott különösebb meglepetést, hiszen szavazóbázisának egy része minden bizonnyal átszavazott az AKP-re.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

[1] Érdemes ezzel kapcsolatban Necmettin Erbakan néhány beszédét felidézni. Az egykori miniszterelnök szívesen hivatkozott a „cionista tengelyre" és a Törökország mozgásterét szűkítő amerikai szövetségre. Nem meglepő tehát, hogy Erbakan egyik első hivatalos külföldi látogatása a Mu'ammar Qaddāfī Líbiájába vezetett. A látogatás egyébként óriási nemzetközi és belföldi botrányt kavart, hiszen Qaddāfī nyíltan kifejtette, hogy a kurdok önállósági törekvése elé nem szabad akadályokat gördíte-

ni. Jól szimbolizálva a helyzet fonákságát, a kínos helyzetbe került Erbakan a „kurd testvérekre" hivatkozva kijelentette: „Törökországban nincs semmiféle kurd-kérdés, mindössze terrorizmusról beszélhetünk."

[2] Derindevlet – a fogalom az olyan szervezetekre és titkos csoportokra értendő, melyek tevékenységüket sok esetben az állami szervekbe beépülve, a hatalom ellenében, pontosan a nemzeti és államérdekre hivatkozva próbálják érvényesíteni. A Balyoz- és az Ergenekon-perek esetében az állam a hadsereg kemalista szárnyával került szembe. Ugyanakkor, a 2013 decemberében kirobbant korrupciós botrányok hátterében például a kormány az AKP-hez sokáig közel álló, a pártpolitikai sikereiben jelentős szerepet vállaló, Fethullah Gülen által vezetett ún. Hizmet-mozgalom tevékenységét véli felfedezni.

[3] http://www.atilimhaber.org/2014/09/05/davutoglu-ve-yeni-osmanliciligin-iflasi/ Ez a politika Yeni Osmanlıcılık néven vált ismertté a török belpolitikában. A szellemiség lényege, hogy külpolitikai téren Ankara a lehető legnagyobb mértékben terjessze ki gazdasági, politikai és szociális kapcsolatait azokon a területeken, melyeken egykor az oszmán állam gyakorolta a fennhatóságot. Belpolitikai vonatkozásban ez egy olyan új nemzedék felnevelését tűzte ki céljául, amelyik a török nacionalizmust nem háttérbe szorítva igyekszik magáévá tenni az iszlám kulturális szerepét.

[4] Ahmed Kalkan előadása: https://www.youtube.com/watch?v=uvZW7a63Cok. Gülen mozgalmával kapcsolatban szokás a muszlim kálvinizmus fogalmát is emlegetni. Bővebben lásd Szigetvári Tamás: *Az iszlám jelenléte a török gazdaságban*. In: Világgazdasági Kutatóintézet. *Műhelytanulmányok*. 2008. augusztus, 79. szám.

[5] http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelismeler.tr.mfa

[6] http://www.hdp.org.tr/parti/parti-tuzugu/10

[7] DawlaIslāmiyyafīl-'Iraqwaš-Šām – Iszlám Állam Irakban és Szíriában.

[8] A Köztársasági Néppártot manapság európai értelemben a balközép pártokhoz sorolják. Az Atatürk által meghonosított politika alappilléreit – köztársasági eszme, nacionalizmus, népiség, etatizmus, szekularizmus, forradalmiság – azonban érdemes a kilencven, száz évvel ezelőtti történelmi közeg keretei között értelmezni.

[9] http://www.chp.org.tr/Assets/dosya/chp-tuzugu-2015-01-12.pdf

[10] 1978-ban Çorum és Kahramanmaraş városaiban például a nacionalista erők véres összetűzésbe keveredtek a helyi alevi kisebbséggel. A pogromok sok esetben vallási színezetet nyertek, hisz a szunni közösségek egy akkoriban közkedvelt jelszóval – *„ha vérünket hullatjuk is, a győzelem akkor is az iszlámé"* – vonultak utcára.

[11] http://www.milliyet.com.tr/secim/2015/mhp-parti-detay/

[12] Bővebben lásd Hüseyinzade Ali vagy Ziya Gökalp írásait.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM KÖZÉPKORI ÉS RENESZÁNSZ GIPSZGYŰJTEMÉNYE

Bognár Zsófia – Rózsavölgyi Andrea

Az alábbi tanulmány a budapesti Szépművészeti Múzeum középkori és reneszánsz gipszmásolatokat tartalmazó gyűjteménye kialakulásának és történetének rövid áttekintésére vállalkozik. Bemutatja, hogy a gyűjtemény hogyan kapcsolódott az európai és egyesült államokbeli hasonló gipszgyűjtemények jellegéhez, felépítéséhez, kik és miért szorgalmazták létrejöttét, milyen elképzelések, hatások érvényesültek a koncepció kialakításakor, a kiállítások létrehozásakor. Végezetül pedig kitér a gyűjtemény sorsának 1945 utáni alakulására is.

A téma aktualitását az adja, hogy az akadémiákon, egyetemi gyűjteményekben, múzeumokban őrzött gipszmásolat-gyűjtemények az elmúlt időszakban ismét a művészettörténeti érdeklődés középpontjába kerültek. Önmagában a múzeumi környezetben kialakuló gipszgyűjtemények modern kori története leválik a művészeti akadémiákon már évszázadokkal korábban, kizárólag oktatási és másolási célokkal létrejövő gipszkollekciók történetéről. A 19. század második felében egyre szigorúbb szakmai kritériumok alapján létrejövő szépművészeti és iparművészeti múzeumokban a gipszkollekciók funkciója egy-egy korszak minél teljesebb művészettörténeti anyagának bemutatása volt a nagyközönség számára. A középkori és reneszánsz gipszmásolat-gyűjtemény és létrejötte magyar múzeumi környezetben unikálisnak számított.

Jelenleg azonban nemcsak történeti dokumentumértéke van e gipszgyűjteménynek, hanem az egyes darabok esztétikai értékkel bíró művészeti alkotásoknak számítanak világszerte. Az antik remekműveket felsorakoztató másolatgyűjteményekhez képest kevéssé ismertek a középkori és reneszánsz gipszgyűjtemények, melyek ebben a formában csak a 19. század vége felé jelentek meg világszerte.

Michelangelo: A kentaurok csatája, gipszmásolat. Őrzési hely: Kecskemét, Tudomány és Technika Háza. (Fotó: Szépvölgyi Katalin)

Nemzetközi kapcsolatok és minták

A 19. század második felének egyik legaktívabb múzeum- és gyűjteményszervező alakja a német származású Wilhelm von Bode volt. Életműve kapcsán kevéssé ismert, hogy az 1870-es évektől milyen jelentős szerepet játszott a szakmai alapon kialakuló gipszkollekciók kánonjának elterjedésében. A középkori és reneszánsz gipszgyűjtemény, Bode közreműködésével az 1880-as évekre a legnagyobb másolatgyűjteménynyé vált.[1] Bode nevéhez fűződik továbbá az olasz kormány nemzeti műemlékek védelmére bevezetett másolási tilalmának feloldása is – amely felgyorsította az európai múzeumok által áhított reneszánsz műalkotások másolatainak szétterjedését, és a milánói, római, firenzei *formatore*-műhelyek iparszerű, nagyobb mértékű termelését. Ilyenek voltak Carlo Campi milánói, Gherardi római vagy Giuseppe Lelli firenzei manufak-

Michelangelo: Taddei Madonna, gipszmásolat. Őrzési hely: Kecskemét, Tudmonány és Technika Háza. (Fotó: Szépvölgyi Katalin)

túráiból származó, katalógusból rendelhető alkotásai. Valamint ilyen volt az 1819-ben létrehozott, a berlini múzeumhoz 1830-ban hozzárendelt gipszöntőműhely is, mely ugyancsak lehetővé tette Európa-szerte az azonos gipszöntvények felbukkanását egy-egy gyűjteményben.[2]

Fontos hozzátenni, hogy bármilyen nagy számban is készítette a császári öntőműhely a gipszeket, Bode gipszekhez való hozzáállása, velük kapcsolatos értékítélete mindvégig ambivalens maradt, melyet a *Mein Leben*[3] egyik keserű visszaemlékezése is tükröz. Bode ebben sajnálkozva említi, hogy a múzeumgyarapítás hőskorában, egyik angliai körútján lehetősége lett volna jóval áron alul hozzájutnia Sir Thomas Lawrence híres Michelangelo- és Raffaello-rajzaihoz, ám kérését a legfelsőbb minisztériumi szinten elutasították: a kívánt összeget ugyanis klasszikus gipszmásolatok beszerzésére különítették el.[4]

Magyarországon az egyik legtöbb darabot számláló és legjobb állapotban fennmaradt középkori és reneszánsz másolatokat is tartalmazó gipszgyűjtemény a Szépművészeti Múzeumban található. A Szépművészeti Múzeum épületét, szervezeti felépítését és szakmai koncepcióját kidolgozó, gyűjtési profilját meghatározó szakemberek (Térey Gábor, Rauscher Lajos és Kammerer Ernő) 1897-ben hatvanöt európai múzeumot és kiállítóteret látogattak meg, hogy az 1896-ban alapított és a hamarosan felépítendő múzeumhoz példákat keressenek.[5] Ezek közül a múzeumok közül a legjelentősebb gipszgyűjtemények – melyek a budapesti gipszmásolat-gyűjtemény közvetlen példái, párhuzamai, előzményei – olyan intézményekben jöttek létre korábban, mint például a fent említett berlini gyűjtemény, a londoni South Kensington Museum (ma: Victoria and Albert Museum), a párizsi Palais du Trocadéro, vagy a New York-i Metropolitan Museum.

Berlin mellett a másik, középkori és reneszánsz másolatgyűjtemények kánonját alapjaiban meghatározó múzeum a londoni South Kensington Museum volt (ma Victoria and Albert Museum). Saját öntödével soha nem rendelkezett, bár napjainkig a legjelentősebb gipszegyüttest birtokolja. Az intézmény hőskorában, a 19. században népszerű *Gothic Revival* zászlóvivője, John Charles Robinson[6] és az itáliai útját követően a reneszánsz művészet felé forduló Henry Cole működése hívta életre a Victoria and Albert Museum külön szárnyában máig látható középkori és reneszánsz másolatgyűjteményét. Cole másik nagy érdeme, hogy 1867-ben életre hívta a *The Convention for Promoting Universal Reproductions of Works of Art for the Benefit of Museums of All Countries* intézményét. Az Európa tizenöt uralkodója, arisztokratája és legnagyobb magángyűjtője által aláírt egyezmény egyfajta „csereszerződés" volt, melynek értelmében gipszmásolatokat cserélhettek és önthettek szabadon egymás műtárgyairól múzeumok, gyűjtemények. Ez a mesterművek egyfajta kánonját is magával hozta szükségszerűen: innen eredeztethető a 19. század végi nagyobb gipszgyűjtemények hasonlósága.[7]

Sajátos helyet foglal el a korabeli középkori és reneszánsz alkotások másolataiból álló gipszgyűjtemények között a Palais du Trocadéro nyugati szárnyában, 1882-ben megnyíló Musée de Sculpture Comparée, melynek létrejötte egyetlen célt kívánt szolgálni: a francia középkori szobrászat és az antikvitás párhuzamba állításával a nemzeti művészet legitimizációját. Az ötlet szülőatyja Eugéne Viollet-le-Duc volt, aki 1855-ben javaslatot nyújtott be egy, a legjelentősebb francia középkori építészeti és szobrászati emlékeket bemutató múzeum létrehozására. Viollet-Le-Duc gipszgyűjteménye-

zési tervezetét 1879-ben fogadta el Jules Ferry művelődési miniszter. A Trocadéro pincéjében működő öntőműhely azonban hamarosan megsokszorozta a gyűjteményt. A legjelentősebb növekedés Camille Enlart igazgatósága (1903-1927) alatt következett be, akinek igazgatói regnálása végén a múzeumban közel hétezer, főként francia eredetiről készült másolatot őriztek.[8]

Amerikában az állami múzeumalapítás hőskora az 1874–1914 közötti időszak – Allan Wallach szavaival élve – a „másolatok kultúrájának" („*cast culture*") kora volt, ugyanis ekkoriban az ottani múzeumi gyűjtemények számottevő része gipszalkotásokból állt. Az amerikai művészeti múzeumok története 1900 előtt tulajdonképpen nem más, mint a gipszmásolat-gyűjtemények története.[9] A múzeumok közül az 1805-ös alapítású bostoni Athenaeum[10] volt az első, mely az 1870-es évek végére, a South Kensington mintái alapján nagy gipszgyűjteményt hozott létre. 1895-re jelentős gipszgyűjteményekkel rendelkezett már a New York-i Metropolitan, a washingtoni Corcoran Gallery és a philadelphiai Academy of Fine Arts is. Ám ezek a gyűjtemények amilyen gyorsan létrejöttek, olyan hamar kerültek szembe az anakronizmus vádjával. A Metropolitan életében Pierpont Morgan 1904-es érkezésével változott meg a gyűjteményezési politika az eredeti művek megszerzésének irányába. A művészeti múzeumok hirtelen váltását olyan, az európai műpiacot is meghatározó személyek felbukkanása is meggyorsította, mint a Berenson házaspár, Joseph Duveen, vagy Isabella Stuart Garden.[11] A „gipszkor" végét igen találóan festi le a Bostonban 1895 és 1909 között kirobbanó, a másolatok az új múzeum épületében való elhelyezése körüli vita („*battle of the casts*").

A budapesti Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteményét azokban az években kezdték el megrendelni és felállítani, amikor Európa és Amerika nagy múzeumaiban már erős támadások érték a gipszmásolatokból álló kiállításokat, és megkérdőjeleződött múzeumi kiállíthatóságuk is. A Szépművészeti anyagával párhuzamosan alakult, ugyancsak megkésve a moszkvai Puskin Múzeum másolatgyűjteménye. A múzeum létrejötte a mecénás Jurij Sztefanovics Nechajev-Maltsov, az egyetemi professzor Ivan Tsvetayev és az építész Roman Klein közös munkájának volt köszönhető. Mivel az alapítók szándéka szerint elsősorban az egyetemi oktatás szolgálatába kívánták állítani az intézményt (egyben a nagyközönség számára is nyitottá tenni), így az egyetemesség eszméje legyőzte az eredetiség követelményét. Ma is az alapítók szándékát tükrözi azon elrendezés, mely az épületben két azonos méretű szárnyban mutatja be a gipszek és az eredeti alkotások sorát. Az intézmény 1912-es nyitására az európai művészet (ókori, középkori, reneszánsz) mesterműveinek másolatából álló gipszkollekció teljesen elkészült.[12]

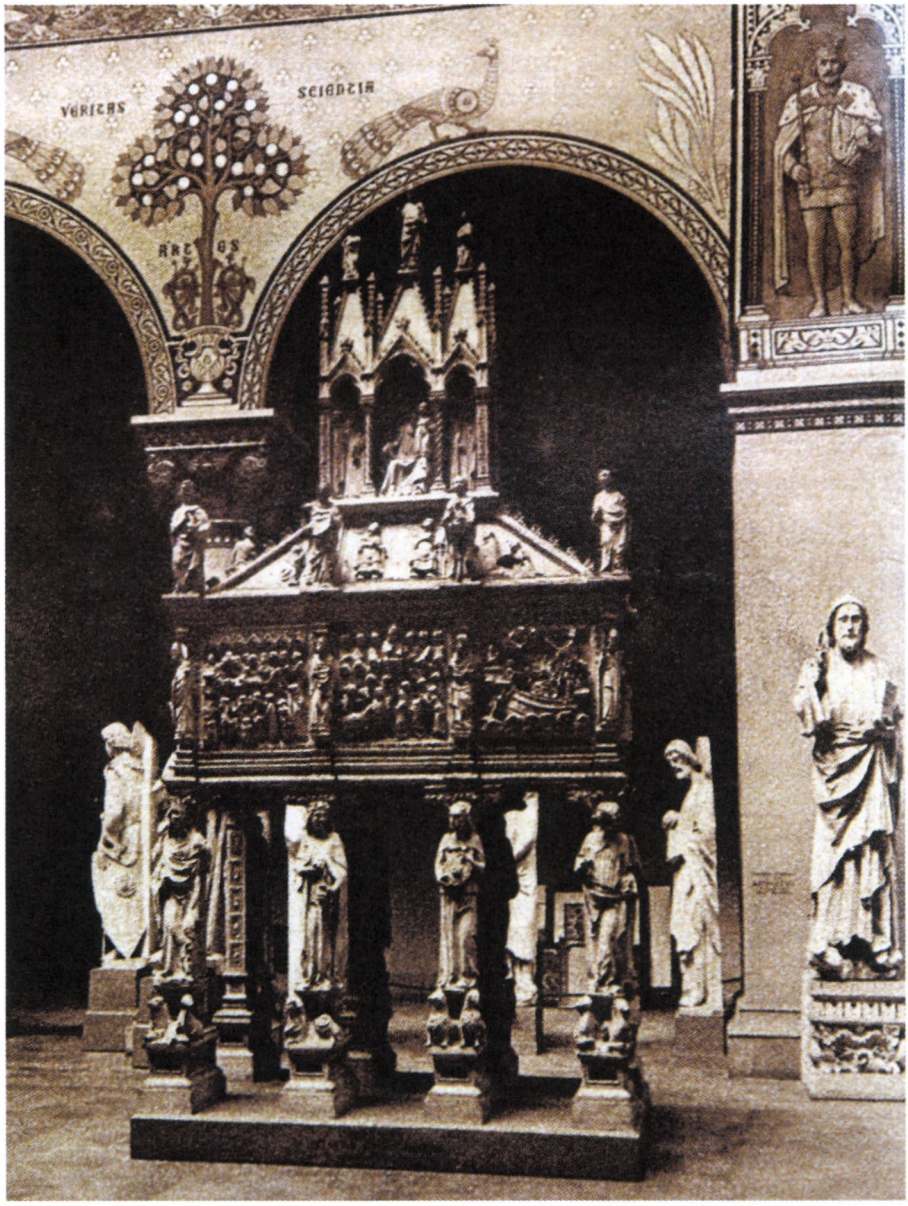

Szent Péter vértanú síremléke (Sant'Eustorgio), Román Csarnok, Szépművészeti Múzeum. (Fotó: Pesti Napló, 1927. február 6.)

Ebbe a folyamatba illeszkedik szervesen a Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteményeinek kialakítása is. Az Országos Képtár igazgatója, Pulszky Károly 1894-ben íródott Szépművészeti Múzeum-koncepciójában, majd Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter 1900-ban

megjelent *Jelentésében* alapvetően ugyanúgy írták le a jövőbeli szobor-gyűjteményt. Mindkét elképzelés szerint a gyűjteménynek a szobrászat történetének és fejlődésének bemutatására is kell törekednie, a kezdetektől a 19. századig. Miután ez eredeti alkotásokon keresztül nem történhetett meg, a hiányt gipszöntvényekkel kívánták pótolni. *„Mert ezen osztály, ha egyszer teljes lesz, másolatokban és eredetiekben a szobrászat fejlődését a legősibb emlékektől a görög, római művészeteken át, az ókeresztény, román, góth, renaissance, újabb időkön keresztül napjainkig fogja mutatni, az építészet pedig részint oly minőségben, mikor az a plastika kiegészitő részét képezi, decorativ és constructiv elemeiben, másolatok, modellek és felvételek alakjában, szintén egész fejlődésében találandja sorozatos bemutatását jellegzetes alkotásaival."*[13]

A Szépművészeti Múzeum középkori és reneszánsz gipszgyűjteménye

Pulszky Károly 1894-es Szépművészeti Múzeum-koncepciójában – meglehetősen szokatlan módon a század vége felé – nem választotta külön az eredeti műalkotások és a másolatok bemutatását egymástól, legfontosabbnak a plasztika történetét teljességében bemutató kollekció létrehozását tartotta. Az eredetik és a gipszmásolatok problematikája azonban hamarosan gyakorlati oldalról is megmutatkozott: ugyanis nem konkrét alkotások számára készült, hanem egy folyamatosan bővülő, univerzalitásra törekvő Szépművészeti Múzeum ideálterve volt az, amelyet az építész, Schickedanz Albert, a Hősök terén 1906-ra megvalósított. Ezért a múzeum a későbbiek során folyamatosan helyszűkével küzdött. Wlassics Gyula 1900-as, a tervek és az építkezés, valamint a gyűjtés folyamatáról szóló jelentése még bizakodó: a tervezett helyiségek térfogatát elegendőnek tartotta a műalkotások befogadására és jövőbeni gyarapodásukra.[14] A jelentésben négy csarnok terve rajzolódott ki, melyekben a kora középkortól a barokk korig került volna bemutatásra az egyetemes és magyar szobrászati anyag, eredetik és másolatok egyaránt. Wlassics írásában azt is meghatározta, hogy mely alkotások másolatának megszerzése szükséges, melyekből számos darab a későbbiek során ténylegesen megrendelésre került, mint a dijoni *Mózes-kút*, a freibergi *Aranykapu*, „faragványok" a bambergi dómról, *Gattamelata* és *Colleoni lovas szobra*.[15]

A Szépművészeti Múzeumban a korabeli szokás szerint, a földszinti nagy csarnokok és termek az egyetemes és magyar szobrászati anyag bemutatására készültek. A gipszeknek és szobroknak szánt terek nagy része 1906-ban megnyílt,[16] de szinte még üresen, kiállítási tárgyak nélkül.[17] Megjegyzendő, hogy nemcsak a csarnokokba, hanem a két belső udvarba is kerültek később gipszmásolatok.[18]

Gattamelata szobra, Román Csarnok, Szépművészeti Múzeum.
(Fotó: Pesti Napló, 1927. február 6.)

A Barokk Csarnokról eddigi ismereteink szerint nem maradt fenn korabeli fotó vagy dokumentum, hogy milyen alkotásokat és hogyan állítottak ki benne, nem tudjuk – de megjegyzendő, hogy barokk és 18. századi alkotásról gipszmásolat végül nem készült.

A Márvány Csarnokról egy 1912-13 körül készült színezett fotót ismerünk, melyen Luca della Robbia firenzei *Énekeskarzata* látható a terem tengelyében, a hatalmas ajtó felett.[19] A karzat az építészeti tér elemeként funkcionált, míg a padlón antik, középkori, reneszánsz és modern alkotások másolatai kaptak helyet – így itt a művészeti korok egymásmellettisége is megfigyelhető.

A Reneszánsz Csarnokba szánt gipszek elhelyezésére a századforduló környékéről fennmaradt az egykori igazgató, Térey Gábor tervezete. A csarnok berendezésére és megnyitására 1908-ban került sor. A Reneszánsz Csarnok közepén Colleoni monumentális lovas szobrának másolata állt[20], mely egy 1913-ból való fotón is szerepel. Körülötte reneszánsz kori másolatokat[21] helyeztek el, többek között Duccio, Rossellino, a Robbia-műhely, Andrea Bregno, Lorenzo Ghiberti, Nanni di Banco, Brunelleschi, Donatello, a Pisanók vagy Matteo Civitali egy-egy fő művét. 1913-ban nyílt meg a Michelangelo-terem is, melyben kizárólag a firenzei mester alkotásainak másolatai kaptak helyet (többek között a Medici-síremlék, a Mózes-szobor vagy a vatikáni Piéta).[22]

1906-ban nyitották meg a ma Román Csarnokként emlegetett bal oldali fedett udvart, melyben az építészeti tér, a falképek ikonográfiája és a tervezett szobrászati alkotások (eredetik és másolatok) összefüggő egységet alkottak.[23] A térbe funkcionálisan beillesztett gyűjteményi gipszmásolatok is ekkor kerültek be, épültek egybe a térrel, mint a freibergi *Aranykapu*,[24] a gyulafehérvári oszlopfők, vagy a gyulafehérvári kapu. Az 1956-ban kiadott, a múzeum történetét tárgyaló könyv szerint a berendezett kiállítóteret 1908-ban adták át.[25] 1913-ban készült az a fénykép, melyen antik, késő román kori, gótikus és kora reneszánsz másolatokat összezsúfolva, magyar és egyetemes emlékanyagot egymás mellé állítva láthatók az alkotások: *Gattamelata* szobra, a dijoni *Mózes-kút*, Pisano sienai szószéke, a hildesheimi keresztelőmedence, valamint a Kisszebeni-oltár (ma: Magyar Nemzeti Galéria).[26] A kritika azonban már ekkor hevesen támadta a kiállítóteret: *„így egymás mellé zsúfolva nem mondanak el többet az eredeti szobrokról, mint a herbáriumok lepréselt virágai a természetről."*[27] Sajnos, bár a szándék és a tervezet megvolt, a gipszmásolatokat végül a Román Csarnokban nem sikerült egységesen, a korokat és az egyetemes, illetve magyar anyagot egybefogva bemutatni, inkább esztétizáló elrendezésben, egyfajta atmoszférát hoztak létre. 1913-ban jelent meg a *Nyugat* hasábjain az a kritika, mely a következőkről számol be: *„Nagy vászonfalak, állványok takarják el már néhány esztendeje a Szépművészeti Múzeum termeinek egy részét, csak nagy ritkán, esetleg a vászonfalak hasadékain keresztül láthatja a nagyközönség azt a szakadatlan munkát, mellyel a múzeum gipszöntő mesteremberei a nagy termek padozatát, falait, a művészettörténelem híres szobrainak, domborműveinek másolataival benépesítik. Megnyitják, majd*

ismét elzárják a termeket átjáró folyosókat, toldják, javítják, elhordják a gipszeket, valami titokzatos mechanizmus zárkózottsága, felelőtlen hatalma érzik ki e munkából, áhítatot gerjesztő fensőbbség, amely távol tartja, elriasztja a profán tekintetek tolakodó kíváncsiságát."[28] A gipszmásolatok többszöri rendezése, az újak összerakása után végül 1926-ra valósult meg a Román Csarnok terében a gipszmásolatok átgondolt, korszakokra bontott kiállítása, mely 1945-ig állt. A gipszek új elrendezését Petrovics Elek, a múzeum akkori igazgatója vezetésével Pigler Andor végezte.[29] Bár a méret és az eleve beépített elemek továbbra is gondot okoztak, a rendező elv szerint az egy nemzethez és egy korszakhoz tartozó gipszeket igyekeztek egymás közelében tartani.[30] Ugyanezen vezérelvek mentén kerültek a Román Csarnokba Bamberg, Nürnberg, Strassburg dómjának timpanonjai, oszlopai és egyéb töredékei, Jacopo della Quercia sienai keresztelőkútja, Donatello *Guattemalatája*, Reims monumentális béllet- és *trumeau*-szobrai, a wechselburgi *Kálvária-csoport*, vagy *Ulrich Stifften síremléke*.[31] A termet ekkor átfestették, és a gipszeket feliratokkal látták el. Egy 1927-es fotón jól látszódik az átrendezés eredménye a Román Csarnokban: nyugati részén a műtárgyak racionalizálva, egy korszakot bemutatva jelennek meg: az *Aranykapu* körül, szimmetrikus elrendezésben volt látható a Bernward-oszlop, a hildesheimi keresztelőmedence, a Szent Sebaldus ereklyetartó.[32]

A háború alatt mind a csarnokok tere, mind a másolatgyűjtemény nagy károkat szenvedett, a gyűjtemény mintegy fele elpusztult. 1945-ben a múzeumot ért bombatalálatban a Román Csarnok tetőzete súlyosan megsérült. A háború után ezt a csarnokot mint kiállítóteret végleg bezárták, és raktárként használták. A gipszgyűjtemény és egyben a régi magyar művészeti anyag kiállítása érdekében 1954-ben készült egy felmérés és tervezet a Középülettervező Vállalat részéről.[33] A program célja az volt, hogy a múzeum épülete alatt új tereket hozzanak létre, így biztosítva az anyag raktározását és bemutatását.[34] Sajnálatos módon, a gyűjtemény mégsem került a látogatók elé, hanem száműzték a Román Csarnokba, mely máig nem látogatható.

A gipszgyűjtemény egyes darabjait, együtteseit különböző intézmények kérték és kapták hosszú távú kölcsönbe, vagy letétbe. Így került például 1974-ben Kecskemétre Michelangelo műveinek legtöbb másolata a Tudomány és Technika Házába, míg a magyar anyagot a Magyar Nemzeti Galéria vette át. 1985-ben a Régi Képtár kapta meg a Román Csarnok nagy részét, ahol salgópolc-rendszert építettek a festmények tárolásához, így a gipszek még inkább összezsúfolódtak a földön, illetve a körbefutó faállványzatokon.

Bár többször volt kísérlet a középkori és reneszánsz gipszanyag rehabilitációjára, ez sokáig csak részlegesen valósult meg: néhány, restaurált darabot lehetett csak megtekinteni időszakos tárlatokon, vagy vidéken.

A gyűjtemény életében újabb, perspektivikusabb fejezetet az 1990-es évek hoztak. A gipszek állapota ekkor a szinte teljesen ép, az erősen sérült és a romos tág határai között váltakozott.[35] Az 1999-es „Remekművek alteregói" című időszaki kiállítás hívta fel a látogató közönség figyelmét újra a mellőzött gyűjteményre, mégis még tizenöt évnek kellett eltelnie, hogy sor kerüljön a teljes gipszmásolat-gyűjtemény restaurálására, mely jelenleg óhatatlanul egybeesik a Román Csarnok felújítási munkálataival is. A tervezet értelmében a munkálatok után, 2018-ban a gipszek a komáromi Csillag Erőd kiállítótereibe és a megújuló Szabolcs utcai Restaurálási és Raktár Központ (OMRRK) látványraktárába kerülnének, az antik gipszmásolatokkal együtt. Ezzel a gyűjtemény újra látogathatóvá válik, és méltó módon kerül bemutatásra, viszont történeti kontextusából kiragadva. Ez óhatatlanul felveti a múzeum csarnokainak újraértelmezését, valamint feltételezi eredeti rendeltetésük átalakulását.

A látogatók előtt 2015 telén megnyitották egy estére a Román Csarnokot, így a nagyközönség számára is láthatóvá és érzékelhetővé vált a múlt egy szelete: az ódon helyszín hetven évvel ezelőtti állapotában. Ezután kezdődtek meg a Román-szárny rekonstrukciós munkálatai is és az elszállított középkori és reneszánsz gipszgyűjtemény restaurálása.

Befejező gondolatok

A tanulmány igyekezett érzékeltetni, hogy mennyire sajátos és egyedi utat járt be a Szépművészeti Múzeum közép- és reneszánsz kori másolatokat tartalmazó gipszgyűjteménye az elmúlt évszázad folyamán. Látható, hogy mindenféleképpen megkésett gyűjtemény volt: amikor kialakult, Európában és Amerikában a hasonló profillal rendelkező kollekciók már jobbára raktárakba kerültek, vagy pusztán oktatási célra tartották azokat alkalmasnak. A két világháború között a magyar gyűjtemény kiállíthatóságát is egyre inkább kizárólag a didaktikai funkció indokolta. A szobrászati és építészeti emlékanyag összeállításakor nem volt egyértelműen különválasztva még a szobrászati és iparművészeti jelleggel bíró anyag. A nemzetközi és magyar művek másolatainak együttes bemutatása pedig a korábbi, 1870-es és 1880-as évek univerzalitásra törekvő nagy múzeumi koncepciók lenyomatát őrzi.

2018-ban, amikor a gyűjtemény a története során először kerül majd önálló épületekbe – a tanulmány elején bemutatott nagy európai: londoni, berlini, párizsi párhuzamaihoz hasonlóan –, akkor megvalósulhat az a koncepció, melyben a budapesti gyűjtemény is, történeti dokumentumjellegén túl, újra esztétikai értékének megfelelő elhelyezést nyer.

JEGYZETEK

[1] Eredetileg a Neues Museumban állították ki, majd 1905-ben a Kaiser-Friedrich Museumba (ma: Bode Museum) került, és rövid idő elteltével raktárba szorult. Szentesi Edit: *Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában* I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye In: *Művészettörténeti Értesítő* 55., 2006, 49., 36. lj. Továbbá: Claudia Sedlarz: *Incorporating Antiquity* – The Berlin Academy of Arts' Plaster Cast Collection from 1786 until 1815: Acquisition, Use and Interpretation. In Rune Frederiksen and Eckart Marchand (eds), *Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present.* Walter de Gruyter, 2010, Berlin, p. 211.
Sibylle Einholz: *Orte der Kontemplation und Erziehung Zur Geschichte der Gipsabgusssammlungen in Berlin.* In Hartmut Krohm (Hrsg.), *Meisterwerke mittelalterlicher Skulptur. Die Berliner Gipsabgusssammlung*. Berlin, 1996. p. 29.
Frank Matthias Kammel: *Die Sammlung der Abgüsse von Bildwerken der christlichen Epochen an den Berliner Museen.* In Hartmut Krohm (Hrsg.), *Meisterwerke mittelalterlicher Skulptur. Die Berliner Gipsabgusssammlung*. Berlin, 1996. p. 49., 64.
[2] Az eredeti katalógusok ma digitalizálva elérhetők az alábbi linken: http://ww2.smb.museum/GF/index.php (Utolsó letöltés: 2012.12.09.). Számos alkotást a Szépművészeti Múzeum is e katalógusokból rendelt.
[3] Wilhelm von Bode: *Mein Leben*, Berlin, 1930
[4] Wilhelm von Bode: *Mein Leben* I., Berlin, 1930, 71. Idézi: Jeremy Warren: *Bode and the British*, Jahrbuch der Berliner Museen, 1996, 122.
[5] Tóth Ferenc: *Donátorok és képtárépítők* (A Szépművészeti Múzeum modern külföldi gyűjteményének kialakulása), Szépművészeti Múzeum, 2012, Budapest, 66-75.
[6] Anthony Burton: *Vision&Accident: The story of the Victoria and Albert Museum*, London, 1999, 57.
[7] Pamela Born: *The Canon is Cast: Plaster Casts in American Museum and University Collections* In: *Bulletin of the Art Libraries Society of North*, 2002, Vol. 21, [Born 2002], 8.
[8] Jean-Marc Hofman: *The Cast Collection of the Musée des Monuments „A Panegyric of the French Heritage"* In: *Plaster Casts. Making, Collecting and Displaying* from *Classical Antiquity to the Present.* Rune Frederiksen and Eckart Marchand (Eds.) (Transformationen der Antike, Band 18), De Gruyter, 2010, Berlin, 11-15.
[9] Wallach, Alan: *Exhibiting Contradiction: Essays on the Art Museum in The United States*, Amherst: The University of Massachusetts Press, 1998, 48.
[10] Born 2002, 8.
[11] Wallach, Alan: *Exhibiting Contradiction: Essays on the Art Museum in The United States*, Amherst: The University of Massachusetts Press, 1998, 50.
[12] V. N. Tiazhelov: *The Pushkin State Museum of Fine Arts:* Guidebook, Moskow, 2008, 18-25.
[13] Wlassics Gyula: *A Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Minister Jelentése a Szépművészeti Múzeum ügyében*, 1900, Budapest, 2-3.
[14] Pogány Ö. Gábor – Bacher Béla: *A Szépművészeti Múzeum 1906–1956*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956, Budapest [Pogány–Bacher 1956], 30. Továbbá: Wlassics Gyula: *A Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Minister Jelentése a Szépművészeti Múzeum ügyében*, 1900, Budapest, 7., 16.
[15] Wlassics Gyula: *A Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Minister Jelentése a Szépművészeti Múzeum ügyében*, 1900, Budapest, 8.
[16] Kammerer Ernő: *A Szépművészeti Múzeum*, In *Művészet*, 1906/5., 3.sz. [Kammerer 1906], 147-8.

[17] A freibergi *Aranykapu* beépítése ekkor zajlott, 1906-1907 fordulóján. Szépművészeti Múzeum, Irattár, ikt. sz.: 31/917

[18] *A közép- és renaissance kori gipszgyűjtemény,* kat. és rend.: Oroszlán Zoltán, Petrovics Elek, Piegler Andor. Szépművészeti Múzeum, 1926, Budapest [Oroszlán–Petrovics–Piegler 1926], 19-21.

[19] *Remekművek alteregói: Régi gipszöntvények.* Kiállítási katalógus. Katalógust írta: Takács Imre. Budapest, 1999. [Takács 1999], 2.

[20] *Budapesti Szemle,* 1908, 378. sz. 452.

[21] *Vasárnapi Újság,* 1913. november 20., 394.

[22] *Vasárnapi Újság,* 1913. november 20., 394.

[23] Kammerer 1906, 149.

[24] Ez utóbbi a Román Csarnok és a Reneszánsz Csarnok közötti falon kapott helyet. Egy, a második világháború után készült fotón az *Aranykapu* kapujának falrésze nyitott, és szabad a két térrész közti átjárás. Azt nem tudni biztosan, hogy korábban nyitva volt-e, vagy a háború miatt törték át. A fotó a Régi Szobor Gyűjtemény iratanyagában található.

[25] Pogány–Bacher 1956, 33.

[26] Takács 1999, 1.

[27] Pogány–Bacher 1956, 33.

[28] Bálint Aladár: *A Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteménye,* In *Nyugat,* 1913., 16. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm [Utolsó letöltés: 2015. január 30.]

[29] Megjegyzendő, hogy a Reneszánsz Csarnokot, a Michelangelo-termet, és a belső udvarokat is részben átrendezték. Oroszlán–Petrovics–Piegler 1926, 1-3.

[30] Oroszlán–Petrovics–Piegler, 1926, 1-3.

[31] Oroszlán–Petrovics–Piegler, 1926.

[32] *Vasárnapi Újság,* 1920., 23. sz., 1.

[33] *Tervezési feladat az Országos Magyar Szépművészeti Muzeum régi magyar gyűjteményéről és gipszmuzeumáról.* Budapest, 1954. Forster Központ, Tervtár, 2073 szám.

[34] *Tervezési feladat az Országos Magyar Szépművészeti Muzeum régi magyar gyűjteményéről és gipszmuzeumáról.* Budapest, 1954. Forster Központ, Tervtár, 2073 szám. 111. old.

[35] A Szépművészeti Múzeum gipszmásolat-gyűjteménye – közép- és reneszánszkori anyag. Felmérési dokumentáció, 1993. II.

TÓTH KLÁRÁRÓL

Kodolányi Gyula

Történettel kezdem a szellemi portrévázlatot, mégpedig olyan történettel, amelyet egyszer már említettem, egy Csoóri-portrémban. Egy néhány napos erdélyi utazás története ez, most azonban más részleteit emelem ki, mert a jó történeteknek nem csattanója van, hanem sok gazdag részlete, amelyekből messze vezetnek szálak, és nagy mélységekbe, annak, akinek van hallása és képzelete. Kiderül belőle valami arról is, hogyan is éltünk akkor, a messzi Kádár-korszak konszolidált delelőjén.

1974 egy nyári reggelén, tündöklő napsütésben indultunk Erdélybe Kósa Feri japán feleségének külföldi rendszámú, almazöld Fiat 127-esén, négyen. Kósa mellett az elválaszthatatlan barát, Csoóri Sándor ült elöl, mögötte hátul jobboldalt én, harminckét éves, marginális költő és amerikanista. Mellettem egy égszínkék szemű, szőke egyetemista lány, harmadéves magyar szakos: Tóth Klári. Akkor ismerkedtem meg vele.

A két határon simán jutottunk át, mind a kettőn – ügyeltünk, hogy csomagjainkban semmi ne legyen, amibe beleakadhat vámos és határőr. A sok botrányra elegendő szellemi dugárut és politikai gyúanyagot ezúttal magunkban vittük át, s hoztuk majd vissza. A társaság tagjait a baráti egyetértés mozgatta, közös célok erős kötése, s az út gyorsan telt el, jóízű beszélgetésekben és tervezésben.

Mindegyikünknek volt saját külön célja is az úttal. Csoóri azért utazott Kolozsvárra, hogy híreket szerezzen a frissen bebörtönzött Kallós Zoltánról, helyzetéről, sorsának kilátásairól. Kallóst mondvacsinált közbűnténves vádakkal tartóztatták le – valójában azért, hogy megtörjék a *Balladák Könyve* szerzőjének lelkét és gerincét, az eddigieknél durvább zaklatásokkal vegyék el a kedvét hatalmas jelentőségű gyűjtő és szervező munkájától.

Klári azért utazott Kolozsvárra, hogy megismerkedjen „jövendőbelijével". Tudniillik elvállalta, Kósa közvetítése nyomán, hogy névházasságot köt Szervátiusz Tiborral, s ezen az egyetlen járható úton teszi lehetővé az ellehetetlenült, a Ceauşescu-diktatúrában fuldokló szobrásznak, hogy Magyarországra költözhessen. Hasonló módon került ki akkoriban Páskándi Géza is Magyarországra.

Engem az útra Csoóri és Kósa azért hívott el, hogy lássak, hallgassak és figyeljek. Vagyis, hogy beavatódjam Erdély valóságos állapotába. Ugyanis, 1965-ös házasságkötésem óta nem járhattam Erdélyben, nehogy bajt hozzak mindazokra, akikkel találkozom – egyszerűen csak azért, mert Illyés Gyula veje lettem. Illyést a román hatóságok különösen veszélyes ellenségnek tartották, amióta 1964 tavaszán a párizsi *L'Express*nek adott interjújában elpanaszolta, hogy Erdélyben a magyar nyelvű oktatás és kultúra elnyomott helyzetbe került.

Feriék gondosan ügyeltek inkognitómra. Kolozsvárt Szervátiuszék házában szálltunk meg a Fellegvárban, és én csak anyai nagybátyámat látogattam meg röviden, egy gyors telefonos bejelentkezés után, napközben, amikor családja nem volt otthon. Másik úticélunk Gyimes-Középlok volt, különleges embereivel, dalaival, tájával. Tiborral és kedvesével, Ürmösy Enikővel mentünk oda mi hárman Ferivel és Klárival – Sanyi Kolozsvárt maradt, hírek után járva. Gyimesben egy baráti gazda szénapadlásán aludtunk meg, és senki sem kérdezte, ki fia-borja vagyok, elvegyülve a hat-nyolc fős társaságban. Másnap reggeltől délig játszott nekünk otthonában a híres Zerkula házaspár – a férfi hegedűn, az asszony a gardon húrjait ütögetve kísérte őt, s énekeltek csodálatos archaikus dalokat.

Fokozatosan ráébredtem, hogy Sándor és Feri titkos terve – mert tapintatosan hallgattak róla – velem az volt, hogy angol íráskészségem és kapcsolataim révén hírt adok majd a nagyvilágnak Kallós ügyéről. Hagyták, hogy bennem érjen meg az elhatározás, a döntés. Nos, tervük bevált. 1975. április 3-án, a londoni *Financial Times*ban jelent meg öt-hat gépelt oldalnyi kicsempészett írásom, nevem megjelölése nélkül. Kallós történetét foglaltam össze benne tömören, Ceauşescu egész magyarellenes politikájának horizontjába helyezve, több példával. A londoni román nagykövet feldúltan követelte a főszerkesztőtől a szerző kilétének felfedését, amit az természetesen nem tett meg. Kallóst a tiltakozások nyomán kiengedték a börtönből.

Az út másik szálon is sikerrel járt: Klári máig tartó barátságot kötött Szervátiusz Tiborral és Enikővel – és a névházasság létrejött. Tiborék, Tibor két Erdélyben született gyermekével együtt, hosszú huzavona után átköltöztek Budapestre, Szervátiusz Jenő bácsival együtt – Enikő később Budapesten élő édesanyjához költözhetett, családegyesítés címén. A történet további abszurditásaihoz és szépségéhez tartozik, hogy Tibor szobrait darabonként, nemegyszer szétfűrészelve csempészték át barátok a határon – köztük magyar hivatalos diplomaták.

Mindezt azért mondom el ilyen részletesen, mert azt a kort és konstellációt akarom érzékeltetni, amelyben Tóth Klári, a remek filmkritikus, esztéta és történész, akit ezúttal méltatni szeretnék, a pályáját kezdte. A közép-európai szellemi és politikai erőteret, az inspirációkat és az elkötelezettséget. Klári, ez a törékeny, finom, mosolygós lány 21 évesen csöppet sem volt megilletődött a társaságunkban. Akkorra már személyesen beavatódott a Balázs Béla Stúdió és az új filmszociográfus nemzedék világába – s ez utóbbiból néhány évvel később, életre szóló társat nyert: Dárday Istvánt, vagyis Hugót. Klári eljárt a Kassák Klubba, és járta Magyarországot is nyitott szemmel. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy megtévesztő visszafogottsága mögött bátor és kíváncsi volt ez a magát első generációsnak valló bölcsészlány. Első generációs? Volt is, van is genetikai szál az ő családjában, amely a művészethez köti. Nővére nem más, mint becsült és szeretett költőtársam, Tóth Erzsébet. Édesanyjuk, az egykori adminisztrátor, rajzol és fest, ma is. Asztalos édesapjuk állandóan a magyar költészet remekeit olvasta és szavalta.

Klári tehát a magyar művészetnek és kultúrának már egyetemistaként is személyesen ismerte több olyan ikonikus alkotóját, akiket más bölcsészek még idősebben is csak messziről csodálhattak. Nagy iskola volt ez: mércét adott neki a valódi minőség és tehetség felismeréséhez. Kiművelt

ízlést, az alkotófolyamat és a művészi technikák ismeretét. És Klári bekerült abba a Kádár-korszakban oly intenzív, karakánul ellenzéki művészeti szubkultúrába, amelynek hálózatai sok száz neves és névtelen tehetségből álltak a 60-as, 70-es években: mindnyájan hallottunk és tudtunk egymásról ebben a termékeny szubkultúrában, ha egymást személyesen nem is mindig ismertük. E hálózatokban hihetetlen pezsgés volt: a sajtóban nem olvasható hírek keringtek folyton, és a korszak minden fontos művészi és politikai információja az egész világból. S persze folytak zártkörű vetítések filmstúdiókban legálisan, amelyeken meg lehetett ismerni a világ legjobb termésének itthon tiltottnak ítélt darabjait is. Mondjuk például *A szarvasvadászt*, Zsigmond Vilmos félelmetes játékfilmjét a vietnami háborúról.

Tóth Klári kíváncsiságával és okosságával már 22 éves korában fókuszba került. Most már nemcsak mi figyeltünk oda szeretetreméltó egyéniségére, viselkedése eleganciájára, és finom, kíméletes iróniájára. A Hatóság is. 1975-től már két közeli barátja, egy fiatal természettudós és egy bölcsésznő írja Kláriról a rendszeres jelentéseket pontos titkosszolgálati forgatókönyv szerint – amint azt 2005-ben tudta meg döbbenten Klári, archív állambiztonsági anyagok olvastán. De ő e sokkoló felfedezésben is megtalálja az emberi tisztesség, jóság elemeit – azt például, hogy a férfi eltitkolta a hatóságok előtt a Szervátiusz-névházasság tervét.

Ez a mozzanat jellegzetes. Klári mindig a fény és a jó pártján álló ember és alkotó volt, miközben filmdramaturgként és filmkritikusként és a köznapokban is a legszörnyűbb lelki és szociális szakadékokba tekinthetett bele.

Bárhova is kerül, épít, gyarapít, gazdagít, szervez. A tájékozottsága és rendkívüli műveltsége mellett, máig rendületlen értéktudatot és erkölcsi tartást kapott a körülötte dolgozó mesterektől filmben, irodalomban, esztétikában. Az alkatában rejlő alapvető pozitív irányulást ezek a minták, példák és hatások erősítették meg.

Az életpálya fontos állomásairól röviden meg tudunk emlékezni. Klári mindig olyan helyekre került, ahol a feladatok segítették kibontakozását, s ahol magas színvonalon térítette visszza a bizalmat: három állásban szinte pontosan egy-egy évtizedet töltött el. 1979-ben a Filmfőigazgatóságra került, Pozsgay Imre minisztersége idején. Munkatársai körében az irodalomban s a vizuális társművészetekben való jártasságával szerzett nagy elismerést, legfőképpen pedig esztétikai ítéleteinek elfogulatlan pontosságával. Tudatában volt annak, hogy a magyar filmművészet csak úgy léphet nagykorúságának korszakába, ha a klasszikus magyar irodalomhoz és képzőművészethez nemcsak inspirációkért fordul, hanem teljességigényért is.

1990-től Tóth Klára Dárdaynak és a Mozgókép Innovációs Társulás egész körének lesz alkotótársa, dramaturgként és a filmterjesztés irányítójaként, s közben fontos koncepcionális munkát végez a Magyar Mozgókép alapítványnak is. A 80-as években kezd kritikákat és esztétikai írásokat közölni a filmszakmai folyóiratokban, s közben két monográfiát is megír, Elen Klimovról és a filmkritikus B. Nagy Lászlóról.

Nem kétséges, hogy a rendszerváltozás, a szólásszabadság teremti meg a légkört és a fórumokat ahhoz, hogy Tóth Klára tehetsége kiteljesedjék, mégpedig a kisesszé műfajában. Lehet, hogy elfogult vagyok, de én ezeket a rövid írásokat tartom az ő legsajátabb megnyilvánulásainak. Az írások filmekről, a filmes szubkultúráról, közéletről, mentalitásról, társadalomról szólnak, de többnyire mind-

erről egyszerre. Az emberről, magunkról, mindnyájunkról, úgy, hogy az esszék mögött mindig ott van az éles szem, a szakmai tudás, a műveltség és az ízlés aranyfedezete. Ezekben a kisesszékben bontakozik ki Tóth Klára személyes írástehetsége – belőlük kiderül, hogy vonzalma a magyar irodalom nagyjaihoz mindig írói is volt. Az elegancia és a lényeglátás, a szabadon kalandozó képzelet, a cikázó váltások és a tömör ítéletalkotás egyszerre van jelen ezekben az írásokban. „Könnyű kéz" veti papírra ezeket az élvezetes írásokat, mintha tollrajzok vagy akvarellek volnának – de végül mindig feljajdul bennük a súlyosabb igazságok jelenléte, keményebb körvonalai. Büszke vagyok arra, hogy Klára 1996 és 1999 között szerkesztője volt a *Magyar Szemle*nek is, s akkor kezdte meg filmkritikáinak azóta is szinte kihagyás nélkül termő sorozatát lapunkban.

Meggyőződésem, hogy aki végigolvassa ezt a sorozatot s az elmúlt húsz évben a sajtóban másutt is közölt hasonló Tóth Klára-írásokat, az teljes képet kap a magyar film elmúlt 25 évéről, úttévesztéséről, nehéz útkereséséről a sanyarú új helyzetben, melyet a szabad piac, az átalakult támogatási rendszer, a rendszerváltozás mentális betegségei és az egész atlanti világ kulturális válsága jellemez. A hely nem engedi, hogy emlékezetes mondatai közül csak párat is idézzek itt – bizony van belőlük bőven.

Tóth Klára sosem fog filmtörténeti kézikönyvet írni – sem alkata, sem munkakörülményei nem erre desztinálják. De írásaiban, mint mondtam, ott az elmúlt negyedszázad filmtörténete is, és összehasonlításul mindig az előzmények és a nemzetközi kitekintés. Egyszerre belülről, a filmes szubkultúrából élve át, és kívülről, a különleges néző tekintetével. Legendás folyóiratunk, a *Nyugat* recenzióit lapozgatva megdöbbenünk, hogy milyen zseniális kritikákat írtak pár oldalon a magyar írók egymás műveiről s a teljes művészetről akkoriban, amikor a szerzőket nem terjedelem szerint fizették. Ismétlem: pár oldalon, röviden. Például Babits Mihály három-négy oldalon Tamási Áron regényéről, a *Jégtörő Mátyás*ról.

A ma oly divatos hosszú recenziók a szellem elnehezedéséről árulkodnak: a tudományosság divatos mítoszának igája alatt. Tóth Klára írásai viszont oly könnyűek és szárnyalók, amilyen az igazi szellem szeret lenni. Mivel Klárából, e felvázolt személyiségkép nyomán talán természetes, teljesen hiányzik az önérvényesítés hajlama, nemhogy a karrieristák láza, írásainak könyvbe gyűjtését is barátai lelki nyomása, kérlelése és segítsége kényszerítették ki.

Így jelentette meg a *Magyar Szemle* 2011-ben *A láthatatlan ország* címen Tóth Klárának a nagy mostoha műfajról, a magyar dokumentumfilmezésről szóló írásait, melyből kiemelkednek a kedves alkotóiról, Gyarmathy Líviáról, Almási Tamásról és Jelenczki Istvánról szóló darabok. A könyv persze az egész mai Magyarországról szól, és megtalálhatjuk benne azt a kisesszét is, amelyet a róla szóló ügynöki jelentések olvastán írt. Jellemző, hogy a könyv bemutatóján megtelt az Uránia mozi nagy emeleti kávézója a magyar filmesek és az értelmiség reprezentánsaival. Kiderült ekkor látványosan, hogy Tóth Klára valóban a magyar filmes alkotók és gondolkodók közösségének egyik nélkülözhetetlen és közszeretetnek örvendő tagja.

Végül szólnunk kell Tóth Klára legismertebb arcáról, amely mögött szinte névtelenül húzódott meg ő maga jó tizenkét éven át. 2012-ig oszlopa volt a Duna Televízió filmszerkesztőségének, ő válogatta ki a kép-

ernyőre kerülő magyar termést, méltón a Duna Televízió alapítóinak szellemiségéhez. Az ő arca és az ő ízlése volt az a rengeteg kiváló magyar játékfilm és dokumentumfilm, amelyet a Duna Televízióban élvezhettünk azokban az években. S most, hogy ez a korszak sajnálatosan lezárult, ismerjük csak fel igazán jelentőségét. S reméljük, hogy amikor majd a magyar közszolgálati televíziózásban megbukik a valamilyen képzelten fontos tömegszórakoztatásnak tett engedmények korszaka, a megújuláshoz lesz Tóth Kláránk, aki a magyar filmízlést visszaemeli arra a szintre, amely méltó volt és lesz a magyar film – és szórakoztatás – legnagyobb alkotóihoz.

Tóth Klárinak a *Magyar Szemlé*nél megjelenő második kritikagyűjteményével, benne elsősorban játékfilmekről szóló írásaival, kezünkben van két kötetben a magyar film közelmúltjának és jelenének leghitelesebb története.

(Az írás Tóth Klára: *Első generációs szabadság – Filmkritikák, publicisztikák 1990–2016* című, most megjelent könyvének utószava.)

A KÉT ÖRÖK VETÉLYTÁRS

Tér és társadalom a dunai metropoliszokban

Brenner János

A Duna fővárosai. Bécs – Budapest – Párhuzamos városképek 1850–1920 címen 2016. február 24-én kiállítás nyílt a Várkert Bazár déli palotájában. A kiállítást Tamáska Máté kurátor szervezésében már a bécsi közönség is láthatta az „Architektur im Ringturm" sorozat keretében, és kétnyelvű katalógus is megjelent. Az európai újraegyesülés éve, 1990 körül a dunai monarchia örökségének témája rövid ideig volt népszerű. Azóta – az új politikai bonyodalmakkal kapcsolatban – a lelkesedést némi kijózanodás váltotta fel, sőt mondhatni enyhe unalom jellemző, mely utóbbit pozitívan is lehet szemlélni, mint a normalizálódás jelét. A kiállítást éppen ezért érdemes méltatni, már csak azért is, mert Bécs és Budapest városfejlesztésének nemcsak nagy, látványos (és legkésőbb a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1870. évi alapítása óta Budapest) vetélytársi akcióit mutatja be, mint például a körutakat, hanem a két város kevésbé ismert, „vészhelyzeti környékeit" is. Az „Ernstfall-gegend der Stadt" kifejezés Heimito von Doderer, Bécs atmoszférájának nagy írója *Strudl-hofstiege* című regényében olvasható, éppen egy budapesti kórház és környéke leírása kapcsán.

A kiállítás módszertani megközelítése látszólag egyszerű: egy-egy városépítési jelenséget párhuzamos bécsi és budapesti képekkel illusztrál

és kommentál. A kurátor által vont párhuzamok néha igencsak meglepőek – Tamáska Máténak szinte mindig sikerül a látszólag össze nem tartozó dolgokat közös nevezőre hoznia. „A modernitás előestéje" című részben például a schönbrunni kastély pendant-jaként a budapesti Ludoviceumot mutatja be, mely az Orczy-kerttel mint nagyszabású parkkal városszerkezeti szempontból valóban hasonlóan helyezkedik el, a város körülnőtte mindkét épületet és parkot Ferenc József korának városnegyedeivel. Éppen ilyen kevéssé jutna spontán módon hasonlóságot feltételezni a megfigyelőnek a bécsi Arzenál és a budapesti Dohány utcai zsinagóga közt, holott mindkettő keleties stílusjegyeket mutat. Szintén érdekes a két lánchíd párhuzama, amelyek közül már csak a budapesti létezik a város egyik fontos identifikációs pontjaként, míg a bécsi Donaukanal partjait összekötő Sophienbrückét már 1871-ben lebontották.

Mint ismeretes, Bécs szigorúan véve nem Duna-parti város, vagy legalábbis a városfejlesztés legújabb, az UNO-City révén a Nagy-Dunát is elérő hullámáig nem volt az, érzékelhetően a túlparton becsatolt községek ellenére csak a Donaukanalig terjedt. Ezzel szemben Budapesten a Duna a központi természetes és városépítészeti tér. A kiállítás képei mutatják, hogy Bécsben a külvárosibb fekvésű Leopoldsberg és Kahlenberg messze nem tettek szert olyan, a városképet uraló szerepre, mint a Gellérthegy Budapesten. A Duna közlekedési szerepe mellett a vasút egyre inkább teret nyert. A vasútvonalak, pályaudvarok, azok előterei városképeit szemlélve tudatosul a nézőben, hogy Bécsnek a közösségi közlekedésben szinte behozhatatlan előnye volt a városi vasúttal (Stadtbahn), ezzel a budapesti millenniumi kisföldalatti se a létesítmény városszerkezeti szerepét, se annak kapacitását tekintve nem versenyezhetett.

A „Parasztházak, bérkaszárnyák, paloták" részben Tamáska a városi szövet alapelemét, a lakóházat mutatja be. A fejezet címe nem véletlen, mert az eklektikus városbővítési területeken és a korábban önálló városszéli községekben meglepően sok paraszthház maradt fenn. A két város közt a lakóépületeknél azonban lényeges különbségre bukkanunk. Míg a reformkor végéig mindkét városra jellemző volt a „gangos" beépítés (Bécsben „Pawlatschen" néven ismert), a „gangokat" Bécsben az építési szabályzatok tűzbiztonsági okokból lassan a háttérbe szorították, míg Budapest belső városrészeinek egyik legjellegzetesebb elemévé váltak. A telkek körbeépítése a spekulációnak tág teret adott, és túl sűrűn lakottan – főként a hátsó, udvari szárnyak „szoba-konyháinál" – egészségtelen lakásviszonyokhoz vezetett. A kérdés másik oldala persze – amire Tamáska is joggal utal –, hogy ugyanakkor ez a beépítési mód hozzájárult a városrészek társadalmi sokszínűségéhez, amit minden városfejlesztési erőfeszítés ellenére azóta sem sikerült elérni, hiszen a nagyvonalú utcai, „úri" lakások bérlői szó szerint egy fedél alatt laktak a szociálisan gyakran sanyarú helyzetű, udvari szárnyakban lakó családokkal.

A kiállítás az ipari területektől a közparkokig kortárs fotókon bemutatja a városi funkciók széles palettáját, melyet egész gazdagságában egy kritika keretében bemutatni lehetetlen, ezért csak az utolsó részre térek ki, mely „Az út a 20. századba" címet viseli. A korszakot többek közt a pénz épületei reprezentálják, ezen belül a két fővárosi postatakarékpénztár, melyek pénztárcsarnokai közül csak Otto Wagner alkotását láthatjuk, míg Lechner Ödön épülete

a homlokzattal szerepel. Ez annyiban sajnálatos, hogy a belső terek összehasonlításánál az „új tárgyilagosság" irányába mutató, letisztult bécsi szecesszió nagyszerű kontrasztot alkotna a látszólag magyar folklorisztikus, valójában inkább indiai-keleti eredetű motívumokban gazdag „nemzeti" szecesszióval. A kurátort itt feltehetőleg az a sajnálatos körülmény vezette válogatásában, hogy a budapesti postatakarék pénztárcsarnoka sokkal rosszabb állapotban vészelte át a 20. századot bécsi párhuzamánál.

A gondosan összeállított anyaghoz mindössze egy kritikai megjegyzést szeretnék hozzáfűzni, amely pusztán nyelvhasználati jellegű, és nem csökkenti a kiállítás értékét. Mind a kiállítás, mind a katalógus kétnyelvű, és arra törekszik, hogy a városrészek, vízfolyások, hegyek-völgyek és egyéb földrajzi alakzatok neveit az eredeti tükörfordításában is használja. Ez Budapest esetében részben lehetséges is, ahol sok helynévnek van eredeti, a hajdani német nyelvű lakosság által használt változata is (pl. Zugliget / Auwinkel), bécsi összefüggésben a módszer azonban néha groteszk eredményekre vezet (pl. Floridsdorf / Florid-falva). A katalógus esetleges újabb kiadásánál ezt célszerű lenne kiigazítani.

EURÓPA MEGKÍSÉRTÉSE ÉS ELRABLÁSA

Fáy Zoltán

A nagy történelmi pillanatokat azonnal felismerjük: megsiratjuk vagy megünnepeljük, mert többségükben még a kortársak számára sem nehéz rádöbbenni korszakfordító jelentőségükre. Egy elveszített vagy megnyert csata, valamilyen fontos nemzetközi szerződés aláírása, vagy egy kiváló politikus halála az érintett közösség tagjai számára intő jelei lehetnek a közeli változásoknak. Vannak azonban olyan események, amelyek bár elgondolkoztatók, lehetetlen eldönteni róluk, hogy egy hosszú folyamat végpontjai, ha tetszik betetőzései, vagy a közeli és elkerülhetetlen változás előjelei. Sokszor még az sem biztos, hogy valóban fontosak.

Ilyesféle esemény volt, amikor 2004 júniusában az Európai Konvent által előkészített alkotmány tervezetét elfogadta a VI. Kormányközi Konferencia. Az Európai Parlament és az Európai Bizottság küldötteiből álló konvent másfél éven keresztül dolgozott az alkotmány tervezetén 2002-ben és 2003-ban. Szimbolikus munka volt ez, tétje a kontinens jövője. Ebben az időszakban számtalan vélemény hangzott el arról, valójában melyek is azok az alapok, amit a földrész politikai egységbe tömörült országai kivétel nélkül magukénak vallhatnak. Hosszú ideig úgy tűnt például, hogy teljes komolysággal Európa keresztény gyö-

kerei nem megkérdőjelezhetők. Hiszen a kijelentés olyan tényeket rögzít, amelyek semmilyen módszerrel sem cáfolhatók meg. Ha ma kérdéses is, mit tekinthetünk kereszténységnek, és ez alapján az is vitatható, hogy a kontinens államainak jelentős része, talán többsége, keresztény-e, de azon kár vitatkozni, hogy kétszáz vagy hatszáz évvel ezelőtt mi volt a helyzet.

Az új évezred kezdetén a már idős és beteg II. János Pál pápa számtalan alkalommal emelte fel szavát azért, hogy ne maradjon ki az alkotmányból legalább a földrész keresztény múltjára való hivatkozás. Egy hosszabb üzenetében, amelyet egy, az Unió alkotmányáról rendezett római konferencia résztvevőihez intézett, részletesen felsorolta azokat az értékeket, amelyeknek a katolikus álláspont szerint szerepelnie kell az alkotmányban. Ezek olyasfélék, mint az emberi élet értéke, a család központi fontossága, a gondolat-, szólás-, és vallásszabadság védelme, és más hasonlók. Paradox módon mi sem bizonyítja ékesebben a gondolatok jelentőségét, mint az, hogy az Európa Parlament 2002-ben határozatban ítélte el a Szentszék azon törekvését, mely az állami- és közéletbe próbál beavatkozni.

2016-ban ezek a sorok Közép-Európából még érthetők, teljesen világosak. Hiszen 1950 után a szovjet érdekszférába került országok lakóival hosszú évtizedeken keresztül próbálták meg elhitetni a hatalom birtokosai, hogy az egyház – leginkább a katolikus – csak a világbéke támogatása tekintetében fogalmazhat meg véleményt, s egyébként semmilyen, a társadalmat érintő kérdésben nem illetékes. Még az 1990-es fordulat után is hosszú évekig hangzott el a politikai indíttatású elvárás: a hit maradjon a templomokban, az egyház tevékenysége szorítkozzon a sekrestyékre.

A szokatlan csak az, hogy ez a hit lényegére fittyet hányó elvárás nem kizárólag a hivatalosan is ateista hatalom részéről fogalmazható meg; az értéksemlegesség mítosza ugyanolyan végeláthatatlan és terméketlen szócséplést eredményez a liberális Európában és kommunista érdekszférában, mint amilyen Raszkolnyikov és Porfirij vitája volt az emberölés elfogadhatóságáról és a nagy embert megillető kiváltságokról.

Valószínűleg alapvetően értené félre a helyzetet az, aki az egyház és a hit kiszorulását az emberi élet minden társas megnyilvánulásából valamilyen külső hatalom ártó szándékának tudná be. Maga a kereszténység gyöngült meg az utóbbi évszázadban. Különféle ágai, mind a reformált eklézsiák, mind a katolikusok, félreérthető jelzéseket tettek híveiknek és az egész világnak. Ezzel a tévedéssel és következményeivel sok teológus és szociológus foglalkozott már, legmagasabb szinten XVI. Benedek emeritus pápa fogalmazott meg véleményt 2016 márciusában az *Avveniré*-nek adott interjújában. A helyzet súlyosságát már a puszta megszólalás is jelzi, hiszen leköszönésekor „hallgatási fogadalmat" tett a nyugállományú pápa, hogy még a látszatát is elkerülje a szentszéki kettős hatalomnak. Ennek ellenére az új pápa tevékenységével elégedetlenek kis csoportja többször is megfogalmazta, hogy maga a lemondás is kikényszerített volt, tehát érvénytelen, s akár megszólal a régi pápa, akár nem, pillanatnyilag legföljebb a „sede vacante" jelenthető ki. A II. vatikáni zsinatot egyébként belülről ismerő és természetesen elfogadó XVI. Benedek kritikus nyilatkozata az extra Ecclesiam nulla fides – az Egyházon kívül nincs üdvösség – elvének kiszorulásából indult ki. Ha ugyanis minden vallás, minden hit egyenértékű, s egyként üdvösségre vezet, nincs értelme a katolikus hitterjesztésnek, s magának az egyháznak sem.

S a gyakorlatban éppen ez történt: a katolikus missziók hanyatlani kezdtek, és napjainkban keresztények tömegei kételkednek abban, hogy a Krisztus-követés bármiben is előbbrevaló lenne a többi vallásnál. Körülbelül úgy, ahogyan az elmúlt fél évszázadban kialakult vélelem szerint a kultúrák egyenrangúak, s nem képezheti vita tárgyát, hogy egy négyéves gyermek óvodai rajza vagy akár egy iskolázatlan afrikai pásztor faragása ugyanolyan művészi értéket képvisel, mint Michelangelo *Pietá*ja. A tévedés abból ered, hogy feledésbe merült: az emberek közti egyenlőség nem a képességekre, adottságokra vagy teljesítményre vonatkozik, hanem az emberi személyek azonos méltóságára. Különös módon minél hangsúlyosabb egy társadalomban a hamis egalizmus, annál alacsonyabb az emberi élet értéke, mind a keleti diktatúrákban, mind a nyugati politikai hiper-korrektség világában.

Miközben a 21. század elején sokan a világnézetek radikalizálódásának veszélyeitől tartanak, John Marenbon világhírű cambridge-i középkor-specialista egy közelmúltban, az *Aeon*-on megjelent írásában úgy véli, hogy az egyház üdvösségközvetítői szerepéről vallott felfogása a korai kizárólagossághoz képest sokat változott. A középkor gondolkodói számára a kérdés a kereszténységet nem ismerő ókori történelmi szereplők tetteinek megítélése kapcsán vetődött fel. Ha ugyanis a Krisztus előtt élők bizonyos esetekben éppoly erényesek voltak, mint a kereszténység tanításait elfogadók, akkor igaztalannak tűnhet az egyházon kívüli üdvösség lehetetlenségének tanítása. Marenbon Szent Ágostont idézi, aki szigorúbb álláspontot képvisel, valamint a hatszáz évvel később élt Pierre Abélard-t, aki úgy vélte, hogy az antik filozófusok „Krisztus előtti keresztények" voltak. De végigvezeti okfejtését Duns Scotuson keresztül Dantéig: miért nem üdvözülhet Vergilius az *Isteni színjáték* szerint. Érvelésében azonban nemigen támaszkodik sem a kereszténység legautentikusabb forrására, az Újszövetségre – ami főként Szent Pál törvényre vonatkozó gondolatai miatt megengedhetetlen –, sem Szent Ágostonon kívüli egyházatyák nézeteire, amelyek alapvetően befolyásolták a keresztény középkor gondolkodását. Írásának végső konklúziója pedig fényt vetít arra is, hogy eszmefuttatása a toleranciatörténeti gondolatkísérletek sorába illik: a kereszténység utolsó évezredének kérdése nem sokat változott John Marenbon szerint: megértjük-e, és milyen mértékig a másként gondolkodókat, másban hívőket? Vagyis el tudjuk-e fogadni őket?

Egy évtizeddel ezelőtt az ehhez hasonló gondolatok érdekes értelmiségi diskurzus részeinek tűntek, s legföljebb az okozhatott némi keserűséget, hogy kis csúsztatásokkal, apró ferdítésekkel az európai kereszténység lényegéről tettek nehezen elfogadható kijelentéseket. Ez vezetett el Európa megkísértéséig, amely, mint látható, még nem ért véget, de az európai alkotmány tervezete valószínűleg komoly fordulópont volt. Sokan gondolják, hogy mindezek ellenére az alkotmánytervezet éppúgy keresztény alapokon nyugszik, mint ahogyan a nyugat-európai államok sem tudtak elszakadni múltjuktól. Csakhogy eközben egyre komolyabb kampányok indulnak az értéksemlegesség és világnézeti függetlenség nevében, még annál is komolyabbak, mint amelyek Magyarországon a kilencvenes években zajlottak. Hol a keresztény ünnepeket, főként a karácsonyt és a húsvétot szeretnék kiiktatni a naptárból, hol egy-egy tagországban az osztálytermekben kifüggesztett feszület kelt viharokat, hol a templomok keresztjeit akarja valaki

eltüntetni, mind-mind a világnézeti semlegesség jegyében. A nyugat-európai templomok sok helyen kiürültek, a földrész vallási identitása a múlt század ötvenes éveitől folyamatosan gyengül. Már II. János Pál pápa idejében szinódus foglalkozott a földrész újraevangelizálásával, a 2003-ban megjelent Ecclesia in Europa apostoli buzdítás ennek a tanácskozásnak gondolatait tartalmazza.

Tizenhárom év elteltével azonban minden jel arra utal, hogy számottevő eredmény egyáltalán nem észlelhető, viszont a földrész kereszténységének meggyengülése közben részben a közel-keleti fegyveres konfliktusok következtében, részben az olcsó elektronikai eszközök tömegtájékoztatást átformáló hatása miatt sok-sok millió mozlim indult el, jelentős részben Európa felé. Pontos céljaik és szándékaik nem ismertek, ám sok emberéletet követelő, meglepően költséges és életveszélyes vándorlásuk részvétet keltett, ami nemhogy nem csökkentette az útra kelők számát, hanem inkább növelte. A Vatikán és Ferenc pápa migrációval kapcsolatos megnyilvánulásai többnyire konkrét helyzetekre adott válaszokként értelmezhetők, ezért sokat változtak az elmúlt másfél évben attól függően, hogy a híradások épp vízbe fulladt menekültekről vagy bandákba verődve erőszakoskodó bevándorlókról szóltak. Nem segíti a helyzetet, hogy a kontinens nemzeteinek püspöki karai is egészen eltérő megnyilvánulásokat tesznek, sőt, akár egyetlen püspöki karon belül is előfordulnak egymással homlokegyenest szemben álló vélemények. Azt senki nem vitatja, hogy a valóban rászorulókat segíteni kell, de hogy ki az, aki csakugyan rászoruló, és mekkora legyen-lehet a nekik adott támogatás mértéke, éppúgy vita tárgyát képezik, mint az is, hogy milyen kötelezettségeik vannak az Európába érkezőknek. A katolikus egyházat is elérték azok a toleranciaelméletek, amelyek épp az értékek lerombolását és a kereszténység meggyengítését eredményezik.

Különös módon Európa elrablásának lehetősége mintha világosabban látszódna a jelen problémában kevésbé érintett, 1054-ben Rómától elszakadt egyházrész vezetői számára, mint azoknak, akik egész közelről láthatják a bevándorlás okozta társadalmi feszültségeket. A 2016 februárjában, a csöppet sem poétikus helyszínen, a havannai repülőtér várójában történt főpapi találkozó után Ferenc pápa és Kirill pátriárka aláírásával nyilvánosságra hozott dokumentum azonban más logikát követ: inkább a közel-keleti békével, az ott élő keresztények és más vallásúak védelmével foglalkozik, miközben felszólítják Európát keresztény gyökereinek megőrzésére. Külön érdekessége a nyilatkozatnak, hogy nagy örömmel taglalja az oroszországi és kelet-európai vallási reneszánsz fejleményeit, amely a kommunizmus évtizedei után templomok, kolostorok, teológiai főiskolák tízezreinek felépítését eredményezte, és aggasztónak nevezi a vallás helyzetét a szekularizált társadalmakban, amelyek fenyegetést jelentenek a vallásszabadságra. Európát, lényegében az Európai Uniót külön is nevesítik, a keresztények összefogását kérve a kétezer éves hagyományok megőrzésére.

A gyorsan változó európai helyzetben nagyon nehéz lenne azt prognosztizálni, mikor állítható meg a kereszténység hanyatlása, s mi módon fordítható vissza a folyamat. Az azonban valószínű, hogy évszázadok múlva fontos történelmi pillanatnak tartják majd a kereszténységet negligálni szándékozó alkotmánytervezet megírását, s talán Ferenc pápa és Kirill pátriárka találkozójára se pusztán azért fognak emlékezni, mert egyáltalán létrejött, hanem mert közösen reflektáltak a hanyatlás egyre fenyegetőbb jeleire.

SZERZŐINK

Brenner János (1954, Budapest), okl. építészmérnök (Drezdai Műszaki Egyetem, 1976), építésügyi asszesszor (Frankfurt, 1984), Doctor of Philosophy (PhD, Budapesti Műszaki Egyetem, 1997), címzetes egyetemi tanár (Budapesti Műszaki Egyetem, 2008), várostervező, építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban, Berlinben.

Bognár Zsófia (Szeged, 1988) Magyar alapszakos diplomát szerzett a Debreceni Egyetemen 2010-ben, majd művészettörténész mesterfokozatot a PPKE BTK-n 2015-ben. Két évig volt a Szépművészeti Múzeum Régi Szoborgyűjteményének gyakornoka. Kortárs művészettel kapcsolatos kritikái jelentek meg több nyomtatott és online kulturális lapban (Prae.hu, magyarmuzeumok.hu, *Debreceni Disputa, Szkholion*).

Fáy Zoltán (Baja, 1966) könyvtáros. Az ELTE-n és a PPKE HTK-n tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarország*ban, a *Napi Magyarország*ban és a *Magyar Nemzet*ben.

Flick László (1990) Politológus. Az ELTE Politikatudományi Doktori Iskola ösztöndíjas Ph.D. hallgatója

Gróh Gáspár (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Oknélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

Hieronymi Ottó (Budapest, 1938) közgazdász, a nemzetközi kapcsolatok professzora, 1995 és 2006 között a Webster Egyetem (Genf) Nemzetközi Kapcsolatok – Migrációs és Menekültügyi Tanulmányok programjának vezetője. 1966 és 1970 között a New York-i Morgan Guaranty Trust nemzetközi gazdasági szakértőjeként, 1970-től 1994-ig a Genfi Battelle Kutatóközpont vezető közgazdászaként dolgozott. Doktori fokozatát nemzetközi kapcsolatokból és gazdaságtanból szerezte a Genfi Egyetemen. 1990 és 1993 között gazdasági tanácsadóként működött Antall József miniszterelnök mellett, és részt vett a bankreformot és a növekedési stratégiákat kidolgozó bizottságok munkájában. 1989-ben a Svájci Szövetségi Kormány által a nemzetközi adósságkérdés kezelésére létrehozott szakértői csoport titkárává nevezték ki. *Fontosabb publikációi:* Economic Policies for the New Hungary: Proposals for a Coherent Approach *[Gazdaságpolitika az új Magyarország számára: javaslatok egy következetes megközelítés érdekében] (1990);* Globalization and the Reform of the International Banking and Monetary System *[Globalizáció és a nemzetközi bankés monetáris rendszer reformja] (szerk., 2009); „Agenda for a New Monetary Reform" [Egy új monetáris reform ütemterve] (1998);* Global Challenges, the Atlantic Community and the Outlook for International Order *[Globális kihívások, az Atlanti Közösség és a nemzetközi rend kilátásai] (szerk., 2004);* Wilhelm Röpke, the Social Market Economy and Today's Domestic and International Order *[Wilhelm Röpke, a szociális piacgazdaság, és a mai belföldi és nemzetközi rend] (szerk., 2002);* The Spirit of Geneva in a Globalized World *[Genf szelleme a globalizált világban] (szerk., 2007);* Renewing the Western Community: the Challenge for the EU, Europe and Japan *[A Nyugati Közösség megújítása: az EU, Europe és Japán előtt álló kihívás] (szerk., 2016, megjelenés előtt).*

Kodolányi Gyula (Budapest, 1942) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1970–89-ig az ELTE-n, 2004–2009-ig az atlantai Emory Egyetemen tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője.

Kónya Imre (Budapest, 1947) jogász, politikus. 1973-tól 1990-ig ügyvédi gyakorlatot folytat. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő. 1988–90 között a Független Jogász Fórum alapítója, első elnöke. 1989. március 22-től 1989. június 13-áig vezeti az Ellenzéki Kerekasztal üléseit. 1990 májusától 1993. decemberig az MDF parlamenti frakcióvezetője. 1993. december 21-től 1994. július 15-ig belügyminiszter. 1998 óta ismét ügyvédi gyakorlatot folytat.

M. Szebeni Géza (Pestszenterzsébet, 1945) habilitált bölcsészdoktor, kandidátus, ny. követ. Kutatási területe a 20. sz.-i politika- és diplomáciatörténet. F. m.: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században* (2007), *Robert Schuman. Egy kereszténydemokrata az európai egységért* (2009), *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer* (2010), *Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár* (2012).

Rózsavölgyi Andrea (Budapest, 1979) muzeológus, a budapesti Szépművészeti Múzeum munkatársa, az európai szobrászat 1800-ig terjedő időszakát bemutató Régi Szobor Gyűjtemény segédkurátora. Művészettörténeti doktori fokozatát (PhD) az ELTE-n szerezte Delmár Emil magángyűjteményéről szóló értekezésével. Jelenleg a Szépművészeti Múzeum szobrászati gyűjteményének, valamint középkori és reneszánszkori gipszmásolat-gyűjteményének történetéről folytat kutatásokat. Ösztöndíjas tanulmányútjai során Bernben, Londonban, legutóbb pedig a New York-i Frick Gyűjteményben végzett kutatómunkát.

Szekér Nóra (Budapest, 1976) történész, Bécsben és a PPKE BTK-n tanult történelmet és művészettörténetet. Újkori történelmet tanít a Pázmányon. Kutatási területe a második világháború és annak utóhatásai Magyarországon. 2009-ben PhD fokozatot szerzett. 2013-ban Kodolányi Gyulával rendezte sajtó alá Szent-Iványi Domokos: *The Hungarian Independent Movement* c. művét. 2014 óta a RETÖRKI osztályvezetője. F. m.: *A Magyar Testvéri Közösség története* (2009).

Szmodis Jenő (Budapest, 1966) jogász, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett 1993-ban. Jogtanácsosként, ügyvédként, valamint a közszolgálatban látott el különböző szakértői, illetve vezetői feladatokat. A hatályos jog, a jogelmélet és a történelemfilozófia tárgykörében több tanulmányt illetve könyvet publikált. PhD értekezését jogbölcseleti témában védte meg. Kutatásaiban a jogtörténet antropológiai és kulturális aspektusaival foglalkozik. Főbb munkái: *A jog realitása* (2005), *Kultúra és sors* (2007).

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Balla Bálint: ***Szociológia és kultúra*** ..... 2500 Ft

Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: ***Autonómia és integráció.*** A határon túli magyarságról ..... 1000 Ft

Bod Péter Ákos, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Körösényi András, Mádl Ferenc, Martonyi János, Roska Tamás, Vizi E. Szilveszter: ***Magyarország ma és holnap***. Esszék országunkról és a táguló világról ..... 2950 Ft

Bod Péter Ákos: ***Elpolitizált gazdaság***. Magyarország 2002 és 2010 között ..... 2900 Ft

Bod Péter Ákos: ***Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után*** ..... 2900 Ft

Chantal Delsol: ***A köztársaság mint francia kérdés*** ..... 1480 Ft

Domokos Szent-Iványi: ***The Hungarian independence movement 1936–46.*** Memoár ..... 9900 Ft

Domokos Szent-Iványi: ***The Hungarian independence movement 1936–46 (CD)*** ..... 3500 Ft

Egedy Gergely: ***Konzervativizmus az ezredfordulón*** ..... 2300 Ft

Granasztói György: ***Mi történik itt? Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002*** ... 2300 Ft

Gróh Gáspár: ***A következmények országa.*** Gáspár G. János közéleti kritikái ..... 2500 Ft

Gróh Gáspár: ***Határ. Ok nélkül.*** Esszék az egységes magyar irodalomról ..... 2700 Ft

Herczegh Géza: ***A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig.*** Magyarország a világháborús Európában 1914–1945 ..... 950 Ft

Herczegh Géza: ***Peres örökségünk.*** Esszék a magyar történelemről ..... 2300 Ft

Herczegh Géza – Tertyánszkyné Vasadi Éva – Zlinszky János: ***Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól*** ... 1500 Ft

Jeszenszky Géza: ***Az elveszett presztízs.*** Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918) ..... 1500 Ft

Katona Szabó Erzsébet – Kodolányi Gyula: ***Üzenetek W. Sh.-től/Messages from W. Sh.*** ..... 3500 Ft

Kodolányi Gyula: ***Amerika ideje.*** Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közösen) ..... 950 Ft

Kodolányi Gyula: ***Járj, merre tetszik***. Új és válogatott versek (A Nap Kiadóval közösen) ..... 2900 Ft

Metz Katalin: ***Hetedhét határon túli gongütések.*** Színházkritikák a Magyar Szemlében ..... 2000 Ft

Martonyi János: ***Európa, nemzet, jogállam*** (Az Európai Utas Kiadóval közösen) ..... 880 Ft

Martonyi János: ***Mi és a világ.*** Esszék, tanulmányok, megszólalások ..... 2900 Ft

M. Szebeni Géza: ***Alcide de Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században*** ... 2500 Ft

M. Szebeni Géza: ***Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman*** ..... 2500 Ft

M. Szebeni Géza: ***Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer*** .... 2500 Ft

M. Szebeni Géza: ***Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár*** ..... 2900 Ft

Mádl Ferenc Kör (Bod Péter Ákos, Bogsch Erik, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Martonyi János, Vizi E. Szilveszter): ***Magyarország fordulóban*** ..... 2500 Ft

Szávai János: ***Pascal örvénye, avagy a progresszió hullahegyei.*** Esszék ..... 3150 Ft

Tóth Klára: ***A láthatatlan ország***. A magyar dokumentumfilm és a média, 1992–2010 .... 2500 Ft

A könyvek szerkesztőségünkben 40% kedvezménnyel megvásárolhatók.

2016. ÁPRILISÁBAN MEGJELENŐ KÖNYVEINK:

Illyés Gyula: **Atlantisz sorsára jutottunk. 1956-os napló**

M. Szebeni Géza: **Giesswein Sándor kereszténységszocializmusa**

Tóth Klára: **Első generációs szabadság**

Szent-Iványi Domokos: **Visszatekintés 1941–1972**

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Nyomda:
Pauker Nyomdaipari Kft.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légipostán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.
A szerk.

VOLUME VII., NO. 2. BUDAPEST MARCH 2016

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O' SULLIVAN The Populism of the Elites? • JÁNOS MARTONYI Victims of Communism • MIKULÁŠ DZURINDA Ukraine's Turbulent Path • Migrations, Migrants, Refugees: TIBOR FRANK, OTTO HIERONYMI, GÉZA JESZENSZKY, BARBARA PIAZZA • MIKLÓS MARÓTH The Roots of Islamic Radicalism • NICHOLAS T. PARSONS "Progressive Politics" • Poem by BORIS PASTERNAK • GÉZA ENTZ The Workshop of András Kovács and the Transylvanian Renaissance • FERENC BÓNIS on the Háry János Suite of Zoltán Kodály • ZSÓFIA BOGNÁR and ANDREA RÓZSAVÖLGYI on Medieval and Renaissance Plaster Casts

A szocialista gazdaság modern piacgazdasággá való átalakítása során az Antall József vezette Magyar Demokrata Fórum a szociális piacgazdaság kiépítését jelölte meg céljául. [...] Ezek az elképzelések „nemzetközi szakértői körökben" nem sok megértésre találtak – méghozzá nem csak az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában, hanem az európai kontinensen sem. A gazdaságpolitikai szakértelmüket hangoztató nemzetközi szervezetek [...] nemigen voltak tisztában a „szociális piacgazdaság" lényegével, és nem is nagyon érdekelte őket ez a modell. Ugyanez volt a helyzet az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal (EBRD), melyet pedig éppen azért hívtak életre, hogy segítséget nyújtson a korábbi kommunista országoknak az „európai típusú" piacgazdaság felé vezető átmenet útján. [...] Ma viszont Németország határain belül és kívül Európában nagyon sokan egyetértenek abban, hogy a jelenlegi mély válság elkerülhető lett volna, ha az Európai Unió tagországai következetesebben tartották volna magukat a szociális piacgazdaság alapelveihez.

A jelek szerint sem a közgazdászok, sem a politikacsinálók nem vették észre (vagy talán elfelejtették), hogy a német modell megvalósítása az EU alapvető céljai közé tartozik.

Hieronymi Ottó

A diktatúra attól az, ami, hogy csupán egyetlen beszédmódot, egyetlen logikát, egyetlen narratívát ismer és tűr: a sajátját. Amikor csak egyetlen alternatíva létezik (ha azt egyáltalán alternatívának lehet még nevezni), akkor megszűnik a gondolkodás, megszűnik maga a valóság is. Minden sorával ezzel a valóságvesztéssel szállt vitába Szent-Iványi.

Gróh Gáspár

A konzervativizmus olyan politikai felfogás, mely figyelembe veszi a kreativitás lehetőségeinek természetes korlátait, a kivételes megoldásokkal szemben előnyben részesíti a rutint, a rombolás helyett szívesebben választja a megőrzést, az egyéni helyett a közösségit, a radikálissal szemben a reálisat, a forradalmival szemben a mérsékeltet.

Flick László

830 Ft

9 771216 623000 16003